

MIECZYŚLAW DOMARADZKI

TARCZE Z OKUCIAMI METALOWYMI NA TERENIE CELTYKI WSCHODNIEJ

SHIELDS WITH METAL FITTINGS IN THE EASTERN CELTIC REGION

Na podstawie zebranych materiałów opracowano klasyfikację i chronologię okuć tarczy plemion zamieszkujących Celtykę wschodnią. Najszerzej potraktowano umba i imacze, które występują najliczniej i są bardzo zróżnicowane. Pozostałe typy okuć są mniej liczne oraz bardziej jednolite. Porównanie rozwoju metalowych okuć tarczy z grupy środkowonaddunajskiej kultury lateńskiej z rozwojem tarczy w Celtyce zachodniej wykazało istnienie miejscowych tendencji w zmianach formy tych okuć, wynikających niejednokrotnie ze starszych, lokalnych tradycji. Analiza materiału archeologicznego pozwoliła na rekonstrukcję wyglądu tarczy celtyckiej oraz stwierdzenie jej wpływu na uzbrojenie ludów sąsiadujących z kulturą lateńską.

WSTĘP

W Europie już pod koniec II tysiąclecia p. n. e. pojawiają się pierwsze metalowe okucia drewnianych tarcz (Snodgrass 1967, 57–58, tabl. 19). Od tego czasu spotykamy je sporadycznie, ale bez przerwy do okresu lateńskiego (Coles 1962, 171–173; Gabrovec 1960, 31, ryc. 7; Garašanin 1967, 47–48, ryc. 17, 18; Marić 1964, 36 i 40, tabl. IX 20, XI 14, XV 22). Dopiero Celtowie rozpowszechniają zwyczaj wzmocnienia tarczy metalowymi okuciami. Najstarsze okucia metalowe tarczy celtyckiej znamy z wczesnej fazy okresu lateńskiego, a dokładniej — z LT B1. Znalaziono je na obszarze zachodniej prowincji kultury celtyckiej (Bretz-Mahler 1971, 123–124, tabl. 100: 2–4; Penninger 1972, tabl. 12, 13, 29, 36). W materiale archeologicznym z obszaru Celtyki wschodniej licznie są reprezentowane okucia tego typu. Niedostateczne w dotychczasowej literaturze opracowanie bogatej problematyki związanej z tarczą wzmocnioną metalowymi okuciami na obszarze Celtyki wschodniej przyczyniło się do podjęcia tego tematu¹.

W niniejszym artykule przeprowadzona zostanie próba klasyfikacji metalowych okuć tarczy celtyckiej i ich chronologii oraz omówione będą różnice w rozwoju i wyglądzie tych zabytków w porównaniu z podobnymi okuciami z innych prowincji kultury celtyckiej. Poruszymy również problem powstania umb kolistych,

znajdowanych na omawianym terenie. Rekonstrukcję wyglądu tarczy celtyckiej potraktujemy pobieżnie ze względu na brak większej ilości danych od tych, którymi dysponowali autorzy piszący na ten temat. Omówimy także genezę tarczy celtyckiej oraz jej wpływ na uzbrojenie u innych ludów.

Kultura celtycka w maksymalnym swoim zasięgu objęła całą zachodnią i środkową Europę. Tak duży kompleks kulturowy nie był jednolity. W jego obrębie wyróżnionych jest kilka prowincji kulturowych, jak również szereg mniejszych grup. W środkowej Europie wyróżniają się dwie prowincje kulturowe: czesko-bawarską i środkowonaddunajską (Filip 1958; Meduna 1961). Ta ostatnia określana jest również w literaturze polskiej jako Celtyka wschodnia (Woźniak 1970, 149; Rosen-Przeworska 1975, 315). W skład tej prowincji wchodzi osadnictwo celtyckie na obszarze Austrii (Burgeland, Dolna Austria, Karyntia, Styria), Jugosławii (Serbia, Chorwacja, Słowenia), Rumunii (Transylwania), Słowacji i Węgier. Charakteryzuje się ono między innymi wczesnym pojawieniem się obrządku ciałopalenia oraz w porównaniu z prowincją czesko-bawarską — wieloma różnicami w materiale archeologicznym (Meduna 1961). Na przykład bardzo ważną różnicą, nie podkreślaną w dotychczasowej literaturze, jest występowanie na terenie Kotliny Karpackiej pochówków lateńskich w okresie środkowolateńskim (LT C), a na obszarach zamieszkałych przez Skordysków nawet w późnolateńskim (LT D), gdy z Moraw znamy ich niedużą ilość z rozwiniętego LT C1, a w Czechach i na Śląsku zanikają już

¹ Tą drogą składam serdeczne podziękowania Panu Prof. Kazimierzowi Godłowskiemu za wnikliwe uwagi i cenną pomoc w trakcie pisania pracy, jak również Doc. dr. Zenonowi Woźniakowi, który był uprzejmy służyć mi radami przy rozwiązywaniu szeregu problemów.

na początku tej fazy. Nie znamy natomiast z tych terenów żadnych pochówków z LT C2 i LT D.

Obszar grupy środkowonaddunajskiej nie został zasiedlony przez Celtów jednorazowo, ale w trakcie następujących po sobie fal ekspansji. Brak dokładnego opracowania chronologii materiałów archeologicznych, jak również historii poszczególnych zgrupowań osadnictwa celtyckiego, nie pozwala na odtworzenie dokładnych dziejów ich ekspansji na tym terenie. W ostatnich latach problem ten opracował J. Todorović (1968a, 5–10). Wyróżnił on pięć faz ekspansji celtyckiej, lecz nie są one wystarczająco udokumentowane w materiale archeologicznym ani w znanych nam źródłach pisanych. Z. Woźniak (1974, 166) na podstawie analizy materiału archeologicznego wyróżnia dwie fazy podboju Kotliny Karpackiej przez Celtów. Najstarsze ślady tego osadnictwa, datowane na późne fazy LT A, znane są z Panonii. W następnej fazie (LT B1) obejmuje ono tereny położone na lewym brzegu Dunaju, tzn. Małą i Wielką Nizinę Węgierską oraz Siedmiogród. Należy przypuszczać, że w tym czasie przenikają pierwsze grupy Celtów do międzyrzecza Sawy i Drawy. Wszystko to najpewniej dzieje się we wczesnym stadium LT B1. Na przełom LT B1/B2 datujemy ostatnie duże przemieszczenie się plemion celtyckich w środkowej Europie. Skierowane jest ono na południe i doprowadza do stworzenia silnego centrum osadnictwa celtyckiego w międzyrzeczu Sawy i Drawy oraz w północnej Serbii. W latach późniejszych Celtowie nadal penetrują obszary przyległe do ich osadnictwa. Świadczy o tym pojawienie się materiałów celtyckich we wschodniej Słowacji, na stepach nadczarnomorskich, w Karyntii i Styrii.

Zanik kultury celtyckiej na obszarze grupy środkowonaddunajskiej nie nastąpił jednocześnie na jej całym terytorium. Nie był on też spowodowany tymi samymi czynnikami. Najwcześniej zanika kultura lateńska na obszarze Siedmiogrodu i Wielkiej Niziny Węgierskiej (LT C2/D) pod wpływem najazdu Daków (Zirra 1971b, 536). W LT D zanik jej w innych rejonach Celtyki wschodniej następuje pod wpływem najazdów plemion germańskich czy też podboju rzymskiego (Filip 1958, 355; Todorović 1968a, 109–110).

Oddzielny problem to materiały archeologiczne z obszaru Oltenii i północno-zachodniej Bułgarii, określane przez Z. Woźniaka (1974, s. 70) jako grupa kulturowa Padea-Panagjurskite Kolonii. Ze względu na duże zróżnicowanie inwentarza tej grupy w porównaniu z materiałami z obszarów zasiedlonych przez osadnictwo typowo celtyckie nie będzie on włączony do podstawowej bazy źródłowej, lecz tylko brany pod uwagę przy opracowywaniu rozwoju tarczy celtyckiej.

Przyjmowana przez większość badaczy chronologia względna okresu lateńskiego na obszarze grupy środkowonaddunajskiej jest oparta na podziale P. Reineckiego na fazy A–D. Jest ona opracowana dla faz LT B i C

głównie na podstawie materiałów pochodzących z cmentarzysk, natomiast dla LT D — z osad. W obrębie dwóch pierwszych faz wyróżnia się jeszcze stadia: LT B1 i 2 oraz LT C 1 i 2 (Krämer 1962, 304 n.; Majnarić-Pandžić 1970, 69 n.). LT B1 należy synchronizować z horyzontem zapinki duchcowskiej J. Filipa (Woźniak 1970, 36–37). LT B2 to horyzont zapinki z dużą kulką na nóżce, zwany też okresem stylu plastycznego (Filip 1956, 220). Należy zwrócić uwagę, że szereg materiałów typowych dla tej fazy występuje głównie na obszarze Celtyki wschodniej, jak na przykład bogato zdobione zapinki z dużą kulką na nóżce czy nagolenniki z pustych półkul (Filip 1958, 355). Wydaje się, że po dokładnym opracowaniu tego horyzontu będzie można wyróżnić fazę przejściową między wczesnym i środkowym okresem lateńskim. Wśród materiału wykorzystanego w niniejszej pracy przykładami zespołów, które należałoby datować na tę fazę, są — Ciumești, grób 9, Karaburma, grób 66, Osijek, grób 29. W większości prac o chronologii kultury lateńskiej na obszarze Celtyki wschodniej wyrażano pogląd, że LT C jest reprezentowany w materiałach z tego terenu jedynie przez tzw. horyzont pasów-łańcuchów zdobionych ornamentem wybijanym (Filip 1956, 221). W obecnej pracy określony jest on jako LT C1. Meduna (1970, 57–59) w materiale archeologicznym z obszaru Czech i Moraw wydzielił młodszą fazę środkowego okresu lateńskiego, która jest tam reprezentowana jedynie przez zabytki pochodzące z osad — horyzont zapinki typu Mötschwill (LT C2). Opublikowany w ostatnich latach materiał z cmentarzysk w południowych rejonach Celtyki wschodniej umożliwia nam stwierdzenie istnienia zespołów grobowych z tego stadium. Są to między innymi zabytki z Malunje, Sremski Karlovci i z Karaburmy, grób 39 (Majnarić-Pandžić 1970, 33–36, 46; Todorović 1972, 21–22, tabl. 37). Na cmentarzysku w Karaburmie odkryto również kilka zespołów, które należałoby datować na LT D, np. groby 1, 12, 92.

Bazę źródłową tej pracy będą tworzyć metalowe okucia tarczy celtyckiej z obszaru grupy środkowonaddunajskiej, pochodzące głównie z zespołów grobowych (mapa 1). Liczbę zachowanych zespołów z okuciami tarczy, jak również ilość okuć metalowych ze zniszczonych zespołów i z innych obiektów, które uwzględniono w tej pracy, obrazuje tabela 1. Jak widać z zamieszczonej tabeli prawie wszystkie materiały pochodzą z celtyckich płaskich cmentarzysk. Większość z nich odkryta została w trakcie systematycznych badań. Duży procent materiałów pochodzi niestety ze zniszczonych zespołów grobowych. Najwięcej takich mamy z Jugosławii i Węgier. Fakt ten jest o tyle ważny, że w LT C1, z którego pochodzi najwięcej materiałów z tych obszarów, umbo tarczy przeżywa tam duży rozwój form i zdobnictwa. Na przedstawionym powyżej zestawieniu wyraźnie widać zróżnicowanie chronologiczne zespołów z różnych obszarów. Większość zespołów ze Słowacji datowanych jest



Mapa 1. Rozmieszczenie stanowisk, na których znaleziono metalowe okucia tarczy celtyckiej — Distribution of sites on which metal fittings of Celtic shields were found

1 — Tauryskowie; 2 — Skordyskowie. Numery stanowisk odpowiadają numeracji w katalogu

1 — Tauriscs, 2 — Scordiscs. Numbers of sites correspond with numbers in the catalogue

Tabela 1. Zestawienie ilościowe uwzględnionych w pracy zespołów grobowych i osad, w których odkryto metalowe okucia tarczy

Chronologia	Słowacja i Małopolska	Węgry	Rumunia	Jugosławia	Austria	Ogółem
LT B1/B2	—	1	—	—	—	1
LT B2	13	2	—	6	1	22
LT C1	6	8	4	15	2	35
LT C2	—	1	—	5	—	6
LT D	—	—	—	2	—	2
Zespoły trudne do datowania	18	9	4	9	4	44
Materiały luźne*	7	16	2	40	4	69
Osady	—	1	2	—	1	4
Ogółem	44	38	12	77	12	183

* Przepuszczalna ilość tarcz.

na LT B2, gdy największą ilość zespołów grobowych z obszaru osadnictwa Skordysków posiadamy z LT C1 i C2. Zespoły grobowe datowane na LT C2 i D, które w większości zostały opublikowane niedawno (Majnarić-Pandžić, 1970, 46; Todorović 1972), są jedynymi pochówkami z tego okresu w całej środkowej Europie. Ich wartość jest tym większa, że odkryto je w trakcie systematycznych badań. Wśród materiałów z pochówków w Karaburmie występuje duża ilość zabytków

miejscowej, iliryjskiej kultury — noży bojowych (grób 112), pasów-łańcuchów (grób 172 i 222), okuć rydwanów (grób 92) itd. Z omawianego obszaru dysponujemy dwoma zabytkami: umbo oraz miniatura tarczy, z osad celtyckich (Gurina, Velem-Szent-Vid) oraz dwoma okuciami środkowej części tarczy z grodzisk dackich (Zirra 1971 b, ryc. 6: 11, 12). Niestety, nie mamy dokładnych danych o ich pozycji stratygraficznej. Skonfrontowano również panujące w literaturze poglądy o wyglądzie tarczy celtyckiej. Oparto się głównie na ikonografii greckiej, rzymskiej i celtyckiej. Największą ilość wyobrażeń tarczy celtyckiej znajdujemy na figurkach terrakotowych oraz aplikacjach (Bieńkowski 1928; Klindt-Jensen 1953, 97, ryc. 40; Klemenc 1966, ryc. 17 i 19, i in.). Znanych jest również kilkanaście przedstawień tarczy celtyckiej, wyobrażonych na monumentalnych rzeźbach hellenistycznych (Couissin 1929, 259; Déchelette 1914, 1169, ryc. 494; Powell 1958, tabl. 48, 49). Materiały te potwierdziły większość poglądów sformułowanych przez badaczy piszących na ten temat.

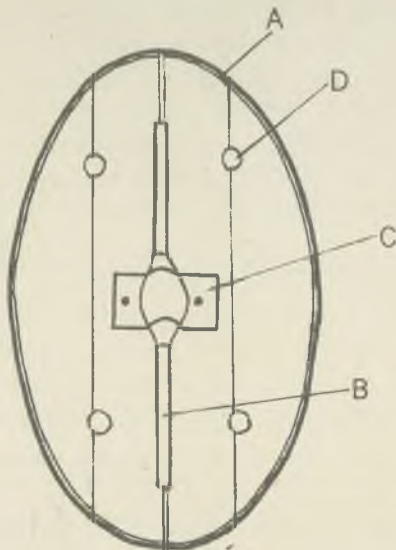
Zagadnienia związane z rozwojem metalowych okuć tarczy celtyckiej i rekonstrukcją jej wyglądu po raz pierwszy poruszył J. Déchelette (1914, 1167–1176). Zwrócił on specjalną uwagę na problem rekonstrukcji tarczy celtyckiej. W dwa lata później ukazała się książka M. Jahna (1916, 37–43), który opracował dotychczas znane metalowe okucia tarczy celtyckiej. Są to jak dotychczas dwa podstawowe omówienia tej problematyki.

Większość autorów opracowań materiałów kultury celtyckiej opierała się w odniesieniu do tarczy na ustaleniach tych dwóch badaczy. Szerzej potraktowali to zagadnienie A. Procházka (1937, 36–41) oraz J. Filip (1956, 166–168). Ponadto ukazało się kilka artykułów o charakterze przyczynkarskim (Collis 1973; Couissin 1927; 1929; Hell 1950; Kimmig 1940; Krämer 1949/1950; Mouchá 1969). Wszystkie wymienione prace oparte są na materiałach celtyckich z zachodniej Europy czy prowincji czesko-bawarskiej; jeżeli autorzy omawiali materiały z Celtyki wschodniej, to tylko pojedyncze zabytki i głównie jako analogie.

Dotychczas ukazały się trzy prace — nie licząc krótkiego omówienia metalowych okuć tarczy celtyckiej z Dolnej Austrii (Pittioni 1930, 85–86) — w których poruszono problematykę związaną z tarczą celtycką używaną na obszarze Celtyki wschodniej. I. Hunyady (1944, 121–123) w swoim omówieniu materiałów z Kotliny Karpackiej opracowała znane wówczas metalowe okucia środkowej części tarczy (umba) oraz imacze, głównie według ustaleń M. Jahna. Po drugiej wojnie światowej ukazują się dwa dalsze artykuły poruszające zagadnienia tarczy celtyckiej (Todorović 1966a; Uzsoki 1970a). J. Todorović zajmuje się umbami znalezionymi na obszarze dolnej Panonii i wykorzystał jedynie część znanych materiałów z tego terenu. W opracowanej przez niego chronologii tego typu zabytków zauważa się szereg

nieściłości. Natomiast A. Uzsoki rekonstruuje wygląd tarczy znalezionej w grobie 14 na stanowisku w Ménföcsanak.

Wszystkie terminy używane w tej pracy a odnoszące się do kultury celtyckiej i okuć metalowych tarczy są



Ryc. 1. Wygląd tarczy celtyckiej z metalowymi okuciami.

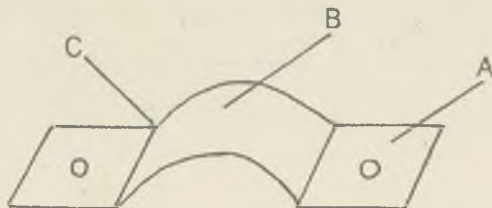
A – okucie brzegów tarczy, B – okucie żebra środkowego, C – metalowe umbo, D – nity, gwoździe lub tarczki.

A Celtic shield with metal fittings

A – border fittings, B – central spine fittings, C – metal boss, D – rivets, nails or discs

oparte na określeniach stosowanych w literaturze polskiej.

Przed przystąpieniem do analizy materiału archeologicznego przypomnijmy rodzaje okuć metalowych tarczy plemion celtyckich (ryc. 1). Brzegi tarczy wzmocnione były rynienkowatym okuciem (A). Podobne okucie było często nakładane na drewniane żebro środkowe (B). Powierzchnia jej jest wzmocniona metalowym umbem (C), które znajdowało się w środkowej części tarczy, oraz różnego rodzaju tarczkami, nitami i gwoździami (D). Jednodzielne umba tarczy celtyckiej (ryc. 2),



Ryc. 2. Metalowe umbo jednodzielne

A – skrzydełka, B – kalota, C – podstawa skrzydełek.

Metal strip-boss

A – end-plates, B – dome, C – end-plate bases

tj. wykonane z jednego kawałka blachy, składają się najczęściej z dwóch skrzydełek (A) i kaloty (B). Część skrzydełka tego umba, leżącą bezpośrednio przy kalocie, nazwano podstawą skrzydełka (C).

I. OKUCIA METALOWE TARCZ CELTYCKICH

UMBA

Metalowe umba są najbardziej zróżnicowanym za- bytkiem spośród metalowych okuć tarczy celtyckiej pod względem kształtu, wielkości oraz zdobienia. Podzielono je na cztery grupy (por. Zestawienie po s. 64).

GRUPA I

Zaliczono tu umba o różnych kształtach, składające się z dwóch części połączonych z sobą żebrzem metalowym (żelaznym) lub drewnianym. W obrębie tej grupy na podstawie kształtu segmentów wydzielono 3 typy:

Typ A (mapa 2) złożony jest z dwóch segmentów kształtu prostokątnego. W obrębie tej grupy jest on najliczniejszy. W materiale z Celtyki wschodniej reprezentowany jest przez 18 zabytków: Borsosgyör, grób 18; Cejkov; Dezmir, grób 3; Hatvan-Boldog; Hurbanovo, stan. I, grób 2 i 4, stan. III, grób 2/61, Ipel'ský Sokolec; Karaburma, grób 62; Komjatice, grób 3; Nebojsa, grób 4; Novo mesto, grób 22; Osijek, grób 29; Rozvágy,

grób 1; Svätý Peter, grób 69; Szántód; Vel'ka Maňa, grób 28/1953, i niepewne z Szöreg, grób 68.

Średnia długość segmentów zawarta jest między 8 a 12 cm. Najmniejsze, dług. 7,5 cm, umbo pochodzi z grobu 1 w Rozvágy, natomiast największe, dług. 22 cm, znaleziono w grobie 18 w Borsosgyör. Ich szerokość jest mniej zróżnicowana i waha się od 5,5 do 8 cm. Proporcje umb należących do tego typu są różne. Najczęściej spotyka się egzemplarze, których stosunek długości do szerokości zawarty jest między 1:1 a 1:1,5. Występują też egzemplarze smukłe o proporcjach 1:>1,5, np. umbo z grobu 62 w Karaburmie czy z grobu 69 w Svätý Peter. Zły poziom publikacji jak również nienajlepszy stan zachowania umb nie pozwalają na dokładne ustalenie ilości gwoździ, którymi były one przybijane do tarczy. Z 18 egzemplarzy tego typu jedynie w siedmiu wypadkach można było ustalić ilość gwoździ. Sześć spośród nich: Hurbanovo, stan. I i III; Karaburma; Nebojsa, Rozvágy i Szántód, miało na każdym segmencie parę gwoździ ułożonych w różny sposób w sto-



Mapa 2. Rozmieszczenie umb grupy I na obszarze Celtyki wschodniej

Dwukrotnie większy znak wskazuje na dwa lub więcej umb znalezionych na danym stanowisku

Distribution of group I bosses on eastern Celtic areas

A double-sized mark indicates two or more bosses found at a particular site

sunku do osi umba. Siódme umbo ma po jednym gwoździu, lecz czy jest to stan pierwotny, trudno stwierdzić, zwłaszcza że gwoździ znajduje się przy krawędzi, co może wskazywać na to, że drugi nie zachował się.

Powyżej wspomniano, że części składowe były połączone żebrem metalowym lub drewnianym. Trzy umba należące do tego typu miały żebro żelazne, łączące dwa segmenty (Nebojsa, Borsosgyör, Osijek). Jest ono zawsze większe od długości części składowych umba, a jego szerokość wynosi około 2 cm.

Umba typu A znajdowano najczęściej wraz z okuciem brzegów tarczy (w 12 zespołach), rzadziej z nitami i tarczami (w jednym) i imaczami (w jednym). Umba tego typu występują na całym obszarze Celtyki wschodniej, z wyjątkiem Dolnej Austrii oraz Karyntii, lecz większość z nich pochodzi ze Słowacji i Węgier.

Siedem zespołów, w których wystąpiły te umba, zawierało zabytki umożliwiające ich datowanie: Borsosgyör, Cejkov, Karaburma, Nebojsa, Osijek, Svätý Peter, Veľka Maňa. Większość, bo 5 zespołów, należy datować na LT B2, a 2 można synchronizować z końcowymi stadiami LT B2 (Osijek, Veľka Maňa).

Typ B (mapa 2) składa się z dwóch segmentów kształtu sześciokątnego, które mają profilowaną powierzchnię przy brzegach. Na terenie Celtyki wschodniej znaleziono jeden egzemplarz tego typu (Novo mesto). Nie znamy zespołu, w jakim ono wystąpiło, a także w publikacji brak dokładnych jego rozmiarów. Zabytek

z Novego mesta jest źle zachowany. Ilość gwoździ, którymi było przybite do tarczy, możemy odtworzyć na podstawie zabytku z Branova w Czechach (Filip 1956, ryc. 101). Na końcach segmentów umbo z Novego mesta ma jeszcze występy.

Typ C (mapa 2). Umba te w literaturze ze względu na ich kształt określane są jako łódkowate². Składają się one z dwóch części, często połączonych żebrem metalowym. Na omawianym terenie znaleziono 4 egzemplarze tego typu: Domaša, grób 2; Felsöméra; Kósd; Trnovec n. Váhom, grób 460. Zaznaczyć należy, że w dwóch wypadkach (Felsöméra i Trnovec) nie możemy z całą pewnością określić ich kształtu. Różnią się one zasadniczo od pozostałych umb tej grupy wielkością. Długość segmentów przekracza 20 cm, a wraz z żebrem żelaznym dochodzi nawet do 30 cm. Ich szerokości nie można ustalić dokładnie ze względu na brak danych w publikacjach, lecz nie różni się ona bardzo od umb typu A i B. Stosunek ich długości do szerokości zawarty jest między 1:3,5 a 1:4 i co za tym idzie, ich segmenty są bardzo smukłe.

Ilość gwoździ jest trudna do ustalenia z tych samych powodów, o których wspomniano przy omawianiu typu A i B. Umbo z Kósd ma po jednym gwoździu na końcach każdego segmentu. Taki sam układ gwoździ zauważamy na zabytkach z Czech i Moraw (Procházka 1937, 38, ryc. 5; Filip 1956, 166, tabl. LXVI 18). Spośród 4 zabytków zaliczonych do tego typu tylko na jednym zachowało się żelazne żebro (Domaša, grób 2). Jest ono długie na 27 cm. Jego szerokość, podobnie jak i żelaznych żeber umb typu A, nie jest duża i wynosi około 2 cm. Umba tego typu wystąpiły dwukrotnie z okuciem brzegów tarczy oraz w jednym wypadku z imaczem.

Zabytki typu C znaleziono jedynie na terenie Słowacji oraz północnej części Wielkiej Niziny Węgierskiej. Datowanie zespołów, w których wystąpiły umba łódkowate, jest utrudnione ze względu na brak w nich przedmiotów dobrze datujących. Tylko jeden zespół zawiera zabytki umożliwiające ustalenie chronologii — jest on datowany na fazę LT B2 (Trnovec n. Váhom).

GRUPA II

Zaliczone tu umba określane są w literaturze jako umba taśmowate (Woźniak 1970, 59). Mają one kształt wydłużony, z wyodrębnioną kalotą oraz parą skrzydełek, na których zwykle znajduje się po jednym gwoździu (Zestaw.) W większości wypadków powierzchnia kaloty jest gładka, nieozdobiona. Znamy jednak zabytki tej grupy z kalotą zdobioną różnymi wątkami lub o powierz-

² Brak umb tego typu w materiale archeologicznym z obszaru Polski, a co za tym idzie, brak terminu na ich określenie w literaturze polskiej, zmusił do zapożyczenia nazwy z literatury czeskiej (Filip 1956, 166). Określenie to przetłumaczono dokładnie, po czesku brzmi: *lodkovité*.

chni profilowanej, nieraz bardzo silnie. Zabytki grupy II najliczniej występują w prowincji środkowonaddunańskiej (94 egz. i 7 niepewnych). Podzielone one zostały na dwie serie, w obrębie których wyróżniono typy.

Seria I

Należą do niej umba o kalocie prostokątnej. Jest ona licznie reprezentowana w materiale archeologicznym z omawianych obszarów (83 egz.). Typy wyróżniono na podstawie kształtów skrzydełek.

Typ A (mapa 3). Skrzydełka jego mają kształt prostokątny. Typ ten jest reprezentowany na terenach Celtyki wschodniej przez 20 egzemplarzy: Apahida; Bajč, grób 36;



Mapa 3. Rozmieszczenie umb II 1 A i II 1 B na obszarze Celtyki wschodniej

Dwukrotnie większy znak wskazuje na dwa lub więcej umb znalezionych na danym stanowisku

Distribution of bosses II 1 A and II 1 B on eastern Celtic areas
A double-sized mark indicates two or more bosses found at a particular site

Karaburma, groby: 41, 66, 71; Kupinovo (4 egz.); Mannersdorf, grób 11 i 16; Mokronog; Odżaci; Perkáta; Szirmabesenyo; Stuttern; Trnovec n. Váhom, groby: 111, 362 i 537; Willendorf.

Przeciętna długość umb tego typu waha się od 19 cm do 24 cm, szerokość od 7 do 10 cm, wysokość natomiast między 5 a 8 cm. Długość skrzydełek umb typu A jest przeważnie równa ok. 1/3 całej długości umba. Znane są jednak odstępstwa od tej reguły, np. długość skrzydełek umba z Odżaci jest dwukrotnie większa od długości kaloty. Stosunek długości do szerokości umba jest w tym typie mało zróżnicowany i wynosi 1:2 lub 1:3.

Przy ustalaniu ilości gwoździ napotyka się podobne trudności, o jakich wspomniano przy omawianiu umb zaliczonych do grupy I. W publikacjach przedstawionych jest 13 umb z gwoździami: Apahida; Bajč; Kupinovo (4 egz.); Mannersdorf, grób 11; Mokronog; Karaburma, grób 66 i 71; Szirmabesenyo; Trnovec n. Váhom, grób 111 i 537. We wszystkich tych wypadkach na każdym skrzydełku znaleziono tylko po jednym gwoździu. Wielkość ich główek jest zróżnicowana, np. na umbie z grobu 66 w Karaburmie średnica główki wynosi aż 5 cm. Umba taśmowate należące do typu A mają kalotę kształtu prostokątnego, której krótsze boki nieraz są lekko łukowato wygięte. Zabytki z takimi brzegami wystąpiły na Węgrzech, w północnej Jugosławii, Dolnej Austrii i Karyntii. Największy procent tych umb w stosunku do pozostałych umb typu II 1 A znaleziono na terenie północnej Jugosławii, a w Dolnej Austrii i Karyntii reprezentowane są jedynie przez umba o takich właśnie brzegach. Skrzydełka wszystkich zabytków tego typu są nieznacznie szersze od szerokości kaloty — co jest spowodowane niewielkim wygięciem powierzchni tej ostatniej — i zwykle mają kształt prostokątny. Kilka egzemplarzy ma skrzydełka o kształcie lekko trapezoidalnym (Mokronog, Perkáta, Stuttern). Nie są to jeszcze typowe umba typu B i dlatego omówiono je w tym miejscu. Z Szirmabesenyo pochodzi umbo, którego kalota jest trochę szersza od skrzydełek. Jej krótsze brzegi są również łukowato wygięte. Najczęściej umba tego typu mają kalotę gładką, jedynie w kilku wypadkach jest ona profilowana przy brzegach (Trnovec n. Váhom, grób 537, Karaburma, grób 71), ma biegnące wzdłuż żebro (Apahida, Karaburma, grób 41, Kupinovo) oraz jest ozdobiona przy brzegach wybijaniem (Kupinovo).

W zespołach grobowych zabytki te występują wspólnie z okuciami brzegów tarczy, lecz rzadziej niż np. typu A grupy I, gdyż na 20 pewnych egzemplarzy tego typu tylko 4 współwystępowały z okuciami brzegów tarczy. Jeszcze rzadziej spotykamy je wraz z tarczami, nitami, aplikacjami, natomiast częściej z imaczami.

Umba typu II 1 A znajdowane są licznie na całym obszarze grupy środkowonaddunańskiej. Zespoły, w których znajdowały się umba taśmowate typu A, są trudne do datowania. Tylko w dziewięciu wystąpiły zabytki umożliwiające dokładniejsze określenie ram czasowych. Najczęściej są to zapinki. Na późną fazę wczesnego okresu lateńskiego (LT B2) należy datować 8 spośród nich (Bajč; Karaburma, wszystkie 3 zespoły; Mannersdorf, grób 16; Trnovec n. Váhom, także 3 zespoły). Pochówek ze Stuttern, w którym znaleziono umbo II 1 A, datujemy na LT C1.

Typ B (mapa 3). Skrzydełka jego mają kształt trapezowaty. Z obszaru Celtyki wschodniej pochodzą 33 egzemplarze tego typu: Apahida, grób 7 i 9; Balsa, grób 2; Curtușeni; Dalj; Dobova; Erdut; Formin (3 egz.); Görbö; Holiare, grób 70, 472 i 544; Ipel'ské

Predmostie, grób 6 i 7; Iža; Karaburma, grób 26, 29, 325 (tabl. V 3); Kupinovo (3 egz.); Miskolc; Mislodin (tabl. V 9); Mokronog, 2 umba; Osijek, grób 35; Radostyán; Ruma; Surčin; Vojakovac; Vučedol. Długość tych umb jest zróżnicowana i waha się od 23 do 30 cm, natomiast szerokość kalot jest zawarta pomiędzy 7 a 10 cm. Są odstępstwa od tych wymiarów, np. z północnej Jugosławii spośród 22 egzemplarzy umb o skrzydełkach trapezowatych jedno miało długość mniejszą od 20 cm (Mislodin), a dwa — ponad 30 cm (Formin). Szerokość skrzydełek rzadko jest podawana w publikacjach. Na podstawie materiału ilustracyjnego można jedynie stwierdzić, że prawdopodobnie są nawet półtora raza większe od szerokości kaloty. Podobny brak danych spotyka się przy wysokości tych umb. Na 33 egzemplarze mamy podaną wysokość jedynie pięciu. Zastanawia tu duża rozbieżność. Dwa umba z Węgier (Miskolc, Radostyán) mają wysokość 13 cm, a trzy z północnej Jugosławii (Dobova, Kupinovo, Ruma) między 4,5 a 7 cm. Wydaje się jednak, że średnia wysokość tych umb nie przekracza 10 cm. Grubość blachy, z której je wykonano, waha się od 2 do 5 mm. Stosunek długości kaloty do długości skrzydełek nie jest tu tak zróżnicowany, jak w typie A i najczęściej równa się 1:1. Interesujące jest umbo z grobu 325 z Karaburmy, którego łączna długość skrzydełek jest dwukrotnie mniejsza od długości kaloty (tabl. V 3).

Ilość gwoździ jest podobna jak w poprzednim typie, tzn. po jednym na każdym skrzydełku, ale same gwoździe różnią się zasadniczo od innych rozmiarami główki, której średnica osiąga nawet 3 cm (Karaburma). Kaloty większości zabytków podobnie jak w typie II 1A, mają kształt prostokątny, lecz ich krótsze brzegi są tu częściej łukowato wygięte. Pojawiają się też umba o skrzydełkach z brzegami krótszymi łukowato wygiętymi. Większość umb z obszarów zamieszkałych przez Skordysków i Taurysków ma właśnie takie skrzydełka, np. Karaburma, grób 29 i 325, Mislodin (tabl. V 3, 9); Mokronog; Surčin itp. Również na tym terenie zauważamy duży rozwój profilowania oraz zdobienia kaloty. Z 22 umb tego typu, znalezionych na obszarze północnej Jugosławii, 12 miało kalotę ozdobioną rytymi liniami lub profilowaniem, a 9 — żebro środkowe biegnące wzdłuż długości umba i w niektórych wypadkach kalotę dwustożkową z podniesionymi brzegami (Dalj; Erdut; Karaburma, grób 29 i 325; Kupinovo; Osijek; Vojakovac), pozostałe trzy umba były ozdobione rytymi liniami (Karaburma, grób 26; Mislodin — tabl. V 9; Vučedol). Kalota umba z grobu 325 z Karaburmy jest ozdobiona profilowaniem i rytymi liniami (tabl. V 3). Z terenu Węgier znamy trzy umba, na których kalocie było żebro środkowe (Görbö, Miskolc, Radostyán). Ze Słowacji pochodzi jedno umbo o kalocie profilowanej przy brzegach (Ipel'ské Predmostie, grób 6). Podobnie jak w typie A i tutaj wyjątkiem jest umbo

o kalocie szerszej od podstawy skrzydełek (Balsa). Nie mamy żadnych danych co do rozmiarów tego umba. Jego kalota jest niewiele szersza od podstawy skrzydełek.

Umba typu II 1 B znaleziono trzykrotnie z okuciem brzegów tarczy, a raz z aplikacją, nitami i gwoździami. Innym trzem towarzyszyły imacze. Brak tych umb na obszarze Dolnej Austrii i Karyntii. Najliczniej umba o skrzydełkach trapezowatych występują na obszarach zamieszkiwanych przez Skordysków. Umba typu II 1 B znajdowane są w zespołach, które możemy dość dokładnie datować dzięki charakterystycznemu wyposażeniu grobów wojowników (miecz w pochwie i pas-łańcuch zdobiony ornamentem wybijanym). Zespoły te są charakterystyczne dla horyzontu pasów-łańcuchów zdobionych ornamentem wybijanym, J. Filipa (1956, 221). Spośród 21 zachowanych zespołów z tymi umbami aż 14 zawiera przedmioty dobrze datujące (Apahida, grób 7; Balsa; Curtușeni; Dalj; Dobova; Ipel'ské Predmostie, grób 7; Karamburma, wszystkie groby; Mislodin; Mokronog; Ruma, Vojakovac, Vučedol). Wszystkie te zespoły pochodzą z LT C1.

Typ C (mapa 4). Skrzydełka jego mają kształt półkolisty. Z omawianego obszaru posiadamy 4 zabytki tego typu: Drňa, Jutas, Kupinovo i Popinci. Długość ich wynosi kolejno (oprócz umba z Kupinova, które jest zachowane częściowo): 24, 15 i 35 cm. Szerokość mamy podaną tylko przy umbach z Drni i Jutas — 10 i 6 cm. Te cztery umba wyraźnie różnią się między sobą stosunkiem szerokości kaloty do szerokości podstawy skrzydełek. Umba z Drni i Kupinova mają taką samą szerokość kaloty co i podstawy skrzydełek, natomiast zabytki z Jutas i Popinci mają kalotę o połowę szerszą. Pierwsze dwa umba mają węższe brzegi kaloty lekko wypukłe, a kalota umba z Jutas jest prostokątna. Podobnie jak umba poprzednich typów i te zabytki mają po jednym gwoździu na każdym skrzydełku. Kaloty ich są gładkie, niezdobione. Umbo z Drni znaleziono wraz z resztkami imacza. Nie znamy zespołów, w jakich wystąpiły pozostałe.

Typ D (mapa 4) ma skrzydełka trójkątne lub zbliżone. Dzielimy go na dwie odmiany ze względu na dość zróżnicowany kształt skrzydełek.

Odmiana a — o skrzydełkach w kształcie trójkąta równobocznego. W materiale z obszaru grupy środkowonaddunajskiej wystąpiły 3 egzemplarze tego typu: Ciumești, grób 9; Neunkirchen, grób 2; Svätý Michal n. Žitavou, grób 25. Długość umba z Neunkirchen wynosi 18 cm, szerokość 5,5 cm, a umbo z Ciumești odpowiednio — 17 i 4,5 cm, natomiast wysokość obu 4,5 cm. Zabytek ze Svätý Michal nie ma w publikacji podanych żadnych wymiarów. We wszystkich trzech wypadkach przytwierdzone one były do tarczy dwoma gwoździami, po jednym na każdym skrzydełku. Kaloty umb tej odmiany różnią się od siebie zasadniczo. Kalota umba ze Svätý Michal jest gładka, niezdobiona, lecz jej krót-



Mapa 4. Rozmieszczenie pozostałych umb grupy II oraz grupy III i IV na obszarze Celtyki wschodniej

Dwukrotnie większy znak wskazuje na dwa lub więcej umb znalezionych na tym stanowisku

Distribution of remaining bosses of group II and groups III and IV on eastern Celtic areas

A double-sized mark indicates two or more bosses found at a particular site

sze brzegi są lekko łukowato wygięte. Okucie środkowej części tarczy z Ciumești ma kalotę profilowaną przy brzegach i w środku żebrami o przekroju półkulistym, natomiast zabytek z Neunkirchen ma łukowate wcięcia na dłuższych brzegach kaloty, a jej powierzchnia jest dwuspadkowa. Skrzydełka tego umba są zakończone kółkiem.

W grobie 9 w Ciumești obok umba znaleziono imacz, pozostałe wystąpiły samotnie. Grób 2 z Neunkirchen oraz grób 9 z Ciumești datowane są na LT C1. W grobie 25 ze Svätý Michal nie znaleziono przedmiotów umożliwiających datowanie.

Odmiana b — umba o skrzydełkach, których zarys jest podobny do trójkąta. Odmiana ta jest silnie zróżnicowana i można wyróżnić w jej obrębie trzy warianty:

Wariant α . Brzegi skrzydełek są profilowane. Wszystkie zabytki należące do tego wariantu (w liczbie 6): Batina; Boljevci; Brežice; Mokronog; Osijek, grób 37; Sotin, pochodzą z terenu osadnictwa Skordysków i Taurysków. Wykopano je w większości w trakcie przypadkowych odkryć lub amatorskich badań na początku XX wieku i dlatego poziom publikacji tych zabytków jest bardzo niski. Ich parametry nie odbiegają od wymiarów umb całej grupy II. Z powodu braku dokładnych danych nie można omówić tego wariantu szczegółowo. Umbo z Batiny miało długość 20,6 cm, z Osijeka 17 cm, a fragment z Brežic 12 cm. Jeszcze mniej wiemy o po-

zostałych wymiarach, jedynie zabytek z Brežic ma 6,5 cm szer. i 5 cm wys. Przymocowane ono było do tarczy dwoma gwoździami, po jednym na każdym skrzydełku. Ich kalota jest zwykle gładka i niezdobiona. Tylko umbo z Brežic ma kalotę profilowaną 3 żebrami wzdłużnymi.

Należy zwrócić uwagę na zespół z Batiny, w którym wystąpiło umbo tego wariantu wraz z dwoma segmentami podobnymi do umb grupy I typu A (każdy o dług. 10,5 cm i szer. ok. 3 cm). Być może wzmacniały one żebro środkowe. W zespole tym znaleziono również imacz typu F.

Dwa umba wariantu α pochodzą z zespołów, które można datować na LT C1 (Batina, Brežice).

Wariant β . Skrzydełka jego mają podobny kształt do skrzydełek umb wariantu α , lecz są ażurowe. Z omawianych terenów znany 6 umb tego wariantu: Bodroghalom, grób 2 i 3; Drešinja vas; Kupinovo (2 egz.); Szob. Zły stan zachowania nie pozwala na dokładne określenie ich wielkości. Natomiast wymiary kaloty są bardzo zróżnicowane: długość waha się od 11 cm (Drešinja vas) do 16 cm (Bodroghalom, grób 3), szerokość od 5 cm (Drešinja vas) do 9 cm (Kupinovo), natomiast wysokość kaloty podana jest tylko w dwóch wypadkach (Kupinovo — 4,5 i 5,5 cm). Na podstawie wymiarów kaloty możemy domyślać się, jaka była długość całego umba. Zabytki tego wariantu nie były najpewniej dłuższe niż 25 cm.

Zły stan zachowania skrzydełek uniemożliwia określenie dokładnej ilości gwoździ. Na kalocie zabytku z grobu 2 w Bodroghalom znajdują się dwa gwoździe ułożone symetrycznie na jednym jej końcu. Natomiast 2 umba z Kupinova mają po jednym gwoździu na każdym skrzydełku. Koloty wszystkich 6 egzemplarzy mają kształt prostokątny z węższymi brzegami lekko wygiętymi, nieraz silnie wysklepionymi. Trzy egzemplarze są ozdobione wzdłużnymi żebrami. Umbo z Drešinja vas ma trzy żebra na kalocie, a z grobu 2 z Bodroghalom i z Kupinova — jedno po środku.

Z czterech zabytków należących do tego wariantu trzy wystąpiły w zespołach dobrze datowanych na LT C1 (Bodroghalom i Szob).

Wariant γ . Skrzydełka mają szerokość równą szerokości kaloty na odcinku 1–2 cm, potem zwężają się, tworząc mniej lub bardziej wąską wypustkę, dłuższą nawet dwukrotnie od ich szerokiej części. W materiale archeologicznym z Celtyki wschodniej reprezentowany jest ten wariant przez 7 egzemplarzy: Formin; Gotovlje; Ipel'ské Predmostie, grób 4; Iwanowice, grób 9 i 34; Tápszentmiklós, grób 1; Vác, grób 15. Długość ich jest zróżnicowana. Najmniejsze pochodzi z Forminu i ma 15 cm dług., największe natomiast, z grobu 9 z Iwanowic, około 30 cm. Szerokość umb tego wariantu zawarta jest między 5,5 a 7 cm, a wysokość między 5 a 6 cm. Do tarczy były one przybijane podobnie jak inne umba tej grupy dwoma gwoździami, po jednym na każdym

skrzydełku, w miejscu przejścia z szerokiej w wąską jego część. W 6 wypadkach kalota ma żebro środkowe lub jest profilowana. Tylko zabytek z grobu 34 w Iwanowicach ma kalotę płaską. Umbo z Vác ma na kalocie 4 gwoździe umieszczone w każdym rogu.

Umbo tego wariantu w zespołach grobowych występują bez innych okuć metalowych tarczy. Jedynie w grobie 1 w Tápszentmiklós obok umba znaleziono kolistą aplikację (średn. ok. 9 cm), której powierzchnia jest silnie profilowana. Pięć zespołów, w których wystąpiły umba tego wariantu, datowanych jest na LT C1 (2 groby w Iwanowicach, Ipel'ské Predmostie, Tápszentmiklós, Vác).

Typ E (mapa 4) — skrzydełka mają po obu bokach silne, niemal koliste wcięcia w połowie długości. W materiale z Celtałyki wschodniej typ ten reprezentowany jest przez dwa zabytki: Čivikovac i Jászberény, grób 49. Umbo z Čivikovac ma 22 cm dług. i 10 cm szer., natomiast drugie jest zachowane we fragmencie 8-cm. szer. Zabytki tego typu mają również po jednym gwoździu na każdym skrzydełku. Umbo typu E są bardzo bogato zdobione, kalota jest również prawie prostokątna, z węższymi brzegami łukowato wygiętymi. Umbo z Serbii ma na kalocie 3 bardzo podłużne żebra, dodatkowo zdobione rytymi liniami. Środkowe żeberko jest wyższe od dwóch pozostałych, znajdujących się na jej brzegach. Umbo z Jászberény ma powierzchnię ozdobioną rytymi liniami, a na kulminacji kaloty znajduje się dwustożkowaty guz o zarysie kolistym. Zespoły, w których znaleziono umba tego typu, są trudne do datowania.

Seria 2

Należą do niej umba o kalocie kształtu owalnego, czasem o ściętych końcach. Opierając się na stosunku długości kaloty do długości skrzydełek, wyróżniono dwa typy.

Typ A (mapa 4). Skrzydełka mają kształt trapezowaty o bokach najkrótszych prostych, podstawie (przy kalocie) wciętej i brzegu zewnętrznym, najdłuższym, łukowatym. Długość zarysu kaloty jest mniejsza od długości skrzydełek. Z omawianego obszaru znamy pięć egzemplarzy tego typu: Formin, Klagenfurt-Annabichl, Malunje (2 egz. tabl. III 1, 4), Skorba, (tabl. VI 7). Spośród umb z obszaru środkowej Europy są to największe zabytki. Długość ich dochodzi do 40 cm (Skorba). Szerokość kaloty zawarta jest między 15 a 20 cm, a skrzydełek 24–27 cm. Długość tych ostatnich wynosi około 12 cm. Wysokość ich jest niewielka i dochodzi do 5 cm. Kaloty są gładkie i niezdobione. Wszystkie mają jeden gwóźdź na każdym skrzydełku.

Spośród czterech zabytków należących do tego typu jedynie umbo ze Skorby znaleziono w zespole, który można datować na podstawie miecza z pochwą na LT C1, a raczej na LT C2. Wprawdzie w Malunje nie zachowały

się zespoły, lecz niewielka ilość zabytków z tego stanowiska dowodzi, że pochodzą z 2 lub 3 grobów wojowników. Dlatego też, opierając się na znalezionych tam zapinkach typu Mötschwill, można datować to umbo na LT C2 (Majnarić-Pandžić 1970, 34–35). Zabytki tego typu grupują się na obszarach zamieszkiwanych przez Taurysków.

Szczególną uwagę należy zwrócić na umbo z Klagenfurt-Annabichl, którego kalota różni się od pozostałych zabytków tym, że ma kształt mniej więcej kolisty. Niestety wymiary tego umba nie są podane w publikacji, gdzie ograniczono się jedynie do stwierdzenia, że jest to „duże umbo”.

Typ B (mapa 4). Są to umba krótkie, o wąskich skrzydełkach, które mają brzegi podobnie uformowane jak w typie A tej serii, a ich długość jest mniejsza od długości zarysu kaloty. Umbo tego typu znaleziono w miejscowościach: Mokronog (3 egz.), Bačko Gradište, Sremski Karlovci i Velem-Szent-Vid. W publikacji tych zabytków brak wszelkich danych metrycznych. Przymocowywane one były do tarczy, w odróżnieniu od innych umb, kilkoma gwoździami (nawet 6), znajdującymi się na skrzydełkach. Kalota ich jest gładka, a w jednym wypadku ma już zamknięty obwód, przez co powiązana jest z umbami grupy IV. W Sremski Karlovci zachował się jeden fragment, którego kształt trudno określić (tabl. I 8). Wydaje się jednak, że jest to umbo typu II 2 B, gdyż cały zespół jest datowany na LT C2. Nie znamy zespołów, w jakich wystąpiły pozostałe umba.

GRUPA III (mapa 4)

Zaliczono tu umba prostokątne o kalocie owalnej, mieszczącej się w obrębie zarysu umba (Zestaw.). Spośród zabytków tej grupy wyróżniono dwa typy, biorąc pod uwagę kształt kaloty.

Typ A. Kalota owalna o wciętych końcach. Typ ten jest reprezentowany przez dwa zabytki: Pusztagéc, i Zvečka. Do tarczy przybite były, podobnie jak inne umba, dwoma gwoździami, po jednym na każdym skrzydełku. Umbo ze Zvečki ma 38 cm dług. i 13 cm szer. Zespół, w którym znaleziono umbo z Pusztagéc, datować możemy na LT C2.

Typ B. Kalota ma kształt łódkowaty, a skrzydełka prostokątne z wciętą podstawą. Typ ten reprezentowany jest na omawianym terenie przez umbo z Ritopeku. Długość jego wynosi 28 cm, szer. 21 cm. Przymocowane było do tarczy również pojedynczymi gwoździami jak w typie A. Nie znamy zespołu, w jakim wystąpił ten zabytek.

Umbo grupy III są podobne do umb taśmowatych typu II, lecz ze względu na całkiem inny układ kaloty względem skrzydełek zaklasyfikowano je do osobnej grupy.

GRUPA IV (mapa 4)

Są to umba o kalocie zamkniętej i skrzydełkach zastąpionych okrągłym brzegiem (Zestaw.). Nazywać je można kolistymi³, gdyż termin odpowiada kształtowi. Wśród materiałów z Celtyki wschodniej znamy niewiele zabytków, należących do tej grupy. Wynika to z faktu, że Celtowie zaczynają je używać najpewniej pod koniec środkowego okresu lateńskiego, gdy na obszarze grupy środkowonaddunajskiej zanikają stopniowo pochówki kultury lateńskiej.

Z omawianego obszaru znamy 12 umb, należących do tej grupy: Karaburma, grób 11 (tabl. II 7), 92 (2 egz.), 112, 222 (tabl. IV 1); Mokronog; Pecica; Piatra Roșie; Ritopek; Roje k. Moravcov, grób 45; Sotin i nieznamą miejscowość w Słowenii. Dziewięć umb należy do typu półkulistego (Karaburma, grób 92, 112, 222; Mokronog; Ritopek; Roje; Sotin oraz Słowenia). Zauważa się duże różnice między tymi umbami, wynikające z rozmiarów, szerokości brzegów, ilości nitów czy zdobienia.

Średnica umb grupy IV zawarta jest między 20 cm (Roje k. Moravcov) a 28 cm (Karaburma, grób 92). Należy tu zaznaczyć, że umba z Karaburmy i Ritopeku są większe, a ich średn. zawsze bliska 28 cm, gdy średnice umb ze Słowenii nie przekraczają 20–22 cm. Podobnie umba pochodzące z Karaburmy i Ritopeku mają zawsze brzegi o szerokości większej od promienia kaloty, a szerokość brzegów umb ze Słowenii zawsze jest mniejsza (i to nieraz dwukrotnie) od promienia kaloty, przez co bardziej się zbliżają do wyglądu umb, znajdujących na obszarach zajętych przez plemiona germańskie (Bohnsack 1938, 56–58; Jahn 1916, tabl. III). Ilość nitów na brzegach jest trudna do ustalenia ze względu na zły stan zachowania zabytków. Umba z grobu 222 w Karaburmie i z Ritopeku mają najpewniej 4 gwoździe na brzegu, natomiast umba z grobu 92 w Karaburmie — 6 gwoździ. Zabytki należące do tej grupy, znalezione na terenie zajętych przez Taurysków, są pozbawione wszelkiego zdobnictwa, a ich kaloty i brzegi są płaskie. W przeciwieństwie do tych umb zabytki z obszaru osadnictwa Skordysków w większości mają ozdobione profilowaniem brzegi (2 umba z grobu 92 w Karaburmie, Ritopek) czy kalotę (Karaburma grób 222), a dwa ponadto ozdobione wycięciami brzegi (grób 92 w Karaburmie). Należy podkreślić, że te ostatnie są wykonane z blachy brązowej w przeciwieństwie do pozostałych umb, które są żelazne. Umbo z Sotina ma kalotę profilowaną u podstawy i także brzegi. Dwa umba znalezione wśród materiałów z grodzisk dackich (Pecica i Piatra Roșie) różnią się od omówionych wysokością kaloty, która jest smukła i co najmniej dwukrotnie wyższa. W grobie 11 w Karaburmie odkryto górną część kaloty umba grupy IV,

która jest podobna do kaloty typu VIII Bohnsacka (1938, ryc. 36:8).

Spśród 12 zabytków grupy IV znamy tylko 6 zespołów, w których wystąpiły. Ustalenie ich chronologii jest niezmiernie trudne ze względu na brak dobrze datujących zabytków. Dwa spośród czterech zespołów z Karaburmy możemy na podstawie mieczy datować na LT D1. Zespół z Rojów k. Moravcov według zachowanego fragmentu zapinki należy datować na LT C2. Prawdopodobnie większość umb tej grupy pochodzi z LT D.

INNE OKUCIA ŚRODKOWEJ CZĘŚCI TARCZY

Rolę umba spełniały też prostokątne blaszki żelazne, półkulisto wygięte, zaopatrzone w gwoździe. W materiale archeologicznym z Celtyki wschodniej wystąpiły cztery okucia tego typu: Apahida; Förk; Ménföcsanak, grób 14; Rospi-Čuprija, grób 32. Są to pojedyncze paski blachy żelaznej. Długość ich jest zróżnicowana: okucie z Förk ma 27 cm, a z Rospi-Čuprija 12 cm. Szerokość nie jest podana w żadnej z publikacji, oprócz okucia z Apahidy (3 cm); pozostałe są chyba niewiele szersze. Ilość gwoździ jest trudna do ustalenia ze względu na brak danych w publikacjach. Okucie z Rospi-Čuprija ma 2 gwoździe: na jednym z końców i na kulminacji, z Förk natomiast tylko jeden na kulminacji. Ma on też zagięte pod spód końce.

W zespołach grobowych przedmioty te występują wspólnie z okuciem brzegów tarczy, a w jednym wypadku z rynienkowatym okuciem żebra środkowego i żelaznymi nitami (Ménföcsanak). Ten ostatni należy datować na LT B1 lub LT B1/2. Natomiast pozostałe wystąpiły o wiele później, bo w LT C1.

CHRONOLOGIA

Uzupełnienie naszych rozważań na temat umb tarczy celtyckiej w Celtyce wschodniej stanowi załączony diagram (tab. 2). Przy opracowywaniu go wykorzystano materiał z 44 zespołów grobowych, pochodzących z całego badanego obszaru. Uwzględnione zespoły datowane są od początku fazy LT B2 do końca LT C2. Pominięto zespoły z LT D, ze względu na brak w nich zabytków dobrze datujących jak również dość specyficzny zestaw przedmiotów — w porównaniu z innymi prowincjami kultury celtyckiej (podstawowy inwentarz to importy rzymskie i uzbrojenie).

Metalowe umba po raz pierwszy pojawiają się w LT B2. Używano wtedy umba typu IA, IC i II 1A. W diagramie faza ta jest reprezentowana przez 15 zespołów. W następnej fazie chronologicznej, tj. LT C1, nadal tarczę celtycką wzmacnia umbo typu II 1A (Stuttern) i pojawiają się nowe typy: II 1B, II 1Da, II 1Db. Faza ta w naszym diagramie obejmuje 26 zespołów.

³ Termin ten nie był używany dotychczas w literaturze polskiej.

Tabela 2. Chronologia umb tarczy celtyckiej z obszaru grupy środkowonaddunańskiej

Zespoły	LT B2							LT C1										LT C2		
	zapinki	pasy-łańcuchy	miecze i pochwy	zdobione pochwy	umba			zapinki	pasy-łańcuchy zdobione wybijaniem	pasy-łańcuchy	miecze i pochwy	zdobione pochwy	bransolety	zdobione groty włóczni	umba			zapinki	III A	II 2
					IA	IC	II 1A								II 1B	II 1Da	II 1Db			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
1. Karaburma, grób 62	●	●	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2. Vel'ka Maňa, grób 28	—	●	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3. Borsosgyőr, grób 18	—	●	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
4. Cejkov	●	—	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5. Nebojsa, grób 4	●	—	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6. Osijek, grób 29	●	—	●	●	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7. Svätý Peter, grób 69	●	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8. Trnovec n. Váhom, grób 460	●	●	●	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9. Mannersdorf, grób 16	●	●	●	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
10. Trnovec n. Váhom grób 537	●	●	●	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
11. Bajč, grób 36	●	●	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
12. Karaburma, grób 41	—	●	●	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
13. „ grób 71	—	●	●	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
14. „ grób 66	●	—	●	●	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
15. Trnovec n. Váhom, grób 362	●	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
16. Stuttern	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
17. Dalj	—	—	—	—	—	—	—	●	●	●	●	—	—	●	—	—	—	—	—	
18. Karaburma, grób 29	—	—	—	—	—	—	—	●	●	—	●	●	—	—	●	—	—	—	—	
19. Curtuiseni	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	
20. Vučedol	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	
21. Apahida, grób 7	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	
22. Balsa, grób 2	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	
23. Karaburma, grób 325	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	
24. Dobova	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	
25. Mislodín	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	
26. Vojakovac	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	
27. Karaburma, grób 26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	●	—	—	—	—	
28. Ipeľské Predmostie, grób 7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	●	—	—	—	—	
29. Ruma	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	●	—	—	—	—	
30. Neunkirchen, grób 2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
31. Čiumești, grób 9	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	
32. Szob, grób z 1847 r.	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	
33. Iwanowice, grób 9	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	
34. „ grób 34	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	
35. Vác, grób 15	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
36. Batina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
37. Bodroghalom, grób 2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
38. „ grób 3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	
39. Brežice	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
40. Ipeľské Predmostie, grób 4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
41. Tápszentmiklós, grób 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
42. Pusztagéc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
43. Malunje	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
44. Sremski Karlovci	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Pozostałe 3 zespoły datowane są na LT C2. W tym czasie Celtowie używają umba typu IIIA i II2.

Zespoły datowane na LT B2 i LT C1, które uwzględniono w diagramie, wyraźnie są zróżnicowane pod względem inwentarza. W zespołach z LT B2 zauważa się dużą różnorodność form zabytków datujących, a w zespołach z LT C1 następuje unifikacja przedmiotów

znajdowanych w pochówkach wojowników. Ostatnia faza — LT C2, jest wyznaczona jedynie przez zapinki.

W trakcie analizy zwrócono uwagę na ramy chronologiczne występowania poszczególnych typów umb na obszarze Celtyki wschodniej. Podsumowując uzyskane wyniki, należy stwierdzić, że:

1. Na przełomie LT B1/B2 pojawiają się pierwsze

metalowe okucia środkowej części tarczy. Są to wąskie paski blachy żelaznej. Można je traktować jako prototypy umb.

2. W okresie LT B2 po raz pierwszy Celtowie zaczynają używać do wzmacniania drewnianej tarczy metalowych umb. Są to zabytki grupy I. W tej fazie również, lecz chyba nie od samego początku jej trwania, pojawiają się zabytki typu A grupy II. Pod koniec fazy zanikają umba grupy I, z tym że najdłużej używane jest umbo IA, jak również II 1A.

3. W okresie LT C1 znane są 3 typy grupy II serii 1 (oprócz II 1A). W tym czasie następuje duży rozwój zdobnictwa oraz kształtu kaloty. Węższe jej brzegi zaczynają coraz bardziej i częściej wyginać się. Być może pod koniec tej fazy pojawiają się umba II 2A oraz IIIA.

4. W okresie LT C2 spośród umb grupy II nadal używane są tylko umba II 2A; występują też umba II 2B. Niewielka ilość zabytków dobrze datowanych nie pozwala nam na dokładniejsze omówienie tej fazy, lecz wydaje się, że w tym czasie pojawiają się już umba koliste.

5. W okresie LT D tarcza celtycka wzmacniana jest jedynie przez umba grupy IV.

WNIOSKI

Większość tarcz celtyckich miała środkową część wzmocnioną metalowym umbem. W materiale archeologicznym kultury lateńskiej z obszaru Celtyki wschodniej znanych jest około 200 tarcz, z tego 152 z umbami. Okucia te wykonywane były zawsze z blachy żelaznej, tylko umbo II 1A z grobu w Perkáta oraz dwa umba grupy IV z grobu 92 w Karaburmie są zrobione z blachy brązowej. Umba brązowe liczniej reprezentowane są w materiale archeologicznym z zachodniej prowincji kultury celtyckiej (Déchelette 1914, 1172–1173; Jahn 1916, 39).

Umba grupy I przybijano najczęściej do tarczy 4 gwoździami, po 2 na każdym segmencie. Natomiast umba grupy II (oprócz typów II 1Db i II 2B) przymocowane są do tarczy 2 gwoździami, po jednym na każdym skrzydełku. Jedynie umba grupy IV i wspomniane wyżej typy grupy II mają na brzegach (skrzydełkach) większą ilość gwoździ (do 6). Tylko w nielicznych wypadkach można stwierdzić większą ilość gwoździ na skrzydełkach umb grupy II i III, np. umbo z Magyarszerdahely, gdzie na jednym skrzydełku były 3 gwoździe. Zróżnicowana liczba gwoździ na umbach z zachodniej prowincji kultury celtyckiej (Jahn 1916, ryc. 50; Behrens 1923, 22 i 46, ryc. 27; Schönberger 1952, tabl. 8:42) oraz stwierdzona nieścisłość w publikacjach materiałów z omawianego terenu (z Muzeum Narodowego w Bratysławie i Budapeszcie) zmuszają do potraktowania naszych ustaleń, zrobionych głównie na podstawie publikacji materiałów, bardzo ostrożnie. Wielkość umb

z obszarów Celtyki wschodniej jest bardzo zróżnicowana. Zauważa się pewną prawidłowość w ich rozwoju. Niektóre z młodszych typów umb wyraźnie zwiększają swoje średnie wymiary. Bezsprzecznie największe zabytki to umba II 2A.

Poszczególne typy umb z omawianych obszarów mają bardzo zróżnicowany zasięg terytorialny. Oprócz dwóch podstawowych typów II 1A i II 1B znamy szereg innych, które rozwijały się na bardzo ograniczonych obszarach, np. umba IC są typowe dla kultury celtyckiej z obszaru dzisiejszej Czechosłowacji. Rzuca się w oczy duży rozwój form oraz zdobnictwa umb używanych przez Skordysków i Taurysków. Najpewniej jest to związane z istnieniem bardzo prężnego ośrodka metalurgii na obszarze Dolnej Panonii, gdzie produkowano broń (Todorović 1968a, 129). Istnienie lokalnej produkcji broni poświadczają inne typy uzbrojenia (Todorović 1965, 73–74; 1968c, 346). Wśród umb pochodzących z Celtyki wschodniej interesującymi zabytkami są zaliczane do grupy III. Nie są one typowym wzmocnieniem tarczy celtyckiej. Podobne do nich znajdowane są na tym obszarze już w okresie halsztackim (Gabrovec 1960, 46, ryc. 7), a w młodszym okresie przedrzymskim znajdowane są na obszarach nie zajętych przez kulturę celtycką (Behrens 1923, 4–5, ryc. 1–3; Jahn 1931, 56–58, ryc. 50).

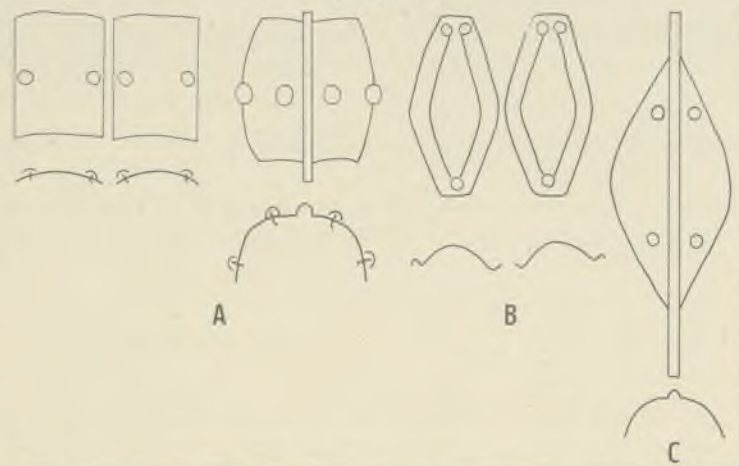
PORÓWNANIE UMB ZE WSCHODNIEJ I ZACHODNIEJ PROWINCJI KULTURY CELTYCKIEJ

Duże trudności napotymane przy gromadzeniu materiałów z płaskich cmentarzysk z zachodniej prowincji kultury celtyckiej, związane z nieosiągalnością szeregu publikacji, nie pozwoliły na dokładne porównanie umb z Celtyki wschodniej z zabytkami z pozostałych rejonów kultury celtyckiej. Na podstawie prac omawiających problematykę kultury celtyckiej na jakimś terytorium (Viollier 1916; Vouga 1925, 57–62, tabl. XV–XVIII; Bittel 1934, 20 n., tabl. 7: 5, 6; Schönberger 1952, 40–41; Klindt-Jensen 1953, ryc. 26; Fischer 1967, 74–75; Hodson 1968, tabl. 85: 72, 116 itp.) jak również dostępnych publikacji materiałowych (ze względu na dużą ilość tych artykułów wymienione zostaną jedynie najważniejsze: Maître 1888; Fink 1895; Naef 1898; Gruaz 1914; Ulrich 1914; Vogt 1951; Barruol, Sauzade 1969; Penninger 1972) przeprowadzono porównanie umb znalezionych na obszarze grupy środkowonaddunajskiej z zabytkami tego typu występującymi na innych obszarach zajętych przez kulturę celtycką.

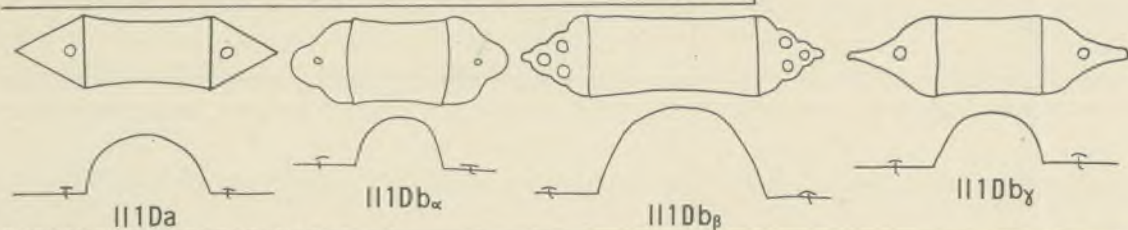
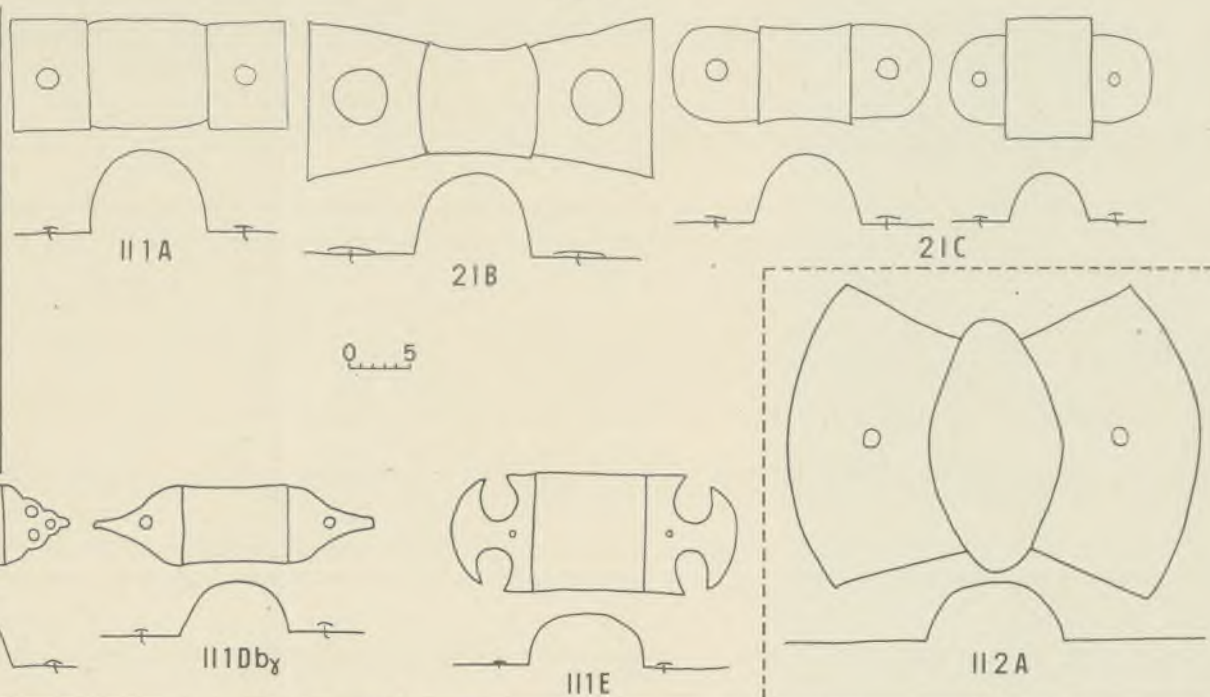
Wśród umb z innych prowincji kultury celtyckiej występuje większość typów znanych z Celtyki wschodniej. Spośród zabytków grupy I nie mamy jedynie odpowiedników typu B. Seria 1 grupy II jest reprezentowana przez większość typów, brak tylko odmiany a typu D i wariantu γ odmiany b tegoż typu. Podstawowa różnica między

U m b a

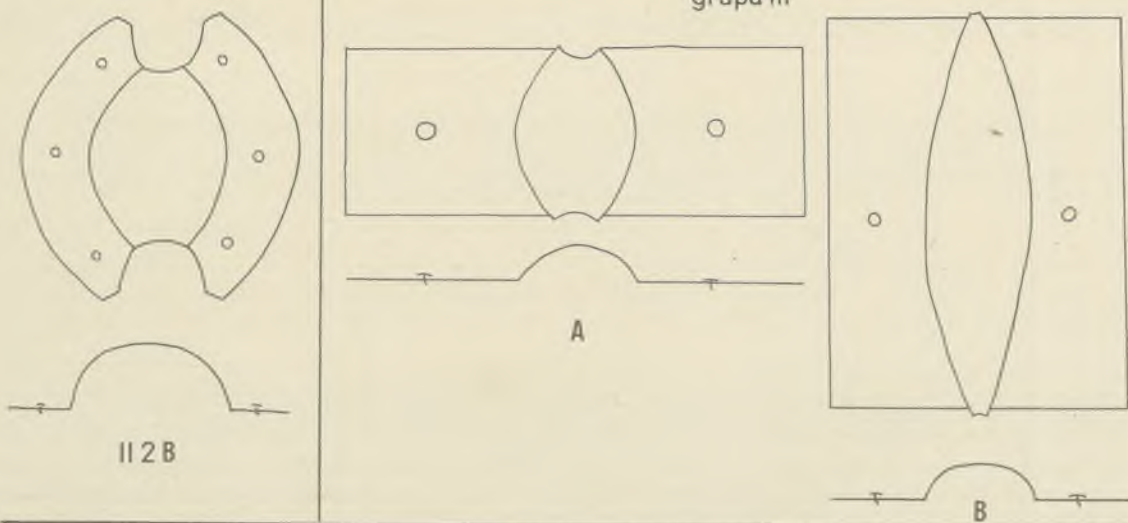
grupa I



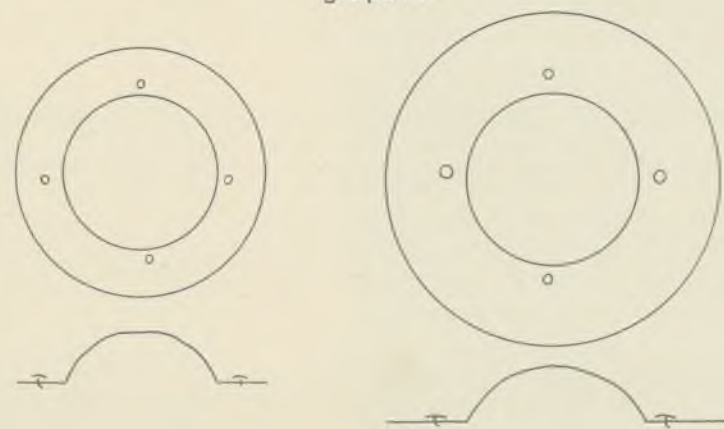
grupa II



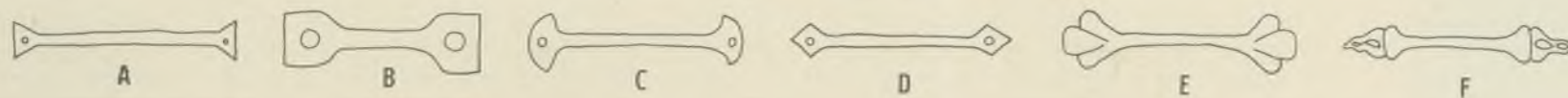
grupa III



grupa IV



I m a c z e



0 5

Zestawienie typów umb i imaczy — A Compilation of the types of Bosses and Hand-Grips

tymi zabytkami to brak tak bogatego zdobnictwa kaloty na umbach z innych rejonów Celtyki. Zabytki II 2A znane są w materiałach, pochodzących z cementarzysk zachodniej prowincji kultury celtyckiej, a również z miniaturowej tarczy wotywniej znalezionej w środkowych Włoszech (Behn 1913/1914, ryc. 4). Natomiast umba II 2B dotychczas odkryto jedynie na obszarach zamieszkałych przez Taurysków. Umba grupy III są reprezentowane w materiale z Celtyki zachodniej, również przez zabytki o innym kształcie niż znane z Celtyki wschodniej (Behrens 1923, 4–5, ryc. 1–3). Umba koliste znajdowane są również na obszarze zachodniej prowincji kultury celtyckiej (Quilling 1903; Jahn 1916, 166; Schönberger 1952, 41). Nie są to liczne zabytki. Niektóre z nich mają cechy typowe dla umb z północnej Serbii i Chorwacji, np. Kelheim w Bawarii (Krämer 1952, 334).

Oprócz wymienionych typów umb z zachodniej Europy znamy jeszcze inne odmiany, czy też typy, tych zabytków (np. Jahn 1916, ryc. 49, 50; Behrens 1923, 31, ryc. 30). Licznie są reprezentowane w materiale archeologicznym z zachodniej prowincji kultury celtyckiej okazy konstrukcyjnie przypominające umba dwudzielne. Składają się one z dwóch segmentów kształtu półkolistego i okucia żebra środkowego łączącego te elementy (Déchelette 1914, ryc. 436; Jahn 1916, ryc. 43–45; Klindt-Jensen 1953, ryc. 26a). Podstawowa różnica między tymi umbami a zabytkami grupy I ze środkowej

Europy polega na tym, że mają one na dłuższych brzegach wąskie skrzydełko. O. Klindt-Jensen (1950, 47) zwraca szczególną uwagę na te umba uważając, że jest to ogniwo przejściowe do umb kolistych. Nie mamy jednak żadnych podstaw do takiego twierdzenia, ponieważ główną zasadą przy wzmacnianiu tarczy umbami kolistymi jest brak drewnianego żebra środkowego biegnącego wzdłuż tarczy, a jak widzimy, segmenty wymienionych umb połączone są metalowym okuciem żebra środkowego, co wskazuje na istnienie spiny.

Liczba gwoździ przymocowujących umba do tarczy jest w Celtyce zachodniej bardziej zróżnicowana niż w środkowej Europie. Być może, jest to wynikiem dokładności autorów publikujących te materiały, np. zdarza się nawet, że na jednym skrzydełku umb grupy II są po trzy gwoździe (Jahn 1916, ryc. 50), a według H. Polenza (1971, 35) umba taśmowate, mające 2 gwoździe na skrzydełku, są młodszym wariantem.

Najważniejsza różnica, jaką można zaobserwować, porównując umba z Celtyki Wschodniej z materiałem pochodzącym z innych prowincji kultury celtyckiej, to granice chronologiczne poszczególnych typów. Gdy w Celtyce wschodniej zanika już na początku LT C1 umbo 1A, to w zachodniej takie umba spotykamy jeszcze w LT D1 (Polenz 1971, 37). Na obszarze prowincji czesko-bawarskiej rozwój umba jest podobny do tego, jaki obserwujemy w prowincji środkowonaddunajskiej.

IMACZE

Spośród około 200 tarcz celtyckich, znalezionych na terenach Celtyki wschodniej, tylko 20 miało żelazne imacze. W 12 wypadkach można było określić ich kształt. Na tej podstawie podzielono je na dwie grupy (por. Zestawienie).

GRUPA I

Trzon jest sztabkowaty, prosty, o przekroju prostokątnym lub półkolistym. W obrębie tej grupy wyróżniono sześć typów. Kryterium podziału był kształt płytek do nitów.

Typ A. Płytki do nitów trapezowate, lekko wyodrębniające się. Typ ten reprezentowany jest przez jeden egzemplarz z grobu 6 w Ipeľské Predmostie. Żadnych danych oprócz rysunku tego zabytku nie posiadamy. Przybity był on do tarczy dwoma gwoździami, po jednym na każdej płytce.

Typ B. Płytki do nitów prostokątne. W materiale archeologicznym ze środkowej Europy znaleziono 3 egzemplarze tego typu: Mokronog, Osijek, grób 29, i Pécs. Zabytki z Osijeku i Pécs mają długość 17 cm. Szerokość płytek imacza z Osijeku wynosi 4,8 cm. Przymo-

cowane one były do tarczy dwoma gwoździami, po jednym na każdej płytce. Imacz z Osijeku został znaleziony w zespole grobowym, datowanym na LT B2. Nie znamy zespołów, w jakich znaleziono pozostałe dwa imacze.

Typ C. Płytki do nitów półkoliste. Reprezentowany jest ten typ przez 4 zabytki: Drňa, Förk, Mokronog, Trnovec n. Váhom, grób 537. Znamy jedynie długość zabytku z Förk (ok. 16 cm). Na każdej płytce zabytków tego typu znajduje się po jednym gwoździu. Imacz z Trnoveca n. Váhom datujemy na LT B2.

Typ D. Płytki do nitów romboidalne. Do tego typu należy imacz z Dobovej. Zespół, w którym on wystąpił, należy datować na LT C1.

Typ E. Płytki do nitów trójlistne. W materiale archeologicznym ze środkowej Europy znaleziono jeden imacz tego typu — Nagydém, grób 3. Nity jego mają średnicę około 5 cm i przykrywają całą płytkę. Powierzchnia tych nitów jest profilowana. Długość zabytku wynosi 19 cm i datujemy go na LT C1.

Typ F — płytki do nitów ażurowe, brzeg profilowane. Typ ten jest reprezentowany przez jeden zabytek z Batiny. Długość jego wynosi 19 cm. Zespół, w którym go znaleziono, datowany jest na LT C1.

GRUPA II

Trzon jest zrobiony z cienkiej blachy rynienkowato wygiętej. W materiale archeologicznym z omawianych terenów znaleziono jeden egzemplarz tej grupy w Ciumești, grób 9. Imacz ten ma wyodrębnione płytki do nitów, lecz nie są one dobrze zachowane i nie możemy określić ich kształtu. Zabytek z Ciumești można datować na LT C1.

Tabela 3. Występowanie imaczy

Zespoły	Typy imaczy							nie- okre- ślone
	IA	IB	IC	ID	IE	IF	II	
Z umbami typu								
IA	—	1	—	—	—	—	—	—
IC	—	—	—	—	—	—	—	1
II 1A	—	—	1	—	—	—	—	1
II IB	1	—	—	1	—	—	—	1
II 1D	—	—	—	—	—	1	1	—
Bez umb	—	—	—	—	1	—	—	2
Brak danych o zespole	—	2	3	—	—	—	—	3
Razem	1	3	4	1	1	1	1	8

CHRONOLOGIA I WNIOSKI

Omówione powyżej imacze występują na całym obszarze Celtyki wschodniej. Uderza stosunkowo duża ilość tych zabytków ze Słowacji, lecz jak się wydaje nie jest to wynikiem powszechniejszego ich używania, ale precyzji publikowania materiałów archeologicznych. Za-

bytki kultury celtyckiej z obszaru Słowacji pochodzą w większości z badań powojennych i są dobrze opracowane. Pomimo tego ze znanych 6 imaczy ze Słowacji tylko o 3 wspomniano w publikacjach. Fakt ten pozwala przypuścić, iż na innych terenach liczba tych zabytków może być większa. Należy sądzić, że w żelazne uchwyty zaopatrzona była niewielka ilość tarcz celtyckich. Pozostałe miały zapewne uchwyty skórzane lub drewniane. Tym pierwszym dość dużo uwagi poświęcił A. Procházka (1937, 38). Wśród 100 tarcz pochodzących ze znaleziska wotywnego w Hjortspring aż 68 miało drewniane imacze (Rosenberg 1937, 107–109). Niektóre z metalowych imaczy były połączone z umbem tymi samymi gwoździemi (Drňa; Ipel'ské Predmostie, grób 6; Iža; Dobova; Formin; Karaburma).

Na obszarach zachodniej prowincji kultury celtyckiej metalowe imacze występują już w LT B1 (Bretz-Mahler 1971, 123–124). Z młodszych faz znane są również imacze metalowe. Najczęściej spotykanym typem jest typ C, rzadsze są typy B i E. Na stanowisku w Sulejovicach (Czechy) odkryto imacz grupy II (Mouchá 1969, 597). Pozostałe typy nie są reprezentowane w materiale z innych prowincji kultury celtyckiej. Na stanowisku w Georgenberg b. Kuhl (Górna Austria) znaleziono imacz o zarysie silnie profilowanym. Znanych jest jeszcze kilka podobnych zabytków z Górnej Austrii i Bawarii. Imacze te datowane są na późny okres lateński (LT D — Hell 1950, 90–91).

Przedstawione zestawienie (tab. 3) wykazuje, że nie ma żadnych prawidłowości we współwystępowaniu typów imaczy z typami umb.

GWOŹDZIE, NITY, TARCZKI, APLIKACJE I POZOSTAŁE OKUCIA

GWOŹDZIE I NITY

Wśród metalowych okuć tarcz celtyckich występują też gwoździe i nity. Spełniały one różne funkcje. Należy przypuszczać, że przymocowywano nimi oprócz umb, imaczy, tarczek, aplikacji i rynienkowatych okuć brzegów lub żebra środkowego, również skórę wzmacniającą powierzchnię tarczy (Sokolskij 1955, 14).

Przeprowadzenie granicy między gwoździemi a nitami w materiale archeologicznym jest utrudnione ze względu na nieduże różnice oraz najczęściej zły stan zachowania. Zasadnicza różnica polega na tym, że gwoździe mają trzon zastrzony, a nity tępy i krótszy, zakończony płytką. Wykonane są najczęściej z żelaza, aczkolwiek zdarzają się również brązowe, np. z grobu 460 w Trnovie n. Váhom. Główki gwoździ mają najczęściej średnicę 1 do 3 cm i właściwie nie różnią się od główek nitów. Kształty jednych i drugich bywają bardzo zróżnicowane. Zwykle są okrągłe płaskie lub półkuliste. Występują

też nity i gwoździe o główkach walcowatych, np. w grobie 132 z Trnovca, czy miseczkowatych, np. w grobie 3 z Dezmiru w Siedmiogrodzie.

Liczba gwoździ lub nitów na każdej tarczy jest bardzo zróżnicowana. Jak dotychczas największą ich ilość znaleziono w grobie 362 w Trnovie n. Váhom (8 szt.). W ogóle najliczniej występują one na terenie Słowacji. Być może wynika to z dokładności metod stosowanych przy wykopaliskach na tym obszarze. Tam też zauważono interesujący fakt, że na stanowisku w Trnovie wszystkie tarcze były wzmocnione gwoździemi, natomiast na cmentarzysku w Holiare, datowanym trochę później, nie miały ich wcale. Należy przypuszczać, że tarcze na stanowisku w Holiare nie były wzmacniane skórą albo przyklejano ją do powierzchni tarczy lub przymocowywano organicznym materiałem. Jako analogię możemy tu przypomnieć tarczę z Fayum, do której skóra była przymocowana licznymi czopami drewnianymi (Kimmig 1940, 108).

W materiale archeologicznym ze środkowej Europy gwoździe i nity występują w zespołach datowanych na fazy LT B2 i LT C1.

TARCZKI

Tarczki, przybijane do tarczy dla jej wzmocnienia, a także ozdoby, mają na ogół kształt okrągły lub zbliżony do niego. Powierzchnia ich jest wypukła, czasem zdobiona. Przybite są do tarczy gwoździem, zwykle przez środek. W materiale archeologicznym z Celtyki wschodniej znaleziono tarczki jedynie na 3 stanowiskach: Ménföcsanak, grób 14; Nagydém, grób 3; Tápszentmiklós, grób 1. Tarczki z Ménföcsanak i Tápszentmiklós są okrągłe, a z Nagydém prostokątna. Tylko zabytki z Ménföcsanak mają powierzchnię gładką, pozostałe są profilowane. Wielkość ich jest bardzo zróżnicowana i wynosi od 3 (Ménföcsanak) do 10 cm (Tápszentmiklós). Ta ostatnia ma silnie wysklepioną i profilowaną powierzchnię. Znaleziono ją wspólnie z umbem II 1Db, datowanym na LT C1. Podobnie jak gwoździe i nity tarczki znajdowano jedynie z tarczami datowanymi na LT B2 i LT C1.

APLIKACJE

Są to płaskie, o różnych kształtach blaszki żelazne lub brązowe, przymocowane do tarczy jednym lub więcej gwoździami. Na omawianych terenach znaleziono je na dwóch obiektach: Bajč, grób 36, i Nagydém, grób 3. Ich kształty oraz wymiary są bardzo zróżnicowane. Znamy aplikacje prostokątne (Nagydém), klinowate i wydłużone (Bajč). Datowanie tarcz z aplikacjami jest podobne do datowania tych, na których znajdowały się tarczki, nity czy gwoździe.

Gwoździe, nity, tarczki i aplikacje mają ograniczony zasięg terytorialny. Brak ich zupełnie na terenach zamieszkałych przez Skordysków, a również niewiele znaleziono w Rumunii, Dolnej Austrii i Karyntii. Być może jest to wynikiem metod badawczych archeologów, prowadzących wykopaliska na tych terenach. Zabytki te występują głównie wraz z materiałem z LT B2, rzadziej z LT C1.

OKUCIA BRZEGÓW TARCZY

Spośród około 200 tarcz znalezionych na omawianych terenach 40 miało brzegi wzmocnione okuciem. Są to wygięte rynienkowato paski blachy żelaznej różnej szerokości, najczęściej 1–2 cm. Wielkość przekroju ich jest zróżnicowana i uzależniona od grubości tarczy. Okucie o najmniejszym przekroju (0,6 cm) pochodzi z Hainburg, a o największym (2,4 cm) — z grobu 4 na cmentarzysku Brunn an der Schneebergbahn; naj-

częściej jednak waha się między 1 a 1,4 cm. Przekroje mają kształt półkolisty o końcach wydłużonych, mniej lub bardziej zagiętych. Jedno okucie (grób 92 w Karaburmie) zrobione było z blachy żelaznej pozłożonej. Grubość blachy używanej do wyrobu tych okuć również jest zróżnicowana — od 0,1 do 0,2 cm. Do tarczy przymocowywane były gwoździami, w niektórych wypadkach zachowanymi, np. w grobie 22 w Novo mesto. Czasami są zdobione, i tak dwa okucia mają powierzchnię rytą ornamentem kreskowym (Cejkov, Hurbanowo, stan. I, grób 2). Brzegi tarczy były zwykle okute na całym obwodzie, bez żadnej przerwy. Dwa fragmenty okucia z Cejkova, zakończone owalnie, świadczyłyby jednak, że wzmocnienie brzegów nie zawsze tworzyło zamkniętą całość. Interesujące są też uszka żelazne, znajdujące się na zewnętrznej stronie dolnej części okucia brzegów tarczy z grobu 3 w Komjaticach. Ich przeznaczenie jest trudne do wyjaśnienia. W grobach rzadko zachowuje się całe okucie. Tylko w 6 zespołach znaleziono je kompletne. W pozostałych wypadkach zachowały się fragmenty bardzo różnej długości. Nieraz w jamie grobowej znajduje się kilka fragmentów okucia, np. w grobie 4 w Nebojsa, o łącznej długości 20 cm, lub tylko pewnych partii brzegów tarczy, jak np. w grobie 2 z Rozvágy.

Na terenie Celtyki wschodniej brzegi tarcz wzmocniane okuciami występują najczęściej na obszarze dzisiejszej Słowacji, gdyż na 40 tarcz mających takie okucia 20 pochodzi stamtąd.

Tarcz z brzegami wzmocnionymi rynienkowatym okuciem datowane są w większości na LT B2, rzadziej na LT C1. W 14 wypadkach okucia brzegów tarczy znaleziono wraz z umbami grupy I, w 9 wraz z umbami grupy II serii 1, typu A, B i D. Pozostałe wzmocniały tarczę bez umb. W grobie 92 w Karaburmie fragment okucia brzegów odkryto wraz z umbem grupy IV. Należy tu zwrócić uwagę, że dotychczas nie znaleziono okuć brzegów tarczy z umbami II 1C i E, II 2 i III.

OKUCIA ŻEBRA ŚRODKOWEGO

Drewniane żebro środkowe tarczy celtyckiej było wzmocniane okuciem podobnym do powyżej omówionych. Różniło się ono od okuć brzegów tarczy jedynie bardziej zagiętymi brzegami. W trakcie analizy umb grupy I omówiono okucia żeber środkowych występujące z tymi umbami. Z Celtyki wschodniej znamy jedną tarczę, której spina (żebro środkowe) była wzmocniona rynienkowatym okuciem metalowym (Ménföcsanak), dług. 34 cm. Wystąpiło ono w zespole datowanym na LT B1/B2.

Należy tu nadmienić, że w całej środkowej Europie jedynie na Śląsku rozpowszechniony był w dużym stopniu zwyczaj wzmocniania żebra środkowego okuciem metalowym.

II. MINIATURY TARCZ I REKONSTRUKCJA TARCZY CELTYCKIEJ

Wśród materiału stanowiącego naszą bazę źródłową znajduje się jedna miniaturowa tarcza (Gurina). Jest ona owalna, o powierzchni ozdobionej żebrzem środkowym i umbem wrzecionowatym. Jej wymiary: dług. 8 cm, szer. 5 cm. Wśród materiałów z całego obszaru, zajętego przez kulturę celtycką oraz terenów będących pod jej wpływem, znamy kilka takich miniatur tarcz (Behn 1913/1914, ryc. 14, z nie opublikowanych materiałów ze Starego Hradiska). Podobne miniatury znaleziono w środkowych Włoszech i w północnej Grecji.

W literaturze przedmiotu zagadnienia związane z rekonstrukcją tarczy były poruszane już wielokrotnie. Pisano na ten temat artykuły, w których starano się wyczerpać w pełni temat (Déchelette 1914, 1167–1176; Krämer 1949/1950), a także traktujące jedynie o pewnych zagadnieniach z tej problematyki (Kimmig 1940; Uzsoki 1970a). Dlatego też w niniejszej pracy ograniczono się do bardzo skrótowego przedstawienia problemu, zwracając szczególną uwagę na zagadnienia niewystarczająco omówione w dotychczasowej literaturze.

Najbardziej typowym kształtem tarczy celtyckiej jest owal (powtarza się on na większości przedstawień ikonograficznych jak również najczęściej jest reprezentowany w materiale archeologicznym — kształt tarczy możemy rekonstruować jedynie na podstawie zabytków pochodzących z grobów szkieletowych). Rzadziej spotyka się tarcze prostokątne (Couissin 1927, 307; 1929, 261), wielokątne (np. z grobu 1 w Rozvágy) czy koliste (np. z grobu 40/1953 w Vel'kej Maňi). Wykonana jest zwykle z desek zrobionych głównie z drzew miękkich, jak brzoza (Fayum — Kimmig 1940, 106; Hjortspring w Danii — Rosenberg 1937, 107)⁴, jawor⁵, lipa (Staňkovic w Czechach — Streit 1938, 22; Hjortspring) czy olcha (Hjortspring). W bardzo rzadkich wypadkach tarcze celtyckie wykonywano całe z blachy brązowej (Déchelette 1914, 1174–1175; Penninger 1972, tabl. 37a: 6). Najczęściej są one zrobione z dwóch lub trzech desek połączonych z sobą czopami drewnianymi (Vouga 1925, 60), metalowymi tarczками lub gwoździami, jak np. z Ménföcsanak, grób 14. Być może łączone one były również klejem żywicznym, co poświadczają np. tarcze z Hjortspring (Rosenberg 1937, 106). Powierzchnia drewnianej tarczy celtyckiej była obciążona skórą. Wskazują na to występujące w zespołach grobowych gwoździe, nity, tarczki lub aplikacje, którymi — jak należy sądzić — przymocowywano skórę do tarczy.

Rozmiary tarcz ze znanych materiałów archeologicznych z różnych rejonów osadnictwa celtyckiego nie różnią się zbytnio od siebie i najczęściej ich długość

waha się między 100 a 130 cm, a szerokość między 60 a 70 cm. Grubość ich jest trudna do ustalenia ze względu na minimalną ilość danych. Na podstawie tarcz z Hjortspring możemy stwierdzić, że ich grubość nie była jednokowa na całej powierzchni. Na brzegach waha się od 1 do 2 cm, a w środku zwykle jest cieńsza i wynosi 0,3 do 0,6 cm. Liczby te są potwierdzone przez nieliczne dane w materiale archeologicznym (długość gwoździ łączących imacze z umbami, jak również grubość okuć brzegów tarczy).

Nie wszystkie tarcze celtyckie miały powierzchnie wzmocnione metalowymi okuciami. Przemawiają za tym głównie dwa fakty: 1 — pochówki wojowników z tarczami stanowią przeciętnie od 40 do 60 % wszystkich grobów wojowników na cmentarzyskach, gdzie występują metalowe okucia tarczy; 2 — na szeregu stanowisk w grobach wojowników nie odkryto metalowych okuć tarczy, np. Kamenin (Słowacja, Filip 1956, 417n.), czy Fintinele (Transylwania, Woźniak 1974, 179) oraz wszystkie pochówki wojowników ze Styrii. R. Pittioni (1930, 86) przypuszcza, że bardzo mała ilość metalowych okuć w zespołach grobowych z Dolnej Austrii wynika z tego, że tarcze wkładano do grobów jedynie bogatszym wojom. Przeciwno temu twierdzeniu przemawia fakt, że w wielu bogatych pochówkach wojowników z Celtyki wschodniej nie znaleziono metalowych okuć tarczy.

Powierzchnia tarczy wzmocniana była drewnianym żebrzem środkowym i umbem, w niektórych wypadkach jeszcze innymi metalowymi okuciami. Większość tarcz celtyckich wyobrażonych w ikonografii ma takie wzmocnienia. Tarcza z Fayum umożliwia nam dokładny opis drewnianego wzmocnienia powierzchni tarczy. Składa się ono z trzech części: dwie to żebro środkowe, a między nimi znajduje się trzecia — drewniane romboidalne umbo. To ostatnie wykonane jest z masywnego kawałka drewna, dług. 35,5 cm i szer. 11,5 cm, największa grub. 0,6 cm. Żebro środkowe zachowało się we fragmentach. Tworzy je listwa o długości zachowanej 45,5 cm, szer. 0,8–1 cm. Umbo z żebrzem połączone jest karbowaniem. Do tarczy umbo przymocowane było 4 gwoździami żelaznymi, a żebro środkowe 8 ćwiekami drewnianymi (Kimmig 1940, 107–108). Tarcze drewniane ze stanowiska w La Tène mają podobnie ukształtowaną spinę, dodatkowo wzmocnioną metalowym umbem.

Kształty drewnianych umb są zróżnicowane. Najczęściej spotyka się umba owalne, rzadziej romboidalne lub koliste (Couissin 1927, 310). Ujednolicają się one pod wpływem metalowych umb i są zawsze owalne (Couissin 1927, 311). W ikonografii rzadko występują wyobrażenia umb podobnych do metalowych. Dla przykładu przytoczyć można kilka rzeźb lub figurek, na których tarcza jest wzmocniona umbem przypominającym metalowe: fryzy z Pergamonu, Mondragon, tera-

⁴ Tarcze z Hjortspring uwzględniono w niniejszej pracy, ponieważ są współczesne omawianym zabytkom.

⁵ Informacja ustna M. Čizmařa.

kotowe figurki wojowników celtyckich znajdujące się w Paryżu i Heidelbergu (Powell 1958, tabl. 48, 49; Bieńkowski 1928, ryc. 195, 197). Przedstawiane są zawsze tylko umba taśmowate lub koliste. Na dwóch miniaturowych tarczach wotywnych (Gurina) wyobrażone jest żebro środkowe i umbo, podobne do omówionego powyżej z Fayum. Natomiast na miniaturowej tarczy wotywniej ze środkowych Włoch konstrukcja wzmocnienia środkowej części tarczy jest podobna do tarcz z La Tène, tzn. z umbem metalowym.

Wraz z pojawieniem się umb kolistych z powierzchni tarczy celtyckiej znikają żebra środkowe. Potwierdza to tarczka ze Starego Hradiska na Morawach⁶. Funkcję wzmocnienia środkowej części tarczy spełnia teraz tylko umbo metalowe (Klindt-Jensen 1950, 46). Jednak brązowe tarcze z Anglii oraz z Dürnbergu mają bogato zdobione żebro środkowe oraz umbo (kształt tego ostatniego jest kolisty lub wrzecionowaty). Znamy również z ikonografii tarcze wzmocnione oprócz umba kolistego lekkim żebrem środkowym. Należy zaznaczyć, że w takich wypadkach znajduje się ono poza metalowym umbem i brak drewnianego umba (figurka znajdująca się w British Museum — Bieńkowski 1928, ryc. 128).

III. GENEZA TARCZY CELTYCKIEJ I JEJ WPŁYW NA UZBROJENIE INNYCH LUDÓW

Pod koniec okresu Ha C w środkowej i północnej Europie pojawia się tarcza owalna (Déchelette 1914, 1167; Staré 1955; *Umetnost* 1962; Frey 1969; Bukowski 1971). Jej geneza nie jest dotychczas wyjaśniona, należy jednak przypuszczać, że w upowszechnieniu tej tarczy dużą rolę odegrała tarcza plemion iliryskich z obszarów wschodnioalpejskich. Z tego okresu nie mamy szczątków tarcz w materiałach archeologicznych ze środkowej ani północnej Europy (oprócz jednej tarczy z Bawarii z okresu halsztackiego — Déchelette 1914, 1167). Ważnym źródłem do badań nad wyglądem tarczy ludów żyjących na tych terenach są przedstawienia naskalne w Skandynawii oraz wyobrażenia na naczyniach i innych przedmiotach. Najliczniejsze materiały do naszych badań znajdujemy w przedstawieniach na urnach twarzowych kultury wschodniopomorskiej (Bukowski 1971, 182–190). Najczęściej wyobrażanym kształtem tarczy na tych urnach jest owal. Rzadziej spotyka się romboidalne lub prostokątne. Powierzchnia tych tarcz jest zdobiona wątkami liniowymi, jak np. jodełki, pasma linii lub kół. Niektóre z nich mają wzmocniony środek powierzchni umbami owalnymi lub wrzecionowatymi. Kształty tych umb przypominają podobne wzmocnienia w środkowej części tarczy wyobrażane na situlach z okresu halsztackiego czy występujące w materiale z Hjortspring (Staré 1955; Frey 1969; Rosenberg 1937). Z. Bukowski (1971,

Jak wynika z analizy materiałów archeologicznych, brzeg tarczy nie zawsze był wzmocniony. Potwierdza to również materiał ikonograficzny oraz zachowane w całości celtyckie tarcze drewniane (w ikonografii wzmocniony brzeg przedstawiony jest przez wypukłość biegnącą wokół niego).

Według przekazów autorów starożytnych powierzchnia tarcz celtyckich była bogato zdobiona malowaniem, cyzelowaniem czy aplikacją (Diodor, V 30; Liwiusz, VII 10). W materiale archeologicznym z Celtyki wschodniej brak większej ilości aplikacji czy tarczek, które ozdabiałoby ten rodzaj uzbrojenia. Znacznie większą liczbę tych zabytków odkryto na terenie grupy czesko-bawarskiej. W nielicznych wypadkach spotykamy w ikonografii tarcze celtyckie ozdobione malowaniem czy aplikacjami (Déchelette 1914, ryc. 497; Bieńkowski 1928, ryc. 33).

Na podstawie materiału ikonograficznego i archeologicznego możemy określić sposób noszenia tarczy celtyckiej — trzymano ją za uchwyt (wykonany z drewna, żelaza lub skóry), który znajdował się mniej więcej w jej środkowej części (Vougá 1925, 62–63; Uzsoki 1970a, ryc. 8).

188) uważa, że tarcze wyobrażane na urnach twarzowych są wytworem ludności miejscowej.

Pod koniec Ha B rozprzestrzenia się w środkowej Europie tarcza kształtu wydłużonego. Słuszniejsze — jak się wydaje — jest połączenie genezy tarcz kultury pomorskiej z tym zjawiskiem. Biorąc zwłaszcza pod uwagę fakt, że do Ha B ludność zamieszkująca tereny dzisiejszej Polski używa tarcz typowych dla całej ówczesnej Europy (typu Herzsprung, Bukowski 1971, 178–180). Najpewniej również plemiona celtyckie pod koniec Ha B zaczynają używać tarczę wydłużoną, o czym świadczyłoby duże powiązanie ich tarczy z uzbrojeniem iliryskim, przedstawianym na situlach — poprzez swój kształt, wzmocnienie powierzchni żebrem środkowym i okuciem brzegów, sposób noszenia itp.

Na przełomie LT B1/B2 pojawiają się pierwsze metalowe okucia tarczy. Zwyczaj wzmocniania tarczy brązowymi lub żelaznymi okuciami jest bardzo stary i już od XIII w. p. n. e. istniał na wschodnich wybrzeżach Morza Śródziemnego (Snodgrass 1967, 58, tabl. 19). Później znany był na różnych obszarach, np. w okresie halsztackim na terenach zajętych przez plemiona iliryskie (Benac, Čović 1957, 16; Gabrovec 1960, 31; Marić 1964, 36, 40; Garašanin 1967, 47–48). P. Couissin (1926b, 144) uważa, że plemiona żyjące w środkowej części Półwyspu Apenińskiego już od V w. p. n. e. wzmacniały tarczę metalowymi umbami. Celtowie najpewniej wraz z kształtem tarczy przejęli od plemion zamieszku-

⁶ Informacja ustna J. Meduny.

jących południową Europę także zwyczaj wzmocnienia jej powierzchni różnymi okuciami. Potwierdzałyby to również rozpowszechnienie najstarszych celtyckich okuć metalowych tarczy. Najwcześniejsze datowane są na koniec LT B1 i zostały znalezione na obszarach Celtyki zachodniej (Déchelette 1914, 1167; Bretz-Mahler 1971, 123–124; Penninger 1972, tabl. XII n). Pierwsze żelazne okucie tarczy ludów kultury lateńskiej ze środkowej Europy datowane są na LT B1/B2.

W dalszym rozwoju kulturowym plemion celtyckich można zauważyć nadal duży wpływ kultury ludów, z którymi stykają się Celtowie. Obok typowych tarcz celtyckich, tj. owalnych, pojawiają się tarcze okrągłe tak charakterystyczne dla kręgu kultury greckiej czy prostokątne typowe dla ludów italskich. Najbardziej widomym przykładem wpływów innych ludów na tarczę celtycką jest wyobrażenie tarczy w postaci litery *pelta*, w którą uzbrojony jest wojownik celtycki na sarkofagu w Chiusi (Couissin 1929, 264). Tarcza o takim kształcie jest typowa dla Traków i Scytów.

Po zakończeniu „historycznej ekspansji plemion celtyckich” następuje krystalizacja i wielki rozwój kultury tych plemion (Filip 1956, 222). Od tego momentu rozpoczyna się jej wpływ na ludy sąsiednie. Wzrasta on sukcesywnie. Największe nasilenie oddziaływania kultury lateńskiej na sąsiadujące z nią tereny datujemy na późną fazę środkowego okresu lateńskiego oraz wczesną fazę LT D (np. plemiona germańskie).

Również tarcza plemion celtyckich oddziałuje na ten rodzaj uzbrojenia ludów sąsiadujących z Celtami. Omawiając genezę tarczy lateńskiej stwierdzono, że powstała ona pod wpływem ogólnoeuropejskiego prądu wywodzącego się z obszarów wschodnioalpejskich. Z tego powodu kształt tarczy nie może być dla nas kryterium przy badaniu wpływów tarczy celtyckiej, z wyjątkiem terenów, gdzie niezbicie mamy udowodnione używanie na przełomie okresu halsztackiego i lateńskiego tarcz o innych kształtach niż owalny, np. w Tracji czy na stepach lub wybrzeżu czarnomorskim (Ogdenova 1952; Sokolskij 1955; Pruglo 1966). Najwcześniejsze wpływy tarczy celtyckiej na tarczę innych ludów widzimy w kulturze Traków i południowych Ilirów, datujemy je na początek III w. p.n.e.⁷

Pod koniec tego wieku na obszarze państwa bosforańskiego pojawiają się przedstawienia wojowników uzbrojonych w tarczę typu lateńskiego (Sokolskij 1955, 14–25; Pruglo 1966, 205–214). Z końca III w. p.n.e. znamy tylko dwa wyobrażenia takiej tarczy. Liczba ich znacznie wzrasta w wiekach późniejszych. Na pozostałych obszarach europejskich, nie zajętych przez kulturę

celtycką, wpływ tarczy lateńskiej jest wyraźny dopiero pod koniec środkowego okresu lateńskiego (LT C2). W tym to właśnie czasie w pochówkach wojowników germańskich pojawiają się umba prostokątne z kalotą o zamkniętym obwodzie, a także koliste (Jahn 1916, 152–167; Raddatz 1966, 432–435). W literaturze przedmiotu od dawna istnieje problem etnicznej przynależności pierwszych umb kolistych. Wielu badaczy, głównie M. Jahn, uważa, że jest to wytwór kultury plemion germańskich, a umba tego typu znajdowane na stanowiskach kultury celtyckiej są importami (Jahn 1916, 166; Schönberger 1952, 41). Duża ilość tych umb na obszarach zajętych przez plemiona celtyckie budziła pewne zastrzeżenia co do traktowania ich jako importu. O. Klindt-Jensen (1950, 46–48) stwierdza z całą pewnością, że umba koliste są wytworem czysto celtyckim i powstały na obszarze północnych Włoch, skąd ekspandują na pozostałe tereny zajęte przez Celtów. Ze względu na duże trudności w dotarciu do publikacji materiałów z cmentarzysk celtyckich — gdzie według O. Klindt-Jensena można obserwować rozwój umb dający w efekcie umba koliste — ograniczono się w tej pracy jedynie do przytoczenia poglądu tego badacza. Wydaje się jednak, że podobny proces można zaobserwować w materiale archeologicznym ze Słowenii. Podstawową różnicą między umbami grupy II a kolistymi jest kształt kaloty. Kalota zamknięta, tak charakterystyczna dla umb grupy IV, eliminuje możliwość wzmocnienia środka tarczy oprócz umba metalowego drewnianym. Wśród umb serii 2 grupy II można zauważyć zmniejszanie się długości skrzydełek oraz ich wydłużanie. Kalota staje się równocześnie bardziej owalna. Znamy na tym obszarze jeden egzemplarz tej serii o kalocie zamkniętej (Gabrovec 1966, tabl. 6: 1). Być może jest to jedna z możliwości powstania umb kolistych. Jak już wspomniano przy omawianiu metalowych umb, O. Klindt-Jensen (1953, ryc. 26a) uważa, że umba koliste powstały z umb podobnych do grupy I, lecz mających skrzydełka, jak np. okaz z Gualdo Tadino we Włoszech. P. Couissin (1926b, 144 n.) w swej pracy o uzbrojeniu rzymskim stwierdza, że już w V w. p.n.e. plemiona środkowoitalskie wzmocniają tarczę umbem metalowym — kolistym. W materiale archeologicznym z basenu M. Śródziemnego i z obszarów przyległych znane są metalowe, koliste okucia środkowej części tarczy od końca II tysiąclecia p. n. e. do początku V w. p.n.e. (Snodgrass 1967, 47; Benac, Čović 1957, 16, tabl. XXX 7, itp.).

Na podstawie przedstawionych powyżej faktów możemy przypuszczać, że umba koliste zostały po raz pierwszy użyte przez Celtów na południowych obszarach kultury celtyckiej. Potwierdza tę hipotezę duża ilość zabytków znanych z tych terenów (Barruol, Sauzade 1969, 72; Behn 1931, tabl. 24: 18) oraz umba Taurysków i Skordysków czy omówione wcześniej cechy typowe jedynie dla kolistych umb celtyckich (np. umba Skor-

⁷ Z Tracji — wyobrażenia tarczy na dromosie grobowca w Kazanlyku (Mikov 1958, tybl. III–V); z połud. Ilirii — aplikacja z cmentarzyska w Gostilji nad Jez. Skoderskim, czy umba z Donjej Doliny (Basler 1969, tabl. 119, 17).

dysków). Najstarsze umba tego typu datowane są na LT C2. Stąd najpewniej wytwór ten rozprzestrzenia się na pozostałe obszary zamieszkiwane przez plemiona celtyckie.

Problem pojawienia się tych umb u Germanów jest trudny do wyjaśnienia na podstawie materiału, jakim dysponujemy. Opierając się na dotychczas przytoczonych faktach można stwierdzić, że najpewniej umba koliste

Germanie przejmują jeżeli nie od Celtów to od Rzymian⁸.

Sądzić należy, że silnie profilowane imacze, tak typowe dla kultur germańskich z okresu wpływów rzymskich, być może są w pewnym stopniu powiązane z późnolateńskimi imaczami celtyckimi o zarysie profilowanym. W późnym okresie lateńskim umba koliste pojawiają się również u innych ludów, np. u Daków (Zirra 1971b, ryc. 6: 11, 12).

MATERIAŁY

Materiały zostały opracowane w postaci katalogu, w którym uwzględniono zespoły grobowe zachowane w całości lub częściowo, a będące podstawą źródłową niniejszej pracy.

Zastosowano tu terytorialny podział materiałów (kolejno: Małopolska, Słowacja, Węgry, Rumunia, Chorwacja, Serbia, Słowenia, Austria). W obrębie poszczególnych krain geograficznych lub politycznych stanowiska są ułożone alfabetycznie. Cały katalog objęto ciągłą numeracją stanowisk (numeracja ta jest zachowana na mapie 1). Dokładne określenie położenia stanowiska podane jest tylko w wypadku istnienia w tej samej miejscowości dwóch lub więcej stanowisk celtyckich.

W miarę możliwości określano w tym katalogu obrządek pogrzebowy każdego z grobów. Przy pochówkach szkieletowych obok numeru grobu podane jest

usytuowanie szkieletu. Kierunek wymieniony na pierwszym miejscu wskazuje na ułożenie głowy. Opisując inwentarz poszczególnych zespołów grobowych, obok zabytków umożliwiających datowanie podajemy numery odpowiadających im cech uwzględnionych w diagramie obrazującym chronologię umb (tab. 2). Zbiory, w jakich znajdują się włączone do katalogu zabytki, podawane są w wypadku posiadania informacji na ten temat. Zwrócić tu należy uwagę na sytuację, jaka zaistniała w Słowacji. Po zlikwidowaniu magazynów przy Instytucie Archeologicznym w Nitrze trudno ustalić, gdzie dokładnie zostały przekazane materiały. W niektórych wypadkach stwierdzono, że znajdują się w Muzeum Narodowym w Bratisławie.

W punkcie Literatura uwzględniono tylko główną publikację (lub publikacje) materiału ze stanowiska.

Alfabetyczny spis miejscowości

Apahida (53)	Erdut (65)	Ménfőcsanak (34)	Rozvágy (43)
Bačko Gradište (77)	Felsőméra (26)	Metlika (92)	Ruma (71)
Bajč (2)	Förk (100)	Mihovo (93)	Skorba (97)
Balsa (21)	Formin (90)	Miskolc (35)	Sotin (72)
Bandul de Cimpie (54)	Gerényápuszta (27)	Mislodin (80)	Sremski Karlovci (73)
Batina (62)	Görbö (28)	Mokronog (94)	Stuttern (106)
Bodroghalom (22)	Gotovlje (91)	Nagydém (36)	Surčín (74)
Boljevci (63)	Guntramsdorf (101)	Nebojsa (13)	Svätý Michal nad Žitavou (17)
Borjád-sziget (23)	Gurina (108)	Neunkirchen (105)	Svätý Peter (18)
Borsosgyőr (24)	Hainburg (102)	Novi Jankovci (68)	Szántód (44)
Brestrnica (86)	Hatvan-Boldog (29)	Novo mesto (95)	Szekszárd-Szücsénnszurdék (45)
Brežice (87)	Holiare (7)	Odžaci (81)	Szirmabesenyő (46)
Brunn an der Schneebergbahn (99)	Hurbanovo (8)	Oltárc (37)	Szob (47)
Cejkov (3)	Ipel'ské Predmostie (9)	Ondrochov (14)	Szöreg (48)
Cetățeni-Muscel (55)	Ipel'ský Sokolec (10)	Orechova (15)	Tápszentmiklós (49)
Ciumești (56)	Iwanowice (1)	Osijek (69)	Tárian (61)
Čivikovac (78)	Iža (11)	Pecica (59)	Tevel (50)
Cserepes (25)	Jászberény (30)	Pécs (38)	Trnovec nad Váhom (19)
Curtuișeni (57)	Jutas (31)	Perkáta (39)	Vác (51)
Dalj (64)	Karaburma (79)	Piatra Roșie (60)	Velem-Szent-Vid (52)
Dezmir (58)	Klagenfurt-Annabichl (103)	Popinci (70)	Vel'ka Maňa (20)
Dobova (88)	Komjatice (12)	Prša (16)	Vojakovac (75)
Domaša (4)	Kósd (32)	Pusztágéc (40)	Vršac (84)
Drešinja vas (89)	Kupinovo (66)	Pusztaszentistván (41)	Vučedol (76)
Drňa (5)	Magyarszerdahely (33)	Radostyán (42)	Willendorf (107)
Dvory nad Žitavou (6)	Malunje (67)	Ritopek (82)	Zvečka (85)
	Mannersdorf (104)	Roje (96)	Miejscowość nieznana w Słowenii (98)
		Rospí-Čuprija (83)	

⁸ Na tę możliwość zwrócił już uwagę W. Kramer (1952, 337).

Skróty stosowane przy opisie materiałów

AM — Arheološki Muzej w Zagrzebiu
 Lit. — Literatura
 MGB — Muzej Grada Beograda w Belgradzie
 Mat. — materiały luźne
 MN — Muzeum Narodowe
 NL — Niederösterreichisches Landesmuseum w Wiedniu
 NM — Naturhistorische Museum w Wiedniu

nr inw. — numer inwentarza
 SM — Staatlichen Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie
 Stan. — stanowisko
 T — grób wojownika z tarczą
 W — grób wojownika
 Zb. — zbiory

MAŁOPOLSKA (POLSKA)

1. IWANOWICE, woj. Kraków

Stan.: Góra Klin, dwa groby ciałopalne.

Grób 9. Umbo II 1Db, dług. ok. 30 cm; fragmenty okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie (11 i 12); grot włóczni (14); pasa-łańcuch (9); 2 żelazne zapinki (8).

Grób 34. Pogięte umbo II 1Db; miecz w pochwie (11); grot włóczni; pasa-łańcuch (10); żelazna zapinka (8); naczynie, 2 misy.
 Zb.: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
 Lit.: KOZŁOWSKI 1912, s. 25; WOŹNIAK 1970, s. 320–321, tabl. XXIX–XXXI.

SŁOWACJA (CSRS)

2. BAJČ, okr. Hurbanovo

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 68 grobów, 5(?) W, 3(?) T.

Grób 36 — SN, częściowo zniszczony. Umbo II 1A, dług. 22 cm, szer. 7,5 cm, ma po jednym gwoździu na każdym skrzydełku; 5 fragm. okucia brzegów tarczy o łącznej dług. 17,7 cm, grub. 1 cm; żelazna blaszka o kształcie klinowatym, dług. 5,6 cm, grub. 1,5–1,6 cm (być może z tarczy); główki 6 gwoździ, średn. 1,1 cm (być może z tarczy); grot włóczni; tok; żelazna zapinka i fragmenty drugiej (1); fragment pasa-łańcucha (2); naczynie.

Grób 60 — SN, częściowo zniszczony. Fragmenty okucia brzegów tarczy, grub. 1 cm; fragment pochwy miecza; tok; żelazna zapinka i fragment drugiej (1); fragment żelaznej bransolety; żelazny krążek; 2 nitki; nożyk; oselka; fragmenty 2 naczyń, misa.

Mat.: 2 fragm. umba taśmowatego; fragmenty okucia brzegów tarczy, dług. 5,5 cm.

Lit.: BENADIK 1960, s. 393–451. Dalsze publikacje materiałów z tego stanowiska (1962 i 1963), nie zawierają metalowych okuć tarczy.

3. CEJKOV, okr. Třebeňšov

Stan.: 2 groby ciałopalne, 1 W, 1 T.

Grób z 1962 r. Umbo IA; zdobiony fragment okucia brzegów tarczy, owalnie zakończony; miecz w pochwie (3); nóż bojowy; 3 żelazne krążki; brązowa i żelazna zapinka (1), fragmenty 2 zapinek; nożyce; oselka; nóż; 7 naczyń.

Lit.: BENADIK 1964, s. 85–86, ryc. 1.

4. DOMAŠA, okr. Želiezovce

Stan.: Cmentarzysko birytualne liczące 14(?) grobów. Brak pełnej publikacji materiału.

Grób 2, ciałopalny. Umbo IC, bardzo źle zachowane, jeden segment dług. 25 cm, drugi 19 cm; okucie żebra środkowego (łącznie te dwa segmenty), dług. 27 cm, ozdobione żebrzem podłużnym; prawdopodobnie fragment imacza; fragment okucia brzegu tarczy; miecz w pochwie; fragment rapci; grot włóczni; fragment brązowego pasa-łańcucha; bransoleta i fragment drugiej; brązowy krążek; naczynie i misa.

Zb.: Muzeum w Bańskiej Štiavnicy.

Lit.: EISNER 1927, s. 346–347, ryc. 8–19; FILIP 1956, s. 413–414.

5. DRŇA, okr. Rimovská Sobotá

Stan.: Zniszczone groby, brak dokumentacji.

Mat.: Umbo II 1C, dług. 22 cm, szer. 10 cm (szer. skrzydełek 9,5 i 9,6 cm); imacz C.

Lit.: BALAŠA 1962, s. 688, ryc. 227.

6. DVORY NAD ŽITAVOU, okr. Nové Zámky

Stan.: I — w N części wsi, zniszczone groby, brak dokumentacji.

Mat.: Okucie tarczy.

Stan.: II — 300 m na S od wsi, cmentarzysko szkieletowe liczące 13 grobów oraz jeden ciałopalny.

Mat.: fragmenty umba taśmowatego (?).

Lit.: BENADIK i in. 1957, s. 74 i 82.

7. HOLIARE, okr. Čalovo

Stan.: Cmentarzysko ciałopalne liczące 25 grobów, 7 W, 4 T.

Grób 29. Fragmenty umba (taśmowate); miecz w pochwie; 2 fragm. noża; 2 żelazne zapinki (8); 2 krążki żelazne; naczynie i misa.

Grób 70, częściowo zniszczony. Umbo II 1B, zdeformowane w ogniu, dług. 32 cm, szer. 10–11,5 cm; miecz w pochwie; fragmenty żelaznej zapinki; fragmenty naczyń.

Grób 472, częściowo zniszczony. Fragmenty umba II 1B, na każdym skrzydełku po jednym gwoździu (śred. 3 cm); grot włóczni; fragment żelaznej zapinki; misa.

Grób 544. Fragmenty umba II 1B, szer. 10 cm; 2 miecze w pochwie; fragment żelaznej zapinki; fragment żelaznego nożyka.

Zb.: MN w Bratysławie.

Lit.: BENADIK i in. 1957, s. 83–98, tabl. XXXI–XXXVIII.

8. HURBANOVO

Stan.: Bacherov majer, cmentarzysko szkieletowe liczące 13 grobów, 4 W, 2 T.

Grób 2 — SN. Umbo IA, wymiary jednego segmentu 7 × 8,6 cm; fragmenty okucia brzegów tarczy o łącznej dług. 8,6 cm, szer. 1,8 cm, zdobione rytymi kreskami; miecz w pochwie; nóż; żelazny pierścień; 2 krążki brązowe; oselka, 4 naczynia; kości świni i gęsi.

Grób 4 — SN. Umbo IA, jeden segment zachowany we fragmentach, długość najlepiej zachowanego 8 cm, szer. 6,2 cm; fragmenty okucia brzegów tarczy o łącznej dług. 60 cm, grub. 1 cm; miecz w pochwie; grot włóczni; brązowy pierścień; 3 naczynia; kości świni i ptactwa.

Lit.: BENADIK i in. 1957, s. 55–74, tabl. XX–XXVI.

Stan.: III — Szarvaskút. Częściowo zniszczone szkieletowe cmentarzysko. Zachowany inwentarz 2 grobów, 1 W, 1 T.

Grób 2/61. Umbo IA; grot włóczni; 2 misy.

Lit.: DUŠEK 1961, s. 66, ryc. 4: 14–17.

9. IPEL'SKÉ PREDMOSTIE (dawn. Hidveg), okr. Šahy

Stan.: Cmentarzysko ciałopalne liczące 7 grobów, 4 W, 3 T.

Grób 4. Umbo II 1Db, dług. 23,5 cm, szer. 7,5 cm; miecz w pochwie (11); grot włóczni; grot oszczepu; pas-łańcuch (9); fragment naczyń.

Grób 6. Umbo II 1B, dług. 27 cm, z tego kalota ma 10 cm, powierzchnia kaloty profilowana, szer. 8 cm; imacz A, połączony z umbem tymi samymi gwoździami; fragmenty okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie; 2 żelazne zapinki; 2 naczynia.

Grób 7. Umbo II 1B; miecz w pochwie (11); grot włóczni; 2 naczynia.

Lit.: TOČIK 1951, s. 157–158, ryc. 118–120, 123, 125; FILIP 1956, s. 417, tabl. CII.

10. IPEL'SKÝ SOKOLEC, okr. Želiezovce

Stan.: Cmentarzysko birytualne (zniszczone). Brak dokumentacji.

Mat.: Umbo IA.

Zb.: Muzeum w Bańskiej Štiavnicy.

Lit.: EISNER 1926/1927, s. 66; FILIP 1956, s. 417.

11. IŽA, okr. Rožňava

Stan.: Pojedynczy grób ciałopalny.

Fragmenty umba II 1B, kalota dług. 11,3 cm, szer. 7,1 cm, dług. każdego skrzydła 7,3 cm i szer. 10,2 cm, na każdym skrzydłku po jednym gwoździu, dług. 3 cm, z główką średn. 1,8 cm; fragmenty imacza połączone z umbem tymi samymi gwoździami; miecz w pochwie.

Lit.: nie opublikowane — na podstawie informacji prof. A. Novotného.

12. KOMJATICE, okr. Šurany

Stan.: Cmentarzysko szkieletowe liczące 5 grobów, 2 W, 2 T.

Grób 3 — SN. Umbo IA, dług. każdego segmentu 18 cm; kompletne okucie brzegów tarczy (kształt owalny, 135×67 cm); miecz w pochwie; grot włóczni; pas-łańcuch; zapinka; bransoleta; 2 naczynia, 2 misy; kości zwierzęce.

Grób 5 — SN. Przedmiot żelazny (imacz?); miecz w pochwie; bransoleta; brązowy krążek; 5 naczyń.

Zb.: MN w Bratysławie.

Lit.: KRASKOVSKÁ 1950, s. 184–185; 1957, s. 347–348, ryc. 1:5 i tabl. I, II; TOČIK 1951, s. 156–158.

13. NEBOJSA, okr. Galanta

Stan.: Cmentarzysko birytualne liczące 9 (10?) grobów, 2 W, 1 T.

Grób 4 — NNW—SSE. Umbo IA, segmenty o wymiarach: dług. 9,8 cm, szer. na końcach 6,4 cm, w środku 7,3 cm, wys. 2–3 cm, na każdym segmencie po jednym gwoździu, średn. główki 2,4 cm, grub. blachy 5 mm, połączone okuciem żebra środkowego, dług. 15,5 cm i szer. 1,4 cm; 4 fragm. okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie (3); 2 grot włóczni; 2 zapinki (1); nożyce żelazne; brzytwa; krążki żelazne; 2 naczynia i misa; przedmioty żelazne; kości świni i drobiu.

Lit.: CHROPOVSKÝ 1955, s. 777–778; 1958, s. 122, ryc. 2 i tabl. II.

14. ONDROCHOV, okr. Šurany

Stan.: Cmentarzysko birytualne liczące 6 pochówków, 3 W, 2 T.

Grób 1 — SN. Fragmenty okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie; grot włóczni; 2 żelazne zapinki (1); 2 żelazne krążki; 2 naczynia i misa.

Grób 33, częściowo zniszczony. Fragmenty okucia brzegów tarczy; fragmenty pochwy miecza; 2 misy; kości zwierzęce.

Lit.: BENADIK 1955, s. 774, ryc. 353.

15. ORECHOVA, okr. Třebíšov

Stan.: Pojedynczy grób.

Umbo (?); miecz; nagolennik; pas-łańcuch; fragmenty przedmiotów żelaznych.

Lit.: BENADIK 1964, s. 91; BUDINSKÝ-KRIČKA 1965, s. 174 (o umbie nie wspomina).

16. PRŠA, okr. Filákovo

Stan.: Pojedynczy grób ciałopalny.

Umbo; imacz; miecz w pochwie; grot włóczni; pas-łańcuch; 2 naczynia.

Lit.: TOČIK, DRENKO 1950, s. 162–163.

17. SVĀTÝ MICHAL nad Žitavou, okr. Vráble

Stan.: Cmentarzysko birytualne liczące 15 grobów, 6 W, 1 T.

Grób 25, ciałopalny. Umbo II 1Da; miecz; grot włóczni; pas-łańcuch.

Lit.: BENADIK 1958, s. 522, ryc. 199.

18. SVĀTÝ PETER, okr. Hurbanovo

Stan.: Cmentarzysko szkieletowe liczące 6 grobów, 1 W, 1 T.

Grób 69 — SE—NW. Umbo IA, wymiary jednego segmentu 10,8×5,5 cm, po 2 gwoździe na każdym; grot włóczni; 4 żelazne zapinki (1); brązowy krążek; kamienna ośelka; 2 naczynia i misa; kości świni.

Lit.: DUŠEK 1960, s. 460, tab. II 23–27, III 1–7.

19. TRNOVEC NAD VÁHOM (Horný Jatov), okr. Šal'a

Stan.: I — „Pri remizi”, cmentarzysko birytualne liczące 40 grobów, 7 W, 6 T.

Grób 73 — SW—NE. Fragmenty okucia brzegów tarczy, szer. 1,1 cm; 8 fragm. żelaznych gwoździ z półokrągłymi główkami (z tarczy?); 2 fragm. grotu włóczni; brązowa zapinka (1); fragmenty 3 żelaznych zapinek; brązowy krążek; fragmenty żelaznych przedmiotów; fragmenty naczyń i misa.

Grób 111 — SN, częściowo zniszczony. Fragmenty umba II 1A (jeden z gwoździem); 5 główek gwoździ do tarczy; 3 fragm. pochwy miecza; grot włóczni; tok; fragmenty pasa-łańcucha (2); sprężyna żelaznej zapinki; fragmenty naczyń i misy.

Grób 132, szkieletowy, częściowo zniszczony. Fragmenty okucia brzegów tarczy; żelazny gwóźdź z walcowatą główką, dług. 2 cm, średn. główki 1,2 cm; fragment pasa-łańcucha (2); żelazna bransoleta; fragment żelaznego przedmiotu; fragmenty naczyń i misy.

Grób 362 — SN. Fragmenty umba II 1A, szer. 7 cm (w jednym gwoździu o średn. główki 3 cm); fragmenty masywnego okucia brzegów owalnej tarczy, grub. 1,2 cm; 8 fragm. żelaznych główek gwoździ i nitów, średn. przeciętna 2 cm; miecz w pochwie (3); grot włóczni; 5 fragm. pasa-łańcucha; żelazna zapinka (1); brązowy krążek; żelazne nożyce; 4 naczynia; kości bażanta.

Grób 460 — SE—NW, częściowo zniszczony; fragmenty umba IC; fragmenty okucia brzegów tarczy, szer. 1,4 cm; brązowy gwóźdź, dług. 3 cm, średn. główki 1,6 cm (z tarczy?); 2 półokrągłe główki nitów żelaznych, średn. 1,5 i 4,7 cm (z tarczy?); fragmenty pochwy miecza (3); tok; 2 guzy (być może z kolczugi); 5 fragm. pasa-łańcucha (2); fragmenty 2 żelaznych zapinek (1); 4 naczynia i misa; kości zwierzęce.

Grób 537 — SE—NW. Fragmenty umba II 1A; fragmenty okucia brzegów tarczy, szer. 1,1–1,2 cm; 3 gwoździe żelazne, dług. 1,8 cm, średn. główki 1,8 cm (z tarczy?); nit o średn. główki 4,5 cm (z tarczy?); 4 fragm. imacza C; miecz w pochwie (3); pas-łańcuch (2); fragmenty 2 żelaznych zapinek (1); brązowe krążki; 3 naczynia i 2 misy; kości świni i bydła domowego.

Mat.: Fragmenty umba.

Zb.: MN w Bratysławie.

Lit.: BENADIK i in. 1957, s. 11–39, tabl. I–XIV, ryc. 1–8.

20. VEL'KA MAŇA, okr. Vráble

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 117 pewnych grobów i kilkadziesiąt zniszczonych, 12(?) W, 5 T (należy przypuszczać, że było więcej).

Grób 2/1936, szkieletowy. Fragmenty taśmowatego umba, dług. 8,5 cm; miecz w pochwie, 3 nity (z rękojeści miecza); grot włóczni; fragmenty pasa-łańcucha; zapinka; 2 naczynia.

Grób 28/1953 — SN, podwójny (mężczyzna i kobieta na jednym poziomie). Umbo IA; kompletne okucie brzegów (owalnej tarczy; miecz w pochwie (3); grot włóczni; pas-łańcuch (2); 2 naczynia i 2 misy; kości zwierzęce. Kobieta: 3 żelazne zapinki (1); żelazna bransoleta; brązowy nagolennik; kości zwierzęce.

Grób 32/1953, ciałopalny. Umbo; grot włóczni; fragmenty żelaznych zapinek (8?); bransoleta szklana; naczynie i 3 misy; kości zwierzęce.

Grób 40/1953, ciałopalny. Tarcza okrągła; grot włóczni.

Grób 43/1953, szkieletowy. Okucia metalowe owalnej tarczy; miecz w pochwie; grot włóczni; pas-łańcuch; fragmenty żelaznej zapinki; bransoleta; 2 naczynia i misa; kości zwierzęce.

Zb.: MN w Bratysławie.

Lit.: KRASKOVSKÁ 1942/1943, s. 227–235, ryc. 1–11; BENADIK 1954, s. 319–338, ryc. 132; 1962, ryc. 1–17; 1963, ryc. 1–4, 6; FILIP 1956, s. 423–424.

WĘGRY

21. BALSZA, kom. Szabolcs-Szatmár

Stan.: Cmentarzysko liczące kilka pochówków (2 znane wraz z zespolami), 1 W, 1 T.

Grób 2, ciałopalny. Umbo II 1B; pochwa miecza (11); grot włóczni; nóż bojowy; 2 zapinki brązowe (8), żelazna zapinka (8); 3 fragm. noża i mały nóż; 2 okrągłe okucia żelazne pochodzące najpewniej z wozu, szer. 4 cm; 3 naczynia; kości zwierzęce.

Lit.: ROSKA 1915, s. 47; HUNYADY 1942, tabl. LXXXIII 8, LXXXVII 4, XCI 1; 1957, s. 145.

22. BODROGHALOM, kom. Borsod

Stan.: Cmentarzysko ciałopalne, liczące 3 groby, 2 W, 2 T.

Grób 2. Umbo II 1Db, powierzchnia kaloty profilowana żebrą środkowym, skrzydełka zachowane częściowo, dług. 13 cm; miecz w pochwie (11); bransoleta (13); pas-łańcuch (9); fragment naczynia.

Grób 3. Umbo II 1Db, gorzej zachowane niż poprzednie, dług. 16,1 cm; miecz w pochwie (11); zdobiony grot włóczni (14); pas-łańcuch (9).

Zb.: Muzeum w Miskolc.

Lit.: KATALIN 1969, s. 70, tabl. XV–XVII.

23. BORJÁD-SZIGET, kom. Tolna

Stan.: Znaleziska przypadkowe.

Mat.: Fragmenty żelaznego umba lub miecza.

Zb.: Muzeum w Szekszárd.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 89.

24. BORSOSGYÖR, kom. Veszprém

Stan.: Cmentarzysko liczące 14 pochówków, 1 W, 1 T.

Grób 18 — NS. Umbo IA, dług. 22 cm, szer. 15 cm, i okucie żebra środkowego łączące dwa segmenty tego umba; fragmenty okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie (3); grot włóczni; pas-łańcuch (2); naczynie i misa.

Zb.: Muzeum w Veszprém.

Lit.: MITHAY 1966, s. 60, ryc. 10–13.

25. CSEREPES, kom. Szabolcs-Szatmár

Stan.: Znalezisko przypadkowe.

Mat.: Fragmenty umba (?).

Zb.: Muzeum w Nyiregyház.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 147.

26. FELSŐMÉRA, kom. Abaúj-Torna

Stan.: Pojedynczy grób ciałopalny o nieznanym inwentarzu.

Mat.: Fragmenty umba IC (?).

Lit.: HUNYADY 1957, s. 175.

27. GERENYÁSPUSZTA, kom. Tolna

Stan.: Niepewny zespół.

Fragmenty umba; fragmenty miecza; grot włóczni.

Zb.: Muzeum w Szekszárd.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 91.

28. GÖRBŐ, kom. Tolna

Stan.: Niepewny zespół.

Umbo II 1B, bardzo źle zachowane, kalota ozdobiona plastycznym żebrą, dług. zachowanej części 18 cm; fragment miecza; grot włóczni; pas-łańcuch; 3 naczynia.

Zb.: Muzeum w Szekszárd.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XLIX 2, LI 11, LXVII 16, LXVIII 16; 1957, s. 91.

29. HATVAN-BOLDOG, kom. Heves

Stan.: Brak informacji.

Mat.: Umbo IA.

Lit.: HUNYADY 1944, s. 122.

30. JÁSZBERÉNY, kom. Szolnok

Stan.: cmentarzysko birytualne, liczące 51 pochówków, 3 W, 1 T.

Grób 49, ciałopalny (?). Umbo II 1E, kalota zdobiona rytymi liniami i stożkowatym guzem; miecz w pochwie; fragment grotu włóczni.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 118; KAPOSVÁRI 1969, s. 188, ryc. 3.

31. JUTAS, kom. Veszprém

Stan.: Pojedyncze zabytki.

Mat.: Umbo II 1C, dług. 15 cm, wys. 6 cm.

Zb.: Muzeum w Veszprém.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XLIX 4; 1957, s. 35–38.

32. KÓSD, kom. Nógrád

Stan.: Zniszczone cmentarzysko birytualne.

Według Ilony Hunyady z tego stanowiska pochodzi umbo podobne do znalezionej w Jutas oraz fragmenty umba IC, dług. 22 cm. W MN w Budapeszcie znajdują się fragmenty umba IC, które mają po jednym gwoździu na każdym z końców, oraz profilowana kalota innego umba z częściowo zachowanymi skrzydełkami. Niestety kształtu ich nie można odtworzyć, lecz na pewno nie jest ono podobne do umba z Jutas, gdyż jest to typ II 1B lub II 1Db.

Zb.: MN w Budapeszcie.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XLIX 7; 1957, s. 162–168.

33. MAGYARSZERDAHELY, kom. Zala

Stan.: 2 groby, 1 W, 1 T.

Grób z 1937 r. Umbo w bardzo złym stanie, na zachowanym skrzydełku 3 gwoździe, dług. fragmentu 10,2 cm; fragmenty okucia

brzegów tarczy; miecz w pochwie; grot włóczni; pas-łańcuch (9); fragmenty 2 naczyń i 2 misy.

Zb.: MN w Budapeszcie.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 28–29.

34. MÉNFÖCSANAK, kom. Győr

Stan.: Cmentarzysko szkieletowe, liczące 10 grobów, 4 W, 1 T.

Grób 14 — NS. Wzmocnienie środkowej części tarczy, z wąskiego paska blachy żelaznej, zachowane w 2 częściach; fragmenty okucia brzegów owalnej tarczy, 113,5×61 cm; okucie zębra środkowego, dług. 34 cm; 4 gwoździe i tarczki z tarczy; miecz w pochwie (3); grot włóczni; nóż bojowy; zapinka brązowa (1); fragmenty przedmiotów żelaznych; 2 naczynia i 2 misy; kości zwierzęce.

Zb.: Muzeum w Győr.

Lit.: UZSOKI 1970a; 1970b, s. 55.

35. MISKOLC, kom. Borsod

W muzeum w Miskolcu z nieznanymi miejscowościami jest m. in. umbo II 1B, dług. 30 cm, wys. na 13 cm, kalota ozdobiona zębem plastycznym.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 185.

36. NAGYDÉM, kom. Veszprém

Stan.: Cmentarzysko liczące 5 grobów, 2 W, 1 T.

Grób 3. Imacz E, dług. 19 cm; fragmenty okucia brzegów tarczy; prostokątna aplikacja do tarczy, dług. 5 cm, szer. 3,5 cm, w rogach ma gwoździe; inne fragmenty okucia metalowego tarczy; miecz w pochwie (11); grot włóczni; tok (?); zapinka brązowa (8), fragment brązowej zapinki; krążek żelazny; naczynie, misa i fragmenty 2 naczyń.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XII; 1957, s. 40–42.

37. OLTÁRC, kom. Zala

Stan.: Pojedynczy grób.

Fragmenty umba; fragmenty miecza; grot włóczni.

Zb.: MN w Budapeszcie.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 29.

38. PÉCS, kom. Baranya

Stan.: Znaleźisko przypadkowe.

Mat.: Imacz B, dług. 17 cm.

Zb.: Muzeum w Pécs.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XLIX 18; 1957, s. 109–110.

39. PERKÁTA, kom. Fejér

Stan.: Zniszczone groby ciałopalne.

Mat.: Brązowe umbo II 1A, źle zachowane; fragmenty okucia brzegów tarczy.

Lit.: HUNYADY 1944, rys. 20; 1957, s. 78.

40. PUSZTAGÉC, kom. Nógrád

Stan.: Pojedynczy grób.

Umbo IIIA, zachowane bardzo źle, na jednym skrzydełku gwóźdź, kalota zniszczona; miecz (11); zapinka żelazna (18); kłama do pasa.

Zb.: MN w Budapeszcie.

Lit.: HUNYADY 1944, ryc. 32; 1957, s. 173.

41. PUSZTASZENTISTVÁN, kom. Pest

Stan.: Znaleźisko przypadkowe.

Mat.: Umbo; imacz.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 116.

42. RADOSTYÁN, kom. Borsod

Stan.: Znaleźisko przypadkowe

Mat.: Umbo II 1B, kalota ozdobiona zębem plastycznym.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XLIX 1; 1944, s. 121.

43. ROZVÁGY, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén

Stan.: Cmentarzysko liczące kilka grobów, 2 W, 2 T.

Grób 1, ciałopalny. Umbo IA, dług. jednego segmentu 7,5 cm, na każdym po 2 gwoździe; fragmenty okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie; nóż bojowy; bransoleta żelazna; 6 naczyń i misa; kości świni.

Grób 2, szkieletowy. Fragmenty okucia brzegów tarczy, zachowana dolna część w kształcie litery V; 2 miecze w pochwach; fragmenty 2 grotów włóczni; tok; zapinka żelazna (1); krążki żelazne; fragmenty przedmiotów żelaznych; 3 naczynia i fragmenty dalszych trzech; kości świni.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. III–VI; 1944, ryc. 6 A–C; 1957, s. 180–182.

44. SZÁNTÓD, kom. Somogy

Stan.: Pojedynczy grób.

Umbo IA, na każdym segmencie po 2 gwoździe; miecz w pochwie; grot włóczni; naczynie.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XV 6–9a; 1957, s. 53.

45. SZEKSZÁRD-SZÜCSÉNNSZURDÉK, kom. Tolna

Stan.: Znaleźisko przypadkowe.

Mat.: Fragment umba o kalocie owalnej, dług. 15,5 cm.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 104.

46. SZIRMABESENŐ, kom. Miskolc

Stan.: Znaleźisko przypadkowe.

Mat.: Umbo II 1A, zachowane częściowo, dług. 11,5 cm.

Zb.: Muzeum w Miskolcu.

Lit.: KATALIN 1969, s. 76, tabl. X 1.

47. SZOB, kom. Hont

Stan.: Duże cmentarzysko brytualne, badane niesystematycznie, 17 grobów opublikowano w 1945 r., 4 T.

Grób z 1847 r., ciałopalny. Umbo II 1Db; miecz w pochwie (11 i 12); grot włóczni; nóż bojowy; zapinka (8); 3 naczynia i misa.

Grób 9, zniszczony, ciałopalny. Imacz; miecz w pochwie; grot włóczni; pas-łańcuch; żelazna zapinka; fragment przedmiotu żelaznego; naczynie i misa.

Grób 12, szkieletowy. Okucie metalowe tarczy; miecz w pochwie; grot włóczni; pas-łańcuch; 2 zapinki; 2 bransolety; kółko żelazne; fragment żelaznego przedmiotu; 2 naczynia.

Grób 14, zniszczony, szkieletowy. Fragmenty przedmiotu żelaznego (imacza?); fragmenty pochwy miecza; zapinka żelazna; kółko żelazne; 2 naczynia; kości zwierząt.

Zb.: MN w Budapeszcie.

Lit.: ÉRDY 1861, s. 35, tabl. IV i V; HUNYADY 1944, ryc. 35; HORVÁTH 1945, s. 65.

48. SZÖREG, kom. Csongrád

Stan.: Cmentarzysko brytualne, liczące 11 grobów, 5 W, 1(?) T.

Grób 8. Według I. Hanyady jest umbo IA. W publikacji nie ma podanego takiego zabytku.

Lit.: BANNER 1929, rys. 14; HUNYADY 1957, s. 137.

49. TÁPSZENTMIKLÓS, kom. Győr

Stan.: Cmentarzysko liczące 4 groby, 2 W, 1 T.

Grób 1. Umbo II 1Db, powierzchnia kaloty profilowana, dług. zachowanej części 14,5 cm, szer. 6 cm; tarczka o kształcie kolistym, powierzchnia silnie profilowana, w środku gwóźdź, średn. tarczki 9,2 cm, wys. 4,5 cm (wg I. Hunyady w grobie było kilka tego typu tarczek); miecz w pochwie (11); grot włóczni; pas-łańcuch; torques brązowy; bransoleta żelazna; naczynie grafitowe.

Zb.: Muzeum w Győr.

Lit.: BÖRSZÖNYI 1911, s. 359; HUNYADY 1942, tabl. LXXV 9, 10; 1957, s. 19–21.

50. TEVEL, kom. Tolna

Stan.: Pojedynczy grób.

Umbo (?) o profilowanej powierzchni kaloty, szer. 6,5 cm; miecz; grot włóczni; pas-łańcuch.

Zb.: Muzeum w Szekszárd.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 107.

51. VÁC, kom. Hont

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 19 grobów, ? W, 1 T.

Grób 15. Umbo II 1Db, dług. 16,2 cm, o kalocie ozdobionej plastycznym żebrzem; miecz w pochwie; grot włóczni; pas-łańcuch (10); fragmenty 2 zapinek (8); naczynie i misa.

Lit.: HELLEBRANDT 1971, s. 183 i 185.

52. VELEM-SZENT-VID, kom. Vas

Stan.: Oppidum (?).

Mat.: Fragment umba II 2B.

Lit.: MISKE 1908, s. 60, tabl. L 17; HUNYADY 1957, s. 23–37.

RUMUNIA

53. APAHIDA, jud. Cluj

Stan.: Cmentarzysko ciałopalne, liczące 21 pewnych pochówków i kilka zniszczonych, 3 W, 2 T.

Grób 7. Fragmenty umba II 1B; miecz w pochwie (11); fragment liścia grotu włóczni; zapinka żelazna (8), fragment zapinki; 3 naczynia; kości świni.

Grób 9. Fragment umba II 1B(?); grot włóczni; naczynie i 2 misy; kości świni.

Mat.: umbo II 1A(?), dług. 19 cm, szer. 7,7 cm, z kalotą ozdobioną plastycznym żebrzem, na skrzydełkach po jednym gwoździu; metalowe okucie pochodzące najpewniej z tarczy, szer. 3 cm.

Zb.: Muzeum w Cluj.

Lit.: KOVÁCS 1911, s. 66, ryc. 41–49; CRIȘAN 1971b, tabl. XIV.

54. BANDUL DE CÎMPIE (dawn. Mezöband), jud. Mureș

Stan.: Pojedyncze groby celtyckie, 1 T.

Grób 79, ciałopalny. W publikacji materiałów z tego stanowiska autor pisze, że obok uzbrojenia znajdowało się naczynie żelazne. Należałoby przypuszczać, że są to fragmenty umba.

Lit.: KOVÁCS 1913, s. 395.

55. CETĂȚENI-MUSCEL, jud. Argeș

Stan.: 2 kurhany.

Z jednego kurhanu pochodzi umbo. Jest to bardzo bogaty pochówek, niestety materiał nie został opublikowany w całości.

Lit.: DAICOVICIU 1969, s. 58; PROTASE 1971, s. 23.

56. CIUMEȘTI, jud. Satu-Mare

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 32 groby, 3 W, 1 T.

Grób 9, ciałopalny. Umbo II 1Da, dług. 17,3 cm, szer. 4,5 cm, powierzchnia kaloty profilowana; imacz II, dług. 13 cm; miecz w pochwie (11); grot włóczni; pas-łańcuch (10); brązowa zapinka (8); nóż z ułamanym trzpieniem; oselka; czerpak żelazny, 6 naczyń i misa.

Zb.: Muzeum w Satu-Mare.

Lit.: ZIRRA 1967, s. 122, ryc. 11–13.

57. CURTUIȘENI, jud. Satu-Mare

Stan.: Cmentarzysko ciałopalne o nieznannej liczbie grobów, 1 T.

Grób ciałopalny: Umbo II 1B; miecz w pochwie (11); grot włóczni; uprząż końska; zapinka (8); bransoleta (13).

Lit.: ROSKA 1944, s. 77, ryc. 14; HUNYADY 1944, ryc. 31; 1957, s. 224.

58. DEZMIR, jud. Cluj

Stan.: Cmentarzysko ciałopalne, liczące 3 groby, 1 W, 1 T.

Grób 3. Fragmenty umba IA; gwoździe o główce miseczkowatej (z tarczy?); fragmenty okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie; grot włóczni; 2 noże bojowe; grot strzały; pas-łańcuch; wędzidło; bransoleta żelazna; krążki żelazne; nóż; oselka; nożyce; przedmioty żelazne i brązowe i ich fragmenty; misa; kości zwierząt.

Zb.: Muzeum w Cluj.

Lit.: CRIȘAN 1964, s. 98–99, tabl. III.

59. PECICA, jud. Arad

Stan.: Grodzisko dackie.

Mat.: Pojedyncze umbo IV.

Lit.: ZIRRA 1971a, ryc. 6:11.

60. PIATRA ROȘIE, jud. Hunedoara

Stan.: Grodzisko dackie.

Mat.: Umbo IV

Lit.: ZIRRA 1971a, ryc. 6:12.

61. TĂRIAN

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 12 grobów; 5 W, 3 T.

Grób 18 – NS. Fragmenty okucia brzegów tarczy o ogólnej dług. 20 cm; 2 nity najpewniej z tarczy (jeden zachowany cały, dług. 2,3 cm); jelec miecza; fragment żelaznego pasa-łańcucha; żelazny krążek; 2 zapinki żelazne (8), brązowa zapinka (1); bransoleta brązowa; 4 naczynia nieokreśl., 2 misy i 2 kubki.

Lit.: CHIDIOȘAN, IGNAT 1972, s. 559–563, tabl. 4:9–11.

CHORWACJA (JUGOSŁAWIA)

62. BATINA (dawn. Kisköszeg), srez Osijek

Stan.: Znaleźiska przypadkowe.

Grób ciałopalny. Umbo II 1Db, dług. 20,6 cm; imacz F, dług. 19 cm; 2 okucia metalowe tarczy (podobne do umb IA), na każdym segmencie po 2 gwoździe, dług. jednego segmentu 10,5 cm; miecz w pochwie (11 i 12); hełm żelazny; grot włóczni; 3 fragm. pasa-łańcucha (10).

Zb.: NM, nr inw. 37855–37860.

Lit.: VINSKI-GASPARINI 1959.

63. BOLJEVCI, srez Valjevo

Stan.: Zniszczone groby.

Mat.: Umbo II 1Db.

Zb.: AM.

Lit.: TODOROVIĆ 1968a, s. 32; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ (1970, s. 14–16) nie wspomina o nim.

64. DALJ, srez Osijek

Stan.: Znaleźiska przypadkowe.

Grób ciałopalny (?). Umbo II 1B, szer. 10 cm, kalota profilowana plastycznym żebrzem; miecz w pochwie (11 i 12); 2 groty włóczni (14); 2 pasa-łańcuchy (9 i 10) i 2 zawieszki do pasa-łańcucha; przedmiot żelazny; zapinka żelazna (8); nóż żelazny.

Zb.: SM, nr inw. IVd 2434-35, 2452-58, 2460-61.

Lit.: JENNY 1932.

65. ERDUT (dawn. Erdöd-Varasdhegy), srez Osijek

Stan.: Zniszczone groby.

Mat.: Umbo II 1B (podobne do znalezionej w Dalj).

Zb.: SM, nr inw. IV d 2558.

Lit.: JENNY 1932, s. 232.

66. KUPINOVO, srez Pećinci

Stan.: Zniszczone cmentarzysko, liczące według N. Majnarić-Pandžić około 50 grobów, z tego około 25 wojowników.

Mat.: umba żelazne: II 1A, dług. 23 cm, szer. 9,5 cm; II 1A, dług. 27 cm, szer. 10,5 cm (oba mają po jednym gwoździu na każdym skrzydełku); II 1A zachowane częściowo, kalota wys. 5,5 cm, profilowana wzdłuż żeberkiem, na zachowanym skrzydełku, dług. 8,3 cm, gwóźdź z dużą główką; II 1B, dług. 25 cm, szer. 9,5 cm, kalota wzdłuż profilowana żebrzem; II 1B, dług. 23 cm, szer. 8,3 cm, wys. 4,5 cm, kalota wzdłuż profilowana żebrzem, na każdym skrzydełku po jednym gwoździu o półkolistych główkach; II 1B, zachowane częściowo (podobne do poprzedniego); II 1C zachowane częściowo, dług. fragmentu 17 cm, wys. 7 cm; II 1Db zachowane częściowo, dług. fragmentu 13 cm, szer. 9,2 cm, wys. 4 cm; II 1Db, o kalocie, dług. 23,5 cm, szer. 7,6 cm, wys. 5,5 cm, wzdłuż profilowanej żebrzem; na każdym skrzydełku dwu ostatnich umb po jednym gwoździu; 2 skrzydełka prostokątne, dług. 8,5 cm, szer. 5,8 cm, ozdobione przy brzegach wybijaniem, w każdym po jednym gwoździu o dużej główce.

Zb.: AM.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 235-237; TODORVIĆ 1966a, s. 361-370, ryc. 1-3; MAJNARIĆ-PANĐIĆ 1970, s. 30-31, tabl. XII 1, 3, 4, XVII 1-7.

67. MALUNJE K. KARLOVAC, srez Zagreb

Stan.: Materiały ze zniszczonych grobów, najprawdopodobniej z kurchanu.

Mat.: Umba: II 2A, dług. 33 cm, szer. 21 cm, po jednym gwoździu na skrzydełkach; II 2A, dług. 35,5 cm, szer. 24 cm (por. tabl. III 1, 4).

Uwaga: z tego stanowiska znanych jest niewiele materiałów i dlatego można je traktować jako 3 przemieszane zespoły, zwłaszcza że pozostałe materiały jak zapinki typu Mötshwill (tabl. III 2, 3) czy miecze wskazują na zbieżność czasową. Zespoły te można datować na LT C2.

Zb.: AM.

Lit.: TODORVIĆ 1966a, s. 366; MAJNARIĆ-PANĐIĆ 1970, s. 34-35, tabl. XX 6, 7.

68. NOVI JANKOVCI, srez Osijek

Stan.: Zniszczone groby.

I. Hunyady mówi o okuciach tarczy z tego stanowiska, powołując się na J. Brunšmida. Ten jednak w tekście o nich nie wspomina.

Lit.: BRUNŠMID 1899/1900, s. 70; HUNYADY 1957, s. 239.

69. OSIJEK

Stan.: Cmentarzysko birtualne liczące 56 grobów (część zniszczona), 22 W, 3 T.

Grób 29 — NS. Umbo IA, z zachowanym okuciem żebra środkowego, które łączyło segmenty, dług. każdego z nich 12 cm, żebra środkowego 15 cm; imacz B zachowany w 2 fragm. dług. 12 cm, szer. 4,8 cm, na płytkach do nitów po jednym gwoździu; 5 fragm. okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie (3 i 4); grot włóczni; zapinka brązowa (1).

Grób 35, ciałopalny. Umbo II 1B, dług. 28 cm, największa szer. skrzydełek 16 cm, kalota profilowana; 4 fragm. okucia brzegów

tarczy; miecz w pochwie brązowej; 2 groty włóczni; fragment uprząży końskiej; kościana rączka do noża; naczynie i misa.

Grób 37, ciałopalny. Umbo II 1Db, dług. 17 cm, z tego skrzydełko 4,5 cm; miecz w pochwie; grot włóczni; fragmenty pasa-łańcucha.

Zb.: Muzeum w Osijeku.

Lit.: SPAJČ 1962, s. 40, 45-46, tabl. XVI, XVII i XXIII. W tomie IV i VII „Osijeckiego Zbornika” są dalsze publikacje materiałów z tego stanowiska, lecz nie ma wśród nich metalowych okuć tarczy.

70. POPINCI (dawn. Szörványos), srez Pećinci

Stan.: Zniszczone groby.

Zdaniem I. Hunyady znany jest jeden zespół z tego stanowiska: umbo II 1C, dług. 35 cm; miecz; grot włóczni, nóż bojowy. Według N. MAJNARIĆ-PANĐIĆ (1970, s. 64) w AM w Zagrzebiu znajduje się obecnie tylko miecz.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 240.

71. RUMA

Stan.: Borkovac, zniszczone groby.

Grób: umbo II 1B, z zachowanymi gwoździami o dużych główkach na skrzydełkach (po jednym na każdym), dług. 24 cm, wys. 7 cm; miecz w pochwie (12); 4 groty włóczni.

Stan.: Subotiče, zniszczone groby.

Mat.: Żelazne umbo II 1B, źle zachowane.

Zb.: Zbiory archeologiczne w Rumie.

Lit.: TODORVIĆ 1968a, tabl. XLI 1-3, XLII 1, 3, 6, 9, XLIII 9; MAJNARIĆ-PANĐIĆ 1970, s. 40-41.

72. SOTIN, srez Osijek

Stan.: Zniszczone groby.

Mat.: Metalowe okucia tarczy, m.in. umbo podobne do znalezionej w Batinie, tzn. II 1Db.

Zb.: AM.

Lit.: VINSKI-GASPARINI 1959, s. 289; HUNYADY 1957, s. 241-242; TODORVIĆ 1968a, s. 29; nie wspomina o nim N. MAJNARIĆ-PANĐIĆ 1970, s. 42-44.

73. SREMSKI KARLOVCI, srez Novi Sad

Stan.: Materiały pochodzące z jednego lub dwóch zniszczonych grobów ciałopalnych.

Mat.: Fragment umba II 2B lub IV, wykonanego z grubej blachy żelaznej, fragment dług. 24,5 cm (tabl. I 8); fragment żelaznej pochwy miecza (tabl. I 5; 12); 5 żelaznych grotów włóczni i oszczepu (tabl. I 2, 3); żelazny krążek; żelazna zapinka (tabl. I 9; 18); 4 bransolety (tabl. I 1, 4, 7, 10); żelazne nożyce (tabl. I 6).

Zb.: AM.

Lit.: MAJNARIĆ-PANĐIĆ 1970, s. 46, tabl. XXXIX 1-11, XL 1-3.

74. SURČIN, srez Novi Sad

Stan.: Znaleziska przypadkowe.

Mat.: Umba: II 1B, dług. 29 cm, szer. 13 cm, na każdym skrzydełku po jednym gwoździu z półkolistą główką; II 1B, częściowo zachowane, dług. fragmentu 24,3 cm.

Zb.: AM.

Lit.: MAJNARIĆ-PANĐIĆ 1970, s. 47, tabl. XXIX 7, XLIV 11.

75. VOJAKOVAC, srez Bjelovar

Stan.: Zniszczony grób ciałopalny (?).

Umbo II 1B, o kalocie wzdłuż profilowanej żebrzem, zachowane częściowo, dług. 13 cm, szer. 5,5 cm; fragment miecza; grot włóczni; nóż bojowy; pas-łańcuch (9); żelazna brzytwa. I. Hunyady wspomina o fragmencie imacza.

Zb.: AM.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 244; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970, s. 49, tabl. XLVI 1–3, 7, XLVII 2–4.

76. VUČEDOL, srez Osijek

Stan.: Zniszczone cmentarzysko ciałopalne.

77. BAČKO GRADIŠTE (dawn. Bácsföldvár), srez Bečej

Stan.: Zniszczone groby.

Mat.: Umbo II 2B.

Zb.: MN w Budapeszcie.

Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XLIX 3; 1957, s. 330.

78. ČIVIKOVAC, srez Beograd

Stan.: Pojedynczy grób ciałopalny.

Umbo II 1E, o kalocie silnie profilowanej, dług. 22 cm, szer. 10 cm, wys. 7 cm; fragment miecza (11); grot włóczni; fragment pasa-łańcucha (10); wędzidło.

Zb.: MGB.

Lit.: TODORVIĆ 1968b, s. 49–51, tabl. XX.

79. KARABURMA (Beograd-Karaburma)

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 96 grobów, 38 W, 12 T.

Grób 11, ciałopalny. Umbo IV (tabl. II 7); grot włóczni (tabl. II 3); nóż żelazny (tabl. II 4); brązowe *simpulum* z uchwytem (tabl. II 2, 6); 3 naczynia (tabl. II 1, 5, 8).

Grób 23, ciałopalny. Fragmenty blachy żelaznej (prawdopodobnie pochodzące z umba taśmowego); 2 nity żelazne (być może z tarczy); 2 fragm. okucia brzegów tarczy o łącznej długości 22 cm; żelazny grot włóczni; żelazny nóż bojowy; duża żelazna szpila, przedmioty żelazne.

Grób 26, ciałopalny. Kalota umba II 1B (?), o profilowanej powierzchni, dług. 11 cm; miecz w pochwie (11); grot włóczni; żelazny nóż bojowy; pas-łańcuch (10); 3 naczynia.

Grób 29, ciałopalny. Umbo II 1B, o kalocie zdobionej rytymi liniami, dług. 26,5 cm; fragment okucia brzegów tarczy, dług. 14 cm; miecz w pochwie (11 i 12); grot włóczni; tok; pas-łańcuch (9); 2 zapinki żelazne (8); fragment bransolety (13).

Grób 41, ciałopalny. Fragment umba o kalocie profilowanej (II 1A?), dług. 9,5 cm; miecz (3); grot włóczni; fragmenty pasa-łańcucha (2); fragmenty nożyc; 3 naczynia.

Grób 62, ciałopalny. Umbo IA, na 2 segmentach po 2 gwoździe; fragmenty okucia brzegów tarczy; miecz w pochwie (3); grot włóczni; pas-łańcuch (2); zapinka (1); bransoleta; nóż bojowy; nożyce; nóż żelazny; brązowe kółko.

Grób 66, ciałopalny. Umbo II 1A, dług. 20 cm, szer. 10 cm, na każdym skrzydełku po jednym gwoździu o szerokiej główce; fragmenty imacza przymocowane do gwoździ na skrzydełkach; żelazny miecz w pochwie (3 i 4); grot włóczni; brązowy pas-łańcuch; żelazna zapinka (1); żelazny nóż; osełka; naczynie.

Grób 71, ciałopalny. Umbo II 1A, zachowane częściowo, kalota profilowana przy brzegach, dług. 20 cm; miecz w pochwie (3); grot włóczni; fragment pasa-łańcucha (2).

Grób 92, ciałopalny. Brązowe umbo IV, o profilowanym brzegu, ze śladami po gwoździach i z owalnym wcięciem, średn. 27,5 cm; podobne brązowe umbo, średn. 28 cm; fragment okucia brzegów tarczy, z blachy żelaznej pozłacanej; miecz w pochwie (LT D1); 3 grot włóczni; nóż bojowy; 2 części żelaznego pasa-łańcucha; klamra do pasa lub część uprzęży końskiej; fragment brązowego pasa-łańcucha; nożyce; osełka; przedmioty żelazne lub ich fragmenty; brązowa patera, brązowe *simpulum* z uchwytem, naczynie żelazne; naczynie gliniane.

Grób 112, ciałopalny. Fragmenty umba IV, średn. ok. 25 cm; 2 grot włóczni; nóż bojowy; nożyce; 2 naczynia.

Grób z 1937 r. Umbo II 1B, o kalocie zdobionej rytymi liniami, na każdym skrzydełku jeden gwoździe, kalota szer. 8 cm, dług. 12 cm; miecz w pochwie (11 i 12); żelazna zapinka (8).

Zb.: Muzeum w Vukovarze.

Lit.: MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970, s. 50, tabl. XLVIII 1–3.

SERBIA (JUGOSŁAWIA)

Grób 222, ciałopalny. Fragmenty umba IV (tabl. IV 1), średn. 28 cm, o profilowanej kalocie, na brzegu dwa gwoździe o dużych główkach; miecz w pochwie (przełom LT C2/D1 – tabl. IV 9); grot włóczni (tabl. IV 2); nóż bojowy (tabl. IV 5); fragment żelaznej rękojeści noża (tabl. III 6); nożyce (tabl. III 7); przedmiot żelazny (tabl. IV 6); fragment żelaznej bransolety (tabl. IV 10); 5 naczyni (tabl. III 5, IV 3, 4, 7, 8).

Grób 325, ciałopalny. Umbo II 1B (tabl. V 3), o kalocie profilowanej i ozdobionej rytymi liniami, dług. 27 cm, na skrzydełkach po jednym gwoździu o półkolistych główkach; miecz w pochwie (tabl. V 1; 11); 3 grot włóczni (tabl. V 2); nóż bojowy (tabl. V 4); 2 zapinki żelazne (tabl. V 5, 6; 8).

Zb.: MGB.

Lit.: TODORVIĆ 1972, s. 11–41.

80. MISLODIN K. OBRENOVAC, srez Beograd

Stan.: Pojedynczy grób ciałopalny.

Umbo II 1B (tabl. V 9), o kalocie ozdobionej rytymi liniami, dług. 17 cm, szer. 12,5 cm; miecz (tabl. V 10; 11); grot włóczni (tabl. V 8); pas-łańcuch (tabl. V 7; 9).

Zb.: MGB.

Lit.: TODORVIĆ 1967, s. 186–187, tabl. LXII.

81. ODŽACI (dawn. Hodsagh)

Stan.: Zniszczone groby.

Mat.: Umbo II 1A.

Zb.: Muzeum w Somborze.

Lit.: DÈCHELETTE 1914, ryc. 387; TODORVIĆ 1968a, ryc. 7.

82. RITOPEK (Beograd-Ritopek)

Stan.: Zniszczone groby.

Mat.: Umbo IIIB, dług. 28 cm, szer. 21 cm; umbo IV, średn. ok. 25 cm, profilowany brzeg.

Zb.: MGB.

Lit.: TODORVIĆ 1966b, s. 156, tabl. III 12; 1971, s. 112, tabl. L 5.

83. ROSPI-ČUPRIJA (Beograd-Rospi-Čuprija)

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 23 groby, 10 W, 1 T.

Grób 32, szkieletowy. Okucie z blachy żelaznej półkolistie wygięte, dług. 12 cm; grot włóczni; żelazna zapinka (8); nóż żelazny; żelazna tulejka (najpewniej z rękojeści noża), fragmenty drugiego noża; nożyce.

Zb.: MGB.

Lit.: TODORVIĆ 1963, tabl. 54. Wśród materiału z tego stanowiska opublikowanego w „Starinar”, t. XVIII, i w „Godisnjak Muzeja Grada Beograda”, t. III, nie ma umb.

84. VRŠAC

Stan.: Zniszczone groby szkieletowe.

Mat.: Umba.

Zb.: Muzeum w Vršacu.

Lit.: HUNYADY 1957, s. 244–245.

85. ZVEČKA, srez Beograd

Stan.: Zniszczone cmentarzysko.

Mat.: Umbo IIIA, dług. 39,5 cm, szer. 22,5 cm.

Lit.: TODORVIĆ 1971, s. 32, tabl. XXII 6.

SŁOWENIA (JUGOSŁAWIA)

86. BRESTRNICA K. MARIBORU, opšt. Maribor-Center
Stan.: Cmentarzysko liczące kilka grobów, nie znamy ich inwentary.
Mat.: Umbo.
Lit.: PAHIČ 1966, s. 305.

87. BREŽICE
Stan.: Pojedynczy grób ciałopalny.

Fragmenty umba II 1Db, dług. 12 cm, szer. 6,5 cm, wys. 5 cm, o kalocie profilowanej, na zachowanym skrzydełku gwóźdź, grub. blachy 8 mm; miecz w pochwie (11); pas-łańcuch (9); fragment żelaznego przedmiotu; naczynie.
Zb.: Muzeum w Ptuj.
Lit.: ŠRIBAR 1965, s. 196, tabl. V.

88. DOBOVA, opšt. Brezice
Stan.: 2 groby ciałopalne, 1 W, 1 T.

Grób 2. Umbo II 1B, wys. 5 cm, szer. kaloty 9,5 cm, nasady skrzydełek 8,5 cm, końców skrzydełek 12 cm, na nich zachowane gwoździe, średn. 2 cm; imacz D, szer. 1 cm, połączony z umbem tymi samymi gwoździami, które znajdują się na skrzydełkach, oddalony od umba o 1,5 cm; miecz w pochwie (11); grot włóczni (14); nóż bojowy; pas-łańcuch (9); złoty i srebrny pierścień.
Zb.: Muzeum w Brežicach.
Lit.: ŠKALER 1966, s. 120–121, ryc. 1.

89. DREŠINJA VAS, opšt. Žalec
Stan.: Cmentarzysko zniszczone, o nieznannej liczbie grobów (ok. 100). Brak danych o inwentarzach.
Mat.: Umbo II 1Db, o kalocie silnie profilowanej, dług. zachowanej części 11,9 cm, szer. 5,1 cm.
Zb.: Muzeum w Celje.
Lit.: BOLTA 1966, s. 375–376, ryc. 4:9.

90. FORMIN, opšt. Ptuj
Stan.: Cmentarzysko birytualne, o nieznannej liczbie grobów. Brak danych o zespołach.
Mat.: Fragmenty umba II 1B, dług. 35 cm, szer. kaloty 10 cm, skrzydełek 14 cm; fragment umba II 1B, dług. 17 cm, szer. 11,5 cm, wys. 4–5 cm; 3 fragm. umba II 1B, o łącznej dług. 30 cm, szer. kaloty 10 cm, skrzydełek 13 cm; umbo II 2A, dług. 40 cm, szer. kaloty 11,7 cm, skrzydełek 24 cm, wys. umba 4,4 cm; umbo II 1Db, o kalocie profilowanej, dług. 15 cm, szer. 6 cm, wys. 5,5 cm; fragmenty imacza połączone z umbem; gwoździe być może z tarczy.
Zb.: Muzeum w Ptuj.
Lit.: PAHIČ 1966, s. 308, tabl. 9.

91. GOTOVLJE, opšt. Žalec
Mat.: Umbo II 1Db, o kalocie profilowanej, dług. 18 cm, szer. 5,8 cm, grub. blachy 0,2 cm.
Zb.: Muzeum w Celje.
Lit.: BOLTA 1966, s. 381, tabl. 6:4.

99. BRUNN AN DER SCHNEEBERGBAHN, Kr. Neustadt
Stan.: Cmentarzysko birytualne liczące kilkanaście grobów, ? W, 1 T.

Grób 4 — SN. Fragmenty okucia brzegów tarczy, szer. 2,2–2,4 cm; fragmenty 2 żelaznych zapinek; nożyce żelazne; naczynie i fragmenty naczyń.

92. METLIKA
Stan.: Cmentarzysko liczące 58 grobów, większość z bronią. Umba w zespołach.
Lit.: ŠRIBAR 1965, s. 196.

93. MIHOVO, opšt. Novo mesto
Stan.: Duże cmentarzysko liczące 400 grobów, datowane na LT D i później.
 Są w zespołach umba, np. jeden zespół z kolistym umbem z I w. n. e.
Zb.: NM.
Lit.: Nie opublikowane, wspomina o nim S. GABROVEC (1966, s. 184), podając całą dotychczasową literaturę o tym stanowisku.

94. MOKRONOG, opšt. Trebnje
Stan.: Cmentarzysko ciałopalne (birytualne?), liczące około 150 grobów. Brak danych o zespołach (zachował się opis jednego grobu).
 Grób z 1885 r. Umbo II 1B lub II 1Db; miecz w pochwie (11); pas-łańcuch (9); grot włóczni; zapinka (8); siekiera; nóż.
Mat.: Umba: II 1A, II 1B, II 1Db, 3 umba II 2B, umbo IV; imacze B i C.
Zb.: MN w Ljubljanie.
Lit.: HUNYADY 1942, tabl. XLIX 6; GABROVEC 1966, s. 169–242, tabl. 3, 6, 7.

95. NOVO MESTO
Stan.: Groby lateńskie, wkopane w kurhany halsztackie.
 Grób 22, ciałopalny. Fragment umba IA (11 × 8,2 cm); fragmenty okucia brzegów tarczy o łącznej dług. 19,5 cm, szer. 1,8 cm; zgięty miecz w pochwie; fragment grotu włóczni; pas-łańcuch (2); nóż bojowy; 2 przezłiki gliniane; naczynie.
Mat.: Umbo 1B, dług. segmentów 9 i 12 cm, szer. 4,2 i 5,5 cm.
Lit.: KNEZ 1966, s. 392–393, tabl. 2 i 3:1.

96. ROJE K. MORAVCOV, opšt. Novo mesto
Stan.: Cmentarzysko w typie Mokronogu. Zachowana dokumentacja. Są umba w zespołach (w grobie 45 umbo IV).
Zb.: NM.
Lit.: nie opublikowane.

97. SKORBA K. PTUJA, opšt. Ptuj
Stan.: Pojedynczy grób ciałopalny.
 Umbo II 2A (tabl. VI 7), z kalotą dług. 14 cm, szer. 18 cm, skrzydełka 17 i 27 cm, a szer. ich podstawy 12 cm; miecz w pochwie (tabl. VI 1; 11), grot włóczni (tabl. VI 2, 3); naczynie i 2 misy (tabl. VI 4–6).
Zb.: Muzeum w Ptuj.
Lit.: SKRABAR 1922, s. 145, tabl. 3:1–6; PAHIČ 1966, s. 314–315, tabl. 14:1–7.

98. MIEJSCOWOŚĆ NIEZNANA
Mat.: Umbo IV, średn. 22 cm, wys. 4 cm, szer. brzegu 2 cm, grub. blachy 0,3 cm.
Zb.: Muzeum w Ptuj.
Lit.: PAHIČ 1966, s. 314, tabl. 16:1.

AUSTRIA

Zb.: NL.
Lit.: WILLVONSEDER 1937/1938, s. 236–238, ryc. 4.

100. FÖRK, Kr. Villach
Stan.: być może z dwóch grobów ciałopalnych.

Mat.: Okucie środkowej części tarczy, dług. 27 cm; imacz C, dług. 16,4 cm.

Zb.: Muzeum w Klagenfurt.

Lit.: MÜLLER-KARPE 1951, ryc. 8.

101. GUNTRAMSDORF, Kr. Mödling

Stan.: Zniszczone groby.

Kilka fragmentów blachy żelaznej (z tarczy?).

Zb.: Muzeum w Baden.

Lit.: PITTIONI 1930, s. 20.

102. HAINBURG, Kr. Bruck/L.

Stan.: Pojedynczy grób.

Grób z 1943 r. Umbo II 2A; fragment miecza; krążek żelazny; nóż żelazny; ząb świni.

Zb.: Muzeum w Mödling.

Lit.: PITTIONI 1930, s. 22, tabl. VII 13, IX 6.

103. KLAGENFURT-ANNABICHL

Stan.: cmentarzysko.

Grób z 1943 r. Umbo II 2A; fragment miecza; krążek żelazny; naczynie i 2 misy.

Zb.: Muzeum w Klagenfurt.

Lit.: MÜLLER-KARPE 1951, ryc. 6.

104. MANNERSDORF, Kr. Bruck/L.

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 17 grobów, 8 W, 2 T.

Grób 11 — EW. Fragment umbra II 1A, dług. 24 cm, szer. 10 cm, wys. 7,5 cm; miecz w pochwie; 6 fragm. pasa-łańcucha; naczynie.

Grób 16 — NW—SE. Umbo II 1A, dług. 19 cm, szer. na 9,5 cm, wys. 8 cm, gwoździe odłamane; miecz w pochwie (3); grot włóczni;

pas-łańcuch (2); żelazna zapinka (1); szpila żelazna; nożyce; nóż; krążek żelazny i fragmenty żelazne; misa.

Zb.: NL.

Lit.: SERACSIN, ZEHENTHOFER 1916, s. 71–92; PITTIONI 1930, s. 41–45, tabl. III–IV.

105. NEUNKIRCHEN

Stan.: Cmentarzysko birytualne, liczące 16 grobów, 1 W, 1 T.

Grób 2, ciałopalny. Umbo II 1Da, o kałocie profilowanej, wierzchołek skrzydełek uwieńczony kółkiem, dług. kałoty ok. 9 cm, szer. 3,8–5,5 cm, wys. 4,5 cm, dług. zachowanego w całości skrzydełka 4,5 cm; miecz w pochwie (11 i 12); grot włóczni (14); pas-łańcuch (9); misa.

Lit.: CASPART 1929, s. 43–44, ryc. III–VII; PITTIONI 1930, s. 47–48.

106. STUTTERN, Kr. Klagenfurt

Stan.: Pojedynczy grób.

Umbo II 1A; miecz (11); fragment żelaznej zapinki; nóż; krążek żelazny; fragment żelazny i aplikacja.

Zb.: Muzeum w Klagenfurt.

Lit.: MÜLLER-KARPE 1951, ryc. 10.

107. WILLENDORF, Kr. Krems a. d. Donau

Stan.: 3 groby szkieletowe (?).

2 fragm. umbra II 1A, dług. 25 cm, szer. 10,5 cm.

Zb.: Instytut Archeologiczny w Wiedniu.

Lit.: PITTIONI 1930, s. 67.

108. GURINA, Kr. Hermagor

Stan.: Osada na wzgórzu.

Miniaturowa tarcza wotywna, dług. 8 cm, szer. 5 cm.

Zb.: Muzeum w Klagenfurt.

Lit.: MEYER 1885, tabl. VII 11; MÜLLER-KARPE 1951, ryc. 13.

BIBLIOGRAFIA

Wykaz skrótów

- AÉ — Archaeologiai Értesítő, Budapest
 AR — Archeologické rozhledy, Praha
 AV — Arheološki Vestnik, Ljubljana
 PZ — Praehistorische Zeitschrift, Leipzig—Berlin
 RA — Revue Archéologique, Paris
 Slov. Arch. — Slovenská archeológia, Nitra

Literatura

BALAŠA G.

- 1963 *Młodohalštatské a keltské pohrebisko v Drňi* (Zus.: Junghallstattzeitliches und keltisches Gräberfeld in Drňa), AR, t. XV, s. 687–693.

BANNER A.

- 1929 *A Szöregi La Tène temető* (Zus.: Das La Tène Gräberfeld bei Szöreg), „Dolgozatok Szeged”, t. V, s. 90–114.

BARRUOL G., SAUZADE G.

- 1969 *Une tombe de guerrier à Saint-Laurent-des-Arbes (Gard)*, „Rivista di Studi Liguri”, vol. XXXV, s. 16–89.

BASLER D.

- 1969 *Nekropola na velim ledinama u Gostilju (Donja Zeta)*, „Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini”, N. S., t. XXIV, s. 5–107.

BEHN F.

- 1913/1914 *Ausgewählte Neuerwerbungen des Römisch-Germanischen Central Museums an Original-Altertümern*, „Mainzer Zeitschrift”, Jg. VIII/IX, s. 5–17.

- 1931 *Numantia*, Mainz.

BEHRENS G.

- 1923 *Denkmäler des Wangionengebietes*, [w:] *Germanische Denkmäler der Frühzeit*, Bd. 1, Frankfurt a/Main.

BENAC A., ČOVIĆ B.

- 1957 *Glasinac. Katalog prehistoricke zbirke zemaljskog muzeja u Sarajevu*, t. 2.

BENADIK B.

- 1954 *Další rok výskumu na laténskom pohrebišti vo Veľkej Máni, okr. Vrábľa*, (Rés.: Deuxième saison de fouilles de la nécropole de La Tène à Veľka Maňa en Slovaquie), AR, t. VI, s. 319–338.

- 1955 *Laténske nálezky z Ponitria na Slovensku* (Rés.: Trouvailles de La Tène dans la vallée de la Nitra en Slovaquie), AR, t. VII, s. 772-776.
- 1958 *Dve nové keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku* (Zus.: Zwei neue keltische Gräberfelder in der Südwestslowakei), AR, t. X, s. 520-525.
- 1960 *Keltské pohrebisko v Bajči Vlkanove* (Zus.: Ein keltisches Gräberfeld in Bajč-Vlkanovo), Slov. Arch., t. VIII, s. 393-451.
- 1962 *Chronologické vzťahy keltských pohrebisk na Slovensku* (Zus.: Chronologische Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei), Slov. Arch., t. X, s. 341-394.
- 1963 *Zur Frage von chronologischen Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei*, Slov. Arch., t. XI, s. 372-390.
- 1964 *Mladohalštátské nálezy v dobe laténskej* (Rés.: Les trouvailles du Hallstatt récent à l'époque de La-Tène), „Archeologické Studijné Materiály”, t. I, s. 85-92.
- BENADIK B., VLČEK E., AMBROS C.
1957 *Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku* (Zus.: Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei), Bratislava.
- BIEŃKOWSKI P.
1928 *Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains*, Cracovie.
- BITTEL K.
1934 *Die Kelten in Württemberg*, Berlin—Leipzig.
- BOHNSACK D.
1938 *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen*, Leipzig.
- BOLTA L.
1966 *Materialne ostaline Kelto v celjski okolici* (Rés.: Restes matériels des Celtes aux environs de Celje), AV, t. XVII, s. 375-389.
- BÖRZSÖNYI A.
1911 *Őskori emlékek a Győri Muzeumban*, AÉ, t. XXI, s. 352-360.
- BRETZ-MAHLER D.
1971 *La civilisation de La Tène I en Champagne*, XXIII supplément à „Gallia”, Paris.
- BRUNŠMID J.
1899/1900 *Prehistorijski predmeti željeznoga doba iz Šarengrada u srijemskoj Županiji*, „Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva”, t. IV, s. 59-70.
- BUDINSKÝ-KRIČKA V.
1965 *Archeologické nálezy z Batizoviec* (Zus.: Archäologische Funde aus Batizovce), „Študijné zvesti AÚ SAV”, t. 15, s. 167-176.
- BUKOWSKI Z.
1971 *Tarcze oraz ich wyobrażenia w kulturach lużyckiej i wschodniopomorskiej* (Sum.: Shields and their images in Lusatian and East Pomeranian Cultures), „Archeologia Polski”, t. XVI, s. 177-196.
- CASPART J.
1929 *Ein Gräberfeld in Neunkirchen am Steinfeld* (Niederösterreich), „Wiener Prähistorische Zeitschrift”, Jg. XVI, s. 40-54.
- CHIDIOȘAN N., IGNAT D.
1972 *Cimitriul celtic de la Târian* (Rés.: La nécropole celtique de Târian), „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, vol. 23, s. 553-579.
- CHROPOVSKÝ B.
1955 *Pozdnolatenské pohrebište v Nebojsi* (Rés.: Nécropole de La Tène tardive de Nebojsa, arrd. Galanta), AR, t. VII, s. 776-781.
- 1958 *Laténske pohrebisko v Nebojsi okr. Galanta* (Zus.: Das latènezeitliche Gräberfeld in Nebojsa okr. Galanta), Slov. Arch., t. VI, s. 120-130.
- COLES J. M.
1962 *European Bronze Age Shields*, „Proceedings of the Prehistoric Society”, vol. XXVIII, s. 156-190.
- COLLIS J.
1973 *Burials with Weapons in Iron Age Britain*, „Germania”, Bd. 51, s. 121-133.
- COUISSIN P.
1926a *Les glaives anthropoïdes à antennes*, RA, vol. XXIV, s. 32-63.
- 1926b *Les armes romaines*, Paris.
- 1927 *Les armes gauloises figurées sur les monuments Grecs, Étrusques et Romains*, RA, vol. XXV, s. 138 n.
- 1929 *Les armes gauloises figurées sur les monuments Grecs, Étrusques et Romains*, RA, vol. XXIX, s. 235-280.
- CRISAN J.
1964 *Morminte inedită din sec. III î. e. n. în Transilvania* (Zus.: Unveröffentlichte Gräber aus dem 3. Jahrhundert v. u. Z. in Transilvanien), „Acta Musei Napocensis”, vol. I, s. 87-110.
- 1971a *Das Keltenproblem in Siebenbürgen*, AR, t. XXIII, s. 548-558.
- 1971b *Necropola celtică de la Apahida* (Zus.: Das keltische Gräberfeld von Apahida), „Acta Musei Napocensis”, t. VIII, s. 37-71.
- DAICOVICIU H.
1969 *Dakowie*, Warszawa.
- DÉCHELETTE J.
1914 *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, t. 2: *Second Age du fer ou époque de La Tène*, Paris.
- DUŠEK M.
1960 *Keltské pohrebisko ve Svätom Petri* (Zus.: Ein keltisches Gräberfeld in Svätý Peter), Slov. Arch., t. VIII, s. 457-466.
- 1961 *K otázkam pravekého vývoja juhozápadného Slovenska* (Zus.: Zu den Fragen der urgeschichtlichen Entwicklung der Südwestslowakei), „Študijné zvesti AÚ SAV”, t. 6, s. 59-82.
- EISNER J.
1926/1927 *Nové nálezy na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, „Obzor praehistorický”, t. V/VI, s. 60-68.
- 1927 *Laténske hroby v Hronském Damašďe* (okr. Želiezovce) na Slovensku, „Časopis Učene Společnosti Šafaříkovy”, t. I, Bratislava, s. 341-350.
- ÉRDY J.
1861 *Keltenföldy pogány sírok*, „Archaeologiai Közlemények”, t. II, s. 29-45 + Atlas.
- FILIP J.
1956 *Keltové ve střední Evropě* (Zus.: Die Kelten in Mitteleuropa), Praha.
- 1958 *Böhmen und der Karpatenkessel am Ende des letzten Jahrtausends v. u. Z.*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Bd. IX, s. 353-356.

- FINK J.
1895 *Flachgräber der Mittellatèneperiode bei Manching*, „Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns“, Bd. XI, s. 33–44.
- FISCHER F.
1967 *Alte und neue Funde der Latène-Periode aus Württemberg*, „Fundberichte aus Schwaben“, Bd. 18, s. 61–106.
- FREY O. H.
1969 *Die Entstehung der Situlenkunst*, Römische-Germanische Forschungen, Bd. 31 (Frankfurt a. Main).
- GABROVEC S.
1960 *Grob z oklepom iz Novego mesta* (Zus.: Panzergrab von Novo mesto), „Situla“, t. 1, s. 27–80.
1966 *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji* (Zus.: Zur Mittellatènezeit in Slowenien), AV, t. XVII, s. 169–242.
- GARAŠANIN D.
1967 *Miscellanea Illyrica III*, „Zbornik Narodnog Muzeja“, t. V, s. 41–50.
- GRUAZ J.
1914 *Le cimetière gaulois de Saint-Sulpice (Vand)*, „Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde“, Bd. XVI, s. 257–275.
- HELL M.
1950 *Spätkeltische Schildfessel aus Bronze vom Georgenberg bei Kuhl in Salzburg*, „Archacologia Austriaca“, Bd. 7, s. 89–91.
- HELLEBRANDT M.
1971 *Előzetes jelentés a Vác-kavicsbányai kelta temető 1969–1970. évi feltárásáról* (Sum.: A Preliminary Report on Excavation of a Celtic Cemetery at Vác-Kavicsbánya, Pebble-Pit, in 1969–1970), AÉ, t. 98, s. 176–185.
- HODSON F.
1964 *La Tène Chronology Continental and British*, „Bulletin of the Institute of Archeology“, vol. 4, s. 123–141.
1968 *The La Tène cemetery at Münsingen Rain. Catalogue and Relative Chronology*, Acta Bernensia, t. V, Bern.
- HORVÁTH J. A.
1945 *La Tène Gräberfeld von Szob*, „Folia Archacologica“, t. V, s. 60–65.
- HUNYADY I.
1942 *Die Kelten im Karpatenbecken* (tablice), I, Dissertationes Pannonicae, Budapest.
1944 *Kelták a Kárpátmedecében* (tekst), II, ibidem.
1957 *Op. cit.* (katalog), Regeszeti Füzetek, ser. 1, t. 2, Budapest.
- JAHN M.
1916 *Die Bewaffnung der Germanen*, Mannus Bibliothek, t. 16, Würzburg.
1931 *Die Kelten in Schlesien*, [w:] *Quellenschriften zur ost-deutschen Vor- und Frühgeschichte*, t. 1, Leipzig.
- JENNY W.
1932 *Latènezeitliche Grabfunde aus Dalja (Slavonien)*, PZ, Bd. XXIII, s. 238–248.
- KAPOSVÁRI G.
1969 *A Jászberény-Cserőhalmi kelta temető* (Zus.: Das keltische Gräberfeld von Jászberény-Cserőhalom), AÉ, t. 96, s. 178–198.
- KATALIN K.
1969 *Keltá leletek a Miskolci Múzeumban* (Zus.: Keltensfunde im Herman Otto Museum in Miskolc), „A Herman Otto Múzeum Evkönyve“, t. VIII, s. 69–114.
- KIMMIG W.
1940 *Ein Keltenschild aus Aegypten*, „Germania“, Bd. 24, s. 106–111.
- KLEMENC J.
1966 *Keltski elementi u šempeteru v Savinjski Dolini* (Rés.: Eléments celtiques à Šempeter dans la vallée de la Savinja), AV, t. XVII, s. 337–359.
- KLINDT-JENSEN O.
1950 *Foreign Influences in Denmark, Early Iron Age*, „Acta Archaeologica“, t. 20, s. 1–229.
1953 *Bronzekedelern fra Brå*, Jutland Archeological Society Publications, t. III, Aarhus.
- KNEZ T.
1966 *Latenske najdbe iz Novego mesta* (Zus.: Latènezeitliche Funde aus Novo mesto), AV, t. XVII, s. 391–407.
- KOVÁCS J.
1911 *Az Apahidai őskori telep es La-Tène temető* (Rés.: La station préhistorique et le cimetière de l'époque La-Tène d'Apahida), „Dalgózatok Kolozsvár“, t. II, s. 1–69.
1913 *Mezőbándi ásátások* (Rés.: Les fouillages de Mezőbánd), ibidem, t. IV, s. 265–429.
- KOZŁOWSKI L.
1912 *Cmentarzysko ciałopalne w Iwanowicach na Górze Klin* (Rés.: Le cimetière à incinération à Iwanowice-Klin, distr. Miechów), „Światowit“, t. X, s. 25–48.
- KRASKOVSKÁ L.
1942/1943 *Novoziskané laténske pamiatky v Slovenskom múzeu*, „Sbornik Muzealnej Spoločnosti Slovenskej“, t. 36/37, s. 227–235.
1950 *Laténske hroby z Komjatic na Slovensku* (Rés.: Sépultures de La Tène à Komjatice en Slovaquie), AR, t. II, s. 184–186.
1957 *Laténske pohrebisko v Komjaticiach* (Zus.: Das latènezeitliche Gräberfeld in Komjatice), Slov. Arch., t. V, s. 347–351.
- KRÁMER W.
1949/1950 *Zur Zeitstellung der hölzernen Schilde des Hirschprungfundes*, PZ, Bd. 34/35, s. 354–360.
1952 *Das Ende der Mittellatènefriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern*, „Germania“, Bd. 30, s. 330–337.
1962 *Manching II. Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961*, „Germania“, Bd. 40, s. 293–317.
- MAÏTRE A.
1888 *Cimetière gaulois de Saint-Maur-les-Fossés*, RA, vol. I, s. 331–339.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ N.
1970 *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu* (Zus.: Keltisch-latènezeitliche Kultur in Slawonien und Sirmien), Vinkovci.
- MARIĆ Z.
1964 *Donja Dolina*, „Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu“, NS, t. XIX, s. 5–128.
- MĚDUNA J.
1961 *Postavení Moravy v rámci středoevropského letěnu* (Zus.: Die Stellung Mährens im Rahmen der mitteleuropäischen La Tène-Kultur), „Pamatky archeologicke“, t. 52, s. 275–281.
1962 *Laténské žarové hroby na Moravě* (Zus.: Die Brandgräber aus der Latènezeit in Mähren), ibidem, t. 53, s. 87–136.

- 1970 *Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren*, „Germania”, Bd. 48, s. 34–59.
- MEYER A.
1885 *Gurina im Obergailthal, Kärnthen*, Dresden.
- MIKOV V.
1958 *Antičnata grobnica pri Kazanlak*, Sofia.
- MISKE K. F.
1908 *Die praehistorische Ansiedlung Velem St. Vid*, Wien.
- MITHAY S.
1966 *Korai kelta sirleletek Borsosgyörből és Kiskamondról* (Zus.: Funde von frühkeltischen Gräbern bei Borsosgyör und Kiskamond), „A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei”, t. 5, s. 55–68.
- MOUCHÁ V.
1969 *Latènezeitliche Gräber aus Sulejovice in Nordwestböhmen*, AR, t. XXI, s. 596–617.
- MÜLLER-KARPE H.
1951 *Zeugnisse der Taurischer in Kärnten*, „Carinthia I”, Bd. 141, s. 594–667.
- NAEF A.
1898 *Le cimetière gallo-helvète de Vevey*, „Journal des fouilles”, février-avril, s. 18–44.
- OGNEŇOVA L.
1952 *Opit za rekonstrukcija na dva štita ot Trakja* (Rés.: Essai de reconstruction de deux boucliers de Thrace), „Izvestja na Archeologičeskija Institut”, t. XVIII, s. 61–82.
- PAHIČ S.
1966 *Keltske najdbe v Podravju* (Zus.: Keltenfunde im slowenischen Drauland), AV, t. XVII, s. 271–336.
- PENNINGER E.
1972 *Der Dürnberg bei Hallein I. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit*, T. 1, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, t. 16, München.
- PITTIONI R.
1930 *La Tène in Niederösterreich*, Wien.
- POLENZ H.
1971 *Mittel- und Spätlatènezeitliche Brandgräber aus Dietzenbach, Landkreis Offenbach am Main*, „Studien und Forschungen”, Bd. 4.
- POWELL T. G. E.
1958 *The Celts*, London.
- PROCHÁZKA A.
1937 *Gallská kultura na vyškovsku*, Slavkov u Brna.
- PROTASE D.
1971 *Riturile funerare la daci și daco-romani* (Rés.: Les rites funéraires chez les Daces et les Daco-romains), București.
- PRUGLO V. J.
1966 *Pozdnoelinističeskije bosporskie terrakoty izobražajušće vojnov* [w:] *Kultura antičnogo mira*, Moskva, s. 205–214.
- QUILLING P.
1903 *Die Nauheimer Funde*, Frankfurt.
- RADDATZ K.
1966 *Die germanische Bewaffnung der vorrömischen Eisenzeit*, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I Philologisch-Historische Klasse, t. 11, Göttingen.
- ROSEN-PRZEWORSKA J.
1975 *Z problemów Cetyki wschodniej* (Rés.: Quelques questions sur la Celtique Orientale), „Archeologia Polski”, t. XX, s. 315–376.
- ROSENBERG G.
1937 *Hjortspringfundet*, Nordiske Fortidminder, t. III, København.
- ROSKA M.
1915 *Kelta sirok és egyéb emlékek Balsáról* (Rés.: Tombeaux celtiques et autres monuments de Balsa), „Dolgozatok Kolozsvár”, t. VI, s. 18–48.
1944 *A kelták Erdélyben I*, „Közlemények”, t. IV, s. 53–80.
- SCHÖNBERGER H.
1952 *Die Spätlatènezeit in der Wetterau*, „Saalburg Jahrbuch”, Jg. XI, s. 21–130.
- SERACSIN A., ZEHENTHOFER M.
1916 *Das Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge*, „Wiener Prähistorische Zeitschrift”, Bd. III, s. 71–92.
- ŠKALER S.
1966 *Dobova pri Brežicah*, „Varstvo Spomenikov”, t. XI, s. 120–121.
- ŠKRABAR V.
1922 *Nalasci iz latenskog doba u okolini Ptuja i Maribora*, „Starinar”, t. I, s. 145–146.
- SNODGRASS A. M.
1967 *Arms and Armour of the Greeks*, London.
- SOKOLSKIJ N. J.
1955 *O bosporskich ščitach*, „Kratkije Soobščenija o Dokladach i Polevich Issledovanijach Instituta Istorii Materialnoj Kulturi”, t. 58, s. 14–25.
- SPAJIĆ E.
1962 *Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka* (Zus.: Funde aus der jüngeren Eisenzeit aus Osijek), „Osiječki Zbornik”, t. VIII, s. 37–69.
- ŠRIBAR V.
1965 *Brežice, Sejmišče, Metlika*, „Varstvo Spomenikov”, t. X, s. 196.
- STARÉ F.
1955 *Vače*, Arheološki katalogi Slovenije, Ljubljana.
- STREIT C.
1938 *Saazer Latenefunde*, Bausteine zur Vorgeschichte, Bd. I [Prag].
- TOČIK A.
1951 *Nové keltské nalezky zo Slovenska* (Rés.: Nouvelles trouvailles celtiques en Slovaquie), AR, t. III, s. 156–158.
- TOČIK A., DRENKO J.
1950 *Výskum v Prši na Slovensku* (Rés.: Recherches à Prša en Slovaquie), AR, t. II, s. 159–174.
- TODORVIĆ J.
1963 *Rospri-Čuprija nécropole de l'époque de La Tène à Beograd*, Inventaria Archaeologica (Jugostawia), fasc. 6.
1965 *Classification des épées celtiques dans les Balkans et en Pannonie du Sud*, „Archaeologia Jugoslavica”, t. VI, s. 71–75.
1966a *Klasifikacija keltskih štitova otkrivenih u donjoj Panoniji i na Balkanskom Poluostrvu* (Rés.: Classification des boucliers celtiques découvertes en Pannonie inférieure et dans la péninsule balkanique), „Vesnik Vojnog Muzeja JNA”, t. 11/12, s. 361–374.

- 1966b *Praistorijske nekropole u Ritopeku* (Résumé: Les nécropoles préhistoriques de Ritopek), „Starinar”, NS, t. XVII, s. 153–162.
- 1967 *Čupakovac, Mislodin, Obrenovac — keltski grob*, „Arheološki Pregled”, t. 9, s. 186–187.
- 1968a *Kelti u jugoistočnoj Evropi* (Zus.: Die Kelten in Süd-ost Europa), Dissertationes, Muzej Grada Beograda, t. VII.
- 1968b *Čivikovac kod Požarevca — keltski ratnički grob*, „Arheološki Pregled”, t. 10, s. 48–51.
- 1968c *Novi tip keltskog kratkog mača* (Résumé: Nouveau type de l'épée celtique courte), „Vesnik Vojnog Muzeja JNA”, t. 13/14, s. 343–346.
- 1971 *Katalog praistorijskih metalnih predmeta* (Sum.: Catalog of Prehistorical Metal Objects), Beograd.
- 1972 *Praistorijska Karaburma* (Sum.: The Prehistoric Karaburma I, The necropolis of the Later Iron Age), Beograd.
- Umetnost*
- 1962 *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov. Situle od Pada do Donave*, Ljubljana.
- ULRICH R.
- 1914 *Die Gräberfelder der Umgebung von Bellinzona Kt. Tessin*, Zürich.
- UZSOKI A.
- 1970a *A ménföcsanaki kelta pajzs rekonstrukciós kísérlete* (Résumé: Essai de reconstitution du bouclier celtique de Ménföcsanak), AÉ, t. 97, s. 97–108.
- 1970b *Előzetes Jelentés a Ménföcsanaki Kelta temető ásatásáról*, „Arrabona”, t. 12, s. 17–57.
- VINSKI-GASPARINI K.
- 1959 *Keltski ratnički grob iz Batine* (Zus.: Ein keltisches Kriegergrab aus Batina), „Arheološki radovi i rasprave”, t. I, s. 281–297.
- VIOLLIER D.
- 1916 *Les sépultures de second âge du fer sur le plateau suisse*, Genève.
- VOGT E.
- 1951 *Latènegräber von Dietikon*, „Jahresbericht Landesmuseum”, Jg. 60, s. 55–63.
- VOUGÁ E.
- 1925 *La Tène*, Leipzig.
- WILLVONSEDER K.
- 1937/1938 *Das Latène-Gräberfeld von Brunn an der Schneebergbahn in Niederdonau*, PZ, Bd. XXVIII/XXIX, s. 233–265.
- WOŹNIAK Z.
- 1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce* (Sum.: Celtic Settlement in Poland), Wrocław—Warszawa—Kraków.
- 1974 *Wschodnie pogranicze osadnictwa celtyckiego* (Résumé: Les confins orientaux de la civilisation de La Tène), Wrocław—Warszawa—Kraków.
- ZIRRA V.
- 1967 *Un cimitir celtic in nord-vestul României*, Museul Regional Maramureş, Baia Mare.
- 1971a *Beiträge zur Kenntnis des Keltischen Latène in Rumänien*, „Dacia”, NS, t. XV, s. 171–238.
- 1971b *Stand der Forschung der keltischen Spätlatenezeit in Rumänien*, AR, t. XXIII, s. 529–547.

SHIELDS WITH METAL FITTINGS IN THE EASTERN CELTIC REGION

Summary

In Europe wooden shields were reinforced with metal fittings already in the second millennium B.C., but it was the Celts who made this practice more general. The oldest metal fittings on Celtic shields are known from the western areas of Celtic culture, they are dated to LT B1. Numerous fittings are represented in the archaeological material from the eastern Celtic region. Insufficient elaborations in hitherto published literature — concerning this extensive problem of shields with metal fittings used in the middle Danube province — caused the author to elucidate the subject.

The territorial range of this work has been limited to the middle Danube province of Celtic culture (also known as the eastern Celtic) which has already drawn the attention of J. Filip (1958) and J. Meduna (1961). This province included areas inhabited by Celtic settlers, spreading over present-day Austria (Burgenland, Lower Austria, Carinthia, Styria), Yugoslavia (Serbia, Croatia, Slovenia), Romania (Transylvania), Slovakia and Hungary (Map 1).

Metal fittings of Celtic shields have been found chiefly among the materials from cemeteries. Only two

relics from settlements in the discussed area are known (a boss and a miniature shield). The number of preserved burial assemblages which included shield fittings and the number of metal fittings from damaged assemblages and other objects included in this work are presented on Table 1. The first Celtic burials turned up in the early LT B phase (not considering some uncertain Celtic burials from Stupava, dated to LT A) in the area of the Carpathian Basin. Burials from the La Tène culture appeared in the eastern Celtic area up to LT C2, even several burials from areas inhabited by Scordiscs from LT D are known. La Tène burials occurred in Central Europe for such a long period only in regions inhabited by this tribe. Their value is considerable since they were discovered during systematic archaeological researches (Karaburma and 3 burials at Sotin — to be published soon by Majnarić-Pandžić). Researchers found a great number of local relics from the Illyrian culture among materials from Karaburma: fighting knives (grave 112), chain-belts (graves 172 and 222), chariot fittings (grave 92) etc.

Works prepared hitherto on Celtic shields have

been based on materials from western and Czech-Bavarian provinces of Celtic culture. Two out of few contributory elaborations on this subject concerned Celtic

shields used in the Carpathian Basin and adjacent areas, namely in eastern Celtic areas (Todorović 1966a; Uzsoki 1970a).

I. METAL FITTINGS OF CELTIC SHIELDS

Celtic shields had various metal fittings (Fig. 1): trough-shaped borders (A), similar fittings were often placed on the wooden central spine (B), the surface was reinforced with metal bosses (C) fixed in the centre of the shield, and with various small disks, rivets and nails (D). Some had metal hand-grips to make carrying easier. As regards metal reinforcements fitted in the central part of the shield (known as bosses) we shall discuss those made of one piece of tin (Fig. 2). Such bosses comprise two end-plates (A) and a dome (B). The part of the end-plate of the boss, lying near the dome, has been named „the basis of the end-plate” (C).

BOSSES

Metal bosses, as regards shape, size and ornamentation, are the most differentiated relics among metal fittings of the Celtic shield. They were divided into four groups (cf. Compilation).

Group I (Map 2) comprises bosses made of two variously shaped parts linked by a metal (iron) or wooden spine. Three types have been distinguished within this group on the basis of the shape of segments.

Type A consists of two rectangular parts. It is most numerous within this group. It is represented by 18 examples in the archaeological material from the eastern Celtic area. The average length of segments is 8–12 centimetres, the width 5.5–8 cm. The proportion of bosses of this type is differentiated. The relation of length to width was most frequently between 1:1 and 1:1.5. These bosses have on each segment several nails arranged in different ways in relation to the boss's axis. As mentioned above component parts were linked with a metal or wooden spine. This was always longer than the component parts of the boss and its width was about 2 cm. Type A bosses appeared throughout the entire eastern Celtic area with the exception of Lower Austria and Carinthia, and most have been found in Slovakia and Hungary. They should be dated LT B2.

Type B consists of two hexagonal segments with a moulded surface on the border. One specimen of this type has been found in the discussed region (Novo mesto, Slovenia).

Type C bosses are defined in the literature as boat-shaped objects because of their form. They consist of two parts often connected with a metal spine. Four objects of this type have been found in the researched area. The length of their segments exceeds 20 cm., together with the iron spine they reach even up to 30 cm. The

width of these bosses does not differ much from types A and B but the relation between their length and width is between 3.5:1 and 4:1, these segments are therefore very slim. These bosses have two nails on each segment (on two ends). Type C objects have been found only in Slovakia and the northern part of the Great Hungarian Plain. They are also dated to LT B2.

Group II includes bosses defined in literature as strip bosses. They are of an elongated shape with a separate dome and a pair of end-plates usually with one nail in each to fasten the boss. In most cases the surface of the dome is smooth without ornaments. However objects of this group with sometimes richly ornamented domes including various designs or a moulded surface are also known. The finds of group II are most frequent among bosses from the middle Danube province (94 objects, 7 uncertain). They were divided into two series and several types were distinguished within these series.

Series 1. It includes bosses of a rectangular dome. They are represented in great numbers (83 objects) in the material of mentioned areas. These types were distinguished on the basis of the shape of their end-plates.

Type A (Map 3). Its end-plates are rectangular. In eastern Celtic areas this type is represented by 20 objects. Their length ranges from 19 to 24 cm., their width from 7 to 10 cm., their height 5–8 cm. The length of end-plates usually equals about one third of the boss's entire length. The relation of length to width is little differentiated in this type, it is 1:2 or 1:3. Strip bosses of type A have a rectangular dome, its shorter sides are sometimes slightly arcuated. Objects with such borders are known from Hungary, northern Yugoslavia, lower Austria and Carinthia. The highest per cent of these bosses in relation to other bosses of type A appeared in northern Yugoslavia, whereas in Lower Austria and Carinthia only such specimen were found. Several bosses of this type has end-plates of a slightly trapezoid shape (Mokronog, Perkata, Stuttern). Bosses with domes slightly wider than their end-plates are a variant of this type (Szirmabesenyő). These bosses have in some (but very few) cases moulded or hammered out domes. Type A has been dated to LT B2 and the beginning of LT C1.

Type B (Map 3). End-plates are trapezoidal. 35 objects of this type were found in eastern Celtic areas. The length of these bosses varies from 23 to 30 cm., whereas the width of their domes is between 7 and 10 cm. The width of end-plates is sometimes one and a half times bigger than the domes' width and their average

height does not exceed 10 cm. The length of end-plates most frequently equals the length of domes. The number of nails fixing the boss to the shield is the same as in the preceding type — i. e., one in each end-plate. Similarly as in type A the dome is rectangular but its shorter sides are here more often arcuated. The distribution of bosses with such domes is similar to those noticed as regards type A bosses, but these with domes of narrower and arcuated sides represent the majority in the entire eastern Celtic area. In this type there occur bosses with end-plates the shorter borders of which are arcuated. The majority of bosses from areas inhabited by Scordiscs and Tauriscs has such end-plates. A considerable development of moulding and domes ornamented by engraved lines has been noticed in this type. Similarly as with bosses type A there is also here a variant the dome of which is wider than the basis of end-plates (Balsa). Objects of this type are most numerous in the middle Danube area of Celtic culture. They are from assemblages dated to LT C1.

Type C (Map 4). Its end-plates are of a semi-circular shape. We know 4 objects from the area under discussion which may be included in this type. The length and width of these bosses is very much varied, they differ considerably among each other as regards the proportion between the width of the dome and the width of the end-plate basis. Some have the same width of domes as the end-plate bases, the domes of others are about one half wider. Bosses of the first variant have narrower slightly convex dome borders, whereas the second variant of domes is rectangular. Just like bosses of preceding types these relics have one nail in each end-plate. Their domes are smooth, without ornaments. The number of available objects is insufficient to make dating possible.

Type D (Map 4) is characterized by triangular or similar end-plates. This type has been divided into two subtypes because of the rather different shape of end-plates.

Subtype a with triangular end-plates. Three objects of this subtype are known among the archaeological material from the middle Danube area. Their length does not exceed 20 cm., whereas their width is about 5 cm. and their height — 4.5 cm. They were fixed to the shield by two nails — one on each end-plate. Some have ornamented domes. They have been dated to LT C1.

Subtype b with triangular-like end-plates. This group is considerably differentiated; three variants have been distinguished here: Variant α — the borders of its end-plates are moulded. All objects of this variety come from areas of Scordisc and Taurisc. Their parameters do not differ from measurements found in this group. They were fastened to the shield by two nails, one on each end-plate. Their domes were usually smooth, without ornaments, slightly narrowed in the middle.

These bosses should be dated to LT C1. Variant β — its end-plates resemble in shape the end-plates of variant α bosses, but they are open-work pieces. Six bosses of this variant are known from researched areas. They probably did not exceed 25 cm. in length. It may be assumed that the number of holes in end-plates corresponds to the number of nails. Their domes are rectangular with narrower, slightly incised borders. Sometimes they are moulded. They have been dated to LT C1. Variant γ — the width of its end-plates equals the width of the dome along 2–3 cm. and then becomes narrower, creating a more or less narrow extension, sometimes three times longer than its wide part. This variant is represented by 7 objects in the archaeological material from eastern Celtic areas. Their length varies. The smallest was found at Formin and measures 15 cm., the biggest — in grave 9 at Iwanowice — measures about 30 cm. The width of bosses of this variant ranges between 5.5 and 7 cm., and their height between 5 and 6 cm. They were fastened to shields — as other bosses of this group — by two nails (one on each end-plate), placed between its wide and narrow parts. In most cases the dome had a central spine or was moulded. Assemblages including variant γ bosses have been dated to LT C1.

Type E (Map 4). These end-plates have substantial, almost circular incisions in the middle of their length. This type is represented by 2 specimen in the archaeological material from eastern Celtic areas. The dimensions of these bosses are similar to others (length about 20 cm., width about 8 cm.). Type E objects also have one nail in each end-plate. These bosses are richly ornamented, their domes also have a more or less rectangular shape with arcuated borders.

Series 2 (Map 4) includes bosses with oval-shaped or truncated -oval domes. Two types have been distinguished in this series on the basis of the relation of length of domes to the length of end-plates.

Type A. End-plates are trapezoid with two concave and one arcuated sides. The length of the outline of domes of type A bosses is shorter than the length of end-plates. There are 5 specimen of this type from the investigated area, all have one nail in each end-plate. They are the biggest examples among bosses from Central Europe, their length approaches 40 cm. (Skorba). The width of the dome ranges between 15 and 20 cm. End-plates are 24–27 cm. wide, about 12 cm. long. The high of the boss is 5 cm. The dome is smooth without ornament. These bosses appeared probably at the end of LT C1 and lasted through the next phase — LT C2.

Type B includes short bosses with narrow end-plates. Their borders are shaped similarly as in type A of this series, their length is shorter than the length of the dome. Six bosses of this type were found in the researched area. They were fastened to shields with several (even 6) nails. Their domes are smooth. One (Mokronog)

has a closed circumference and is therefore related to group IV. Bosses II 2B should be dated to LT C2.

Group III (Map 4) includes bosses of a rectangular shape and oval domes situated within the boss's outline. Considering the shape of the dome two types have been distinguished among objects of this group.

Type A. Oval domes with concave ends. This type is represented by 2 objects in the archaeological material of eastern Celtic areas. They were fixed to shield likewise by two nails. They have been dated to LT C2.

Type B. The dome is boat-shaped, end-plates are rectangular. This type is represented by one boss in the area under discussion.

Bosses of group III are similar to strip bosses (group II), but considering the quite different arrangement of domes in relation to end-plates they have been classified separately.

Group IV (Map 4). These are bosses with closed domes, their end-plates blend together creating a circular border surrounding the dome. They are circular bosses. 12 bosses of this group, discovered in the researched area, have been included in this work. Considerable differences between them — size, width of borders, the number of rivets or ornaments — have been noticed. The diameter of these bosses averages between 20–28 cm. It should be noted that bosses from Serbia and Croatia are bigger and their diameter is always close to 28 cm., whereas the diameter of bosses from Slovenia usually ranges between 20–22 cm. There is a similar case as regards the width of borders. The bosses from Serbia and Croatia often have borders of a bigger width than the radius of domes, whereas the width of boss borders from Slovenia is always smaller (sometimes twice) than the radius of the dome, they are therefore closer to the form of boss found on areas inhabited by Germanic tribes (Bohnsack 1938, 56–58). There are 4 or 6 nails on their borders. Bosses found on Scordisc territory are moulded or open-worked, whereas bosses from the Taurisc province are without ornaments. All except one were made of iron, the exception was made of bronze tin (Karaburma). From these areas we know only an upper part of a dome resembling the dome of Bohnsack's boss type VIII (Roje near Moravcov). These bosses appear in LT C2 but most are dated to LT D.

Other Fittings on the Central Part of Shields. Rectangular iron plates bent semi-circular also played the role of bosses. They were fastened to shields by nails. Their number varies. 4 fittings of this type are known in the archaeological material from eastern Celtic areas. They also appeared in assemblages dated to LT B1/B2 and LT C1.

Table 2 pictures the chronology of bosses of Celtic shields from the middle Danube group. Materials from 44 burial assemblages were used at elaborating this diagram. Included assemblages have been dated from

the beginning of phase LT B2 to the end of phase LT C2.

About 200 shields are known from eastern Celtic areas of the La Tène culture. 152 of these had bosses. These fittings were usually made of iron tin, only 3 were made of bronze. Most bosses of group II and III were fixed to shields by two nails, one on each end-plate. Particular types of bosses from these areas covered a much differentiated territory. In addition to these two basic types II 1A and II 1B we know several others which were produced on limited areas, for instance bosses IC are typical for the Celtic culture on the territory of present-day Czechoslovakia. The extensive development of forms and ornaments of bosses used by Scordiscs and Tauriscs is impressive.

The chronological framework of the appearance of particular types of bosses in the eastern Celtic area is as follows:

LT B1 — there appear the first metal fittings on the central part of shields. They were narrow strips of iron tin.

LT B2 — The Celts began to use metal bosses to reinforce wooden shields. There appear objects of group I. Objects of type II 1A appear for the first time in this phase (though not from its very outset). At the end of this phase bosses of group I disappear, however bosses IA have been used for the longest period of time.

LT C1 — all types of group II series I exist (II 1A disappears in the initial stages of this phase). There was a considerable development of ornaments and the shape of domes in this period. Their narrower borders begin more and more to arcuate. It may be that bosses II 2A and III A began to be utilized at the end of this phase.

LT C2 — only bosses II 2A still appear among bosses of group II, there also appears type II 2B. The small amount of well dated objects does not allow a more exact discussion on this phase, it seems however that circular bosses were known in those times.

LT D — Celtic shields reinforced only with bosses group IV.

Comparing discussed materials with objects from other provinces of Celtic culture two basic differences were determined: 1 — the domes of bosses found in middle Danube provinces were richly ornamented; 2 — bosses II 1A disappear from eastern Celtic areas already at the beginning of LT C1, they are however still found in western Celtic areas in LT D1.

HAND-GRIPS

Out of about 200 Celtic shields found in eastern Celtic areas only 20 had iron hand-grips. It was possible to determine their shape in 12 cases. They were divided into two groups according to the shape of handles (cf. Compilation).

Group I. A bar-shaped handle of a rectangular or semi-circular cross-section. In accordance with rivet

plates 6 types were distinguished within this group: A — trapezoid, slightly expressed, B — rectangular, C — semi-circular, D — romboidal, E — trefoil, F — open-worked with moulded borders.

Group II. Thin, tin trough-shaped handles. Hand-grips appear, throughout the entire eastern Celtic area, but their small number proves that only few shields had metal grips, most were probably made of leather or wood. The presented diagram (Table 3) indicates that there are no regularities in the co-appearance of hand-grip types and types of bosses. It may be assumed that the use of metal hand-grips to carry shields depended but on the owner's fancy.

NAILS, RIVETS, DISCS, APPLICATIONS AND OTHER FITTINGS

Nails and rivets also appear among metal fittings on Celtic shields. They fulfilled various functions. In addition to fastening bosses, hand-grips, little discs, applications and trough-shaped fittings of borders or the central spine of the shield they were presumably

also used to fasten leather to the shield to reinforce its surface. The discs were of a circular or almost circular form, their surface was convex, sometimes ornamented. They were fixed to the shield by a nail in their central part. Only few such finds were discovered in eastern Celtic areas. Applications were flat, variously shaped tin spangles fastened to shields with one or more nails. Just like the preceding type of fitting only few were discovered in the above mentioned area. Out of 200 shields discovered there only 40 had reinforced borders. Those fittings were trough-shaped strips of iron of various width, most often 1–2 cm. Their cross-section was much varied. The thinnest fitting measured 0.6 cm., the thickest 2.4 cm. Fittings, the thickness of which ranged between 1–1.4 cm. appeared most frequently. Their cross-section is semi-circular with elongated ends, more or less arcuated. Fittings of the central spine resemble those discussed above. They differ only as regards more arcuated borders. We know but one such fitting from the discussed area. It should be mentioned that throughout Central Europe the custom of reinforcing the central spine of shields with metal fittings prevailed in bigger numbers only in Silesia.

II. MINIATURES OF SHIELDS AND THEIR RECONSTRUCTION

One miniature shield (Gurina) is among materials constituting our sources. It is oval, a central spine and fusiform boss decorate the surface. Problems relating to the reconstruction of Celtic shields were discussed

several times in relevant literature. Thus, a considerably abbreviated presentation of the subject has been introduced in this work.

III. THE GENESIS OF THE CELTIC SHIELD AND ITS INFLUENCE ON THE ARMAMENT OF OTHER PEOPLE

The Celtic shield derived its shape from eastern Alpine regions, whence it expanded over Europe in Ha B and C. Reinforcements on the shield's surfaces represent a similar problem. In later times (the La Tène period) Celtic people used also shields of a shape typical for tribes they came in contact with, for instance Thracian peltae.

Following the conclusion of the "historical expansion of Celtic tribes" there was a crystallization and a considerable evolution of culture of these tribes. An increasing influence of the La Tène culture on neighbouring people became noticeable from that moment. A similar process becomes perceptible during studies on the influence of Celtic shields on the armament of neighbouring people. Oval shields reinforced with a central spine, so typical for Celtic culture, appeared among Thracians, southern Illyrians or Sarmatians in the third century B.C. and later.

On other European areas not included in the area of the Celtic culture the influence of La Tène shields may also be noticed but not until the end of the middle period of La Tène. Bosses II 2B with domes of a closed

circumference and circular bosses (IV) appeared in that period. The problem of the ethnic attachment of the first circular has existed for a long time in literature on the subject. It seems that the development of circular bosses may be investigated on the relevant area on the basis of archaeological materials from Slovenia. One of these bosses (II 2B) had a closed dome which may indicate that it reinforced individually (without a wooden boss) the central part of the shield. This may be one possibility of the genesis of circular bosses. A study on metal reinforcements in the central part of shields used in the Mediterranean area and adjacent territories prior to the La Tène period seems to be much more important in solving this problem. Circular metal bosses were known in those areas already since the 13 century B. C. (Snodgrass 1967, 47 f.) and have been encountered up to the beginning of the La Tène period (Couissin 1926b, 144 f.; Benac, Čovič 1957, 16, Plate XXX 7). Circular bosses were used by Celts for the first time in southern areas of Celtic culture. On the basis of available materials the problem concerning the appearance of these bosses among Germanic people is difficult to explain. Circular

bosses were most probably taken over by Germanic tribes if not from the Celts then from Romans — a fact already indicated by Krämer (1952, 337).

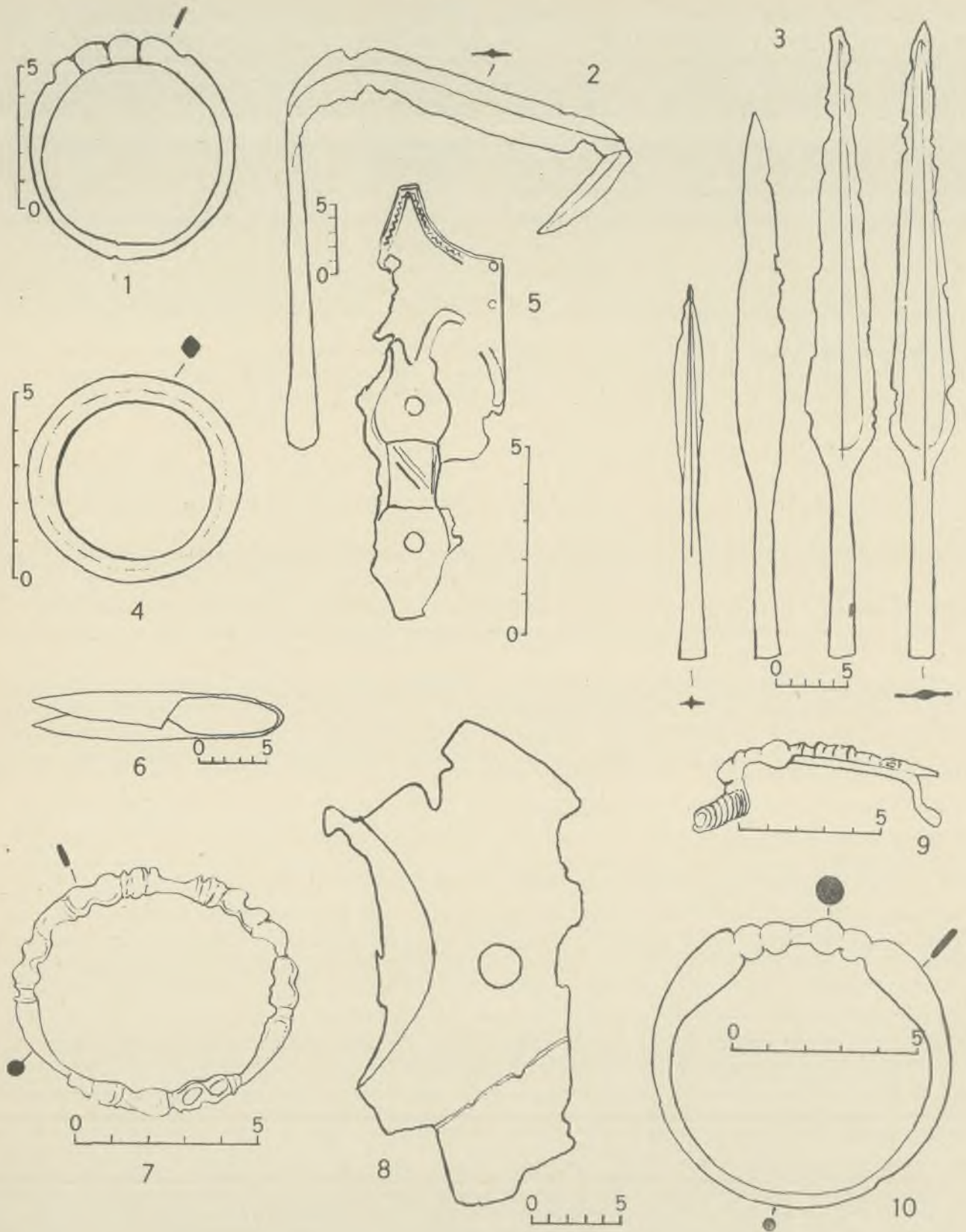
Assemblages preserved completely or in part, which represent the basis of this work, have been compiled in the form of a catalogue. Materials were divided in accordance with territories successively: Małopolska (Little Poland), Slovakia, Hungary, Romania, Croatia, Serbia, Slovenia, Austria. Sites have been arranged

alphabetically within particular geographical or political territories. The entire catalogue embraces numbered sites (see Map 1). Describing the grave assemblage we have supplied — in addition to relics making dating possible — numbers corresponding to characteristics included in the diagram depicting the chronology of bosses (Table 2).

Translated by Jan Rudzki

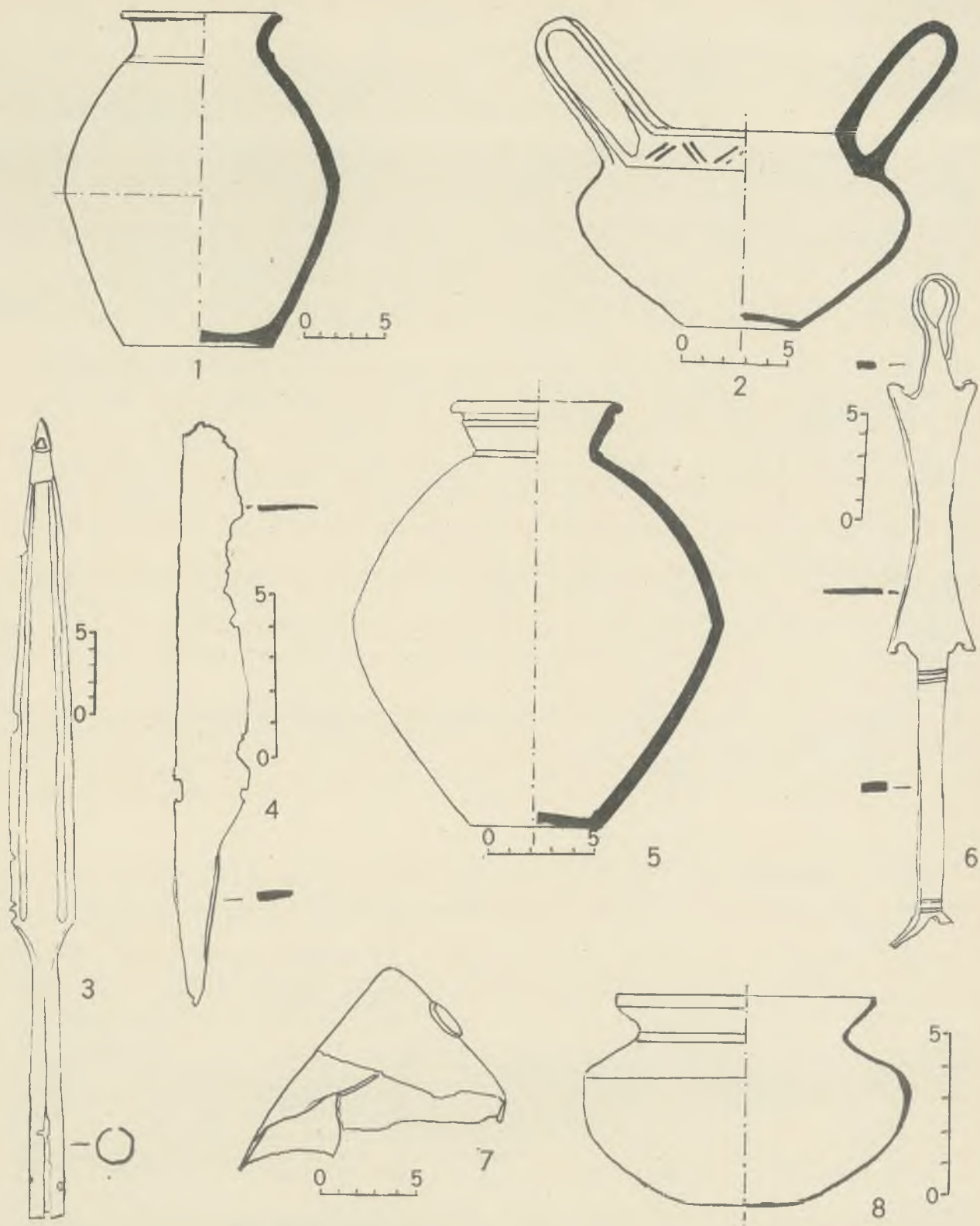
The author's address:

Dr Mieczysław Domaradzki, Bulgaria
Sofia, bul. Čapaev 52
Institut za Trakologia BAN



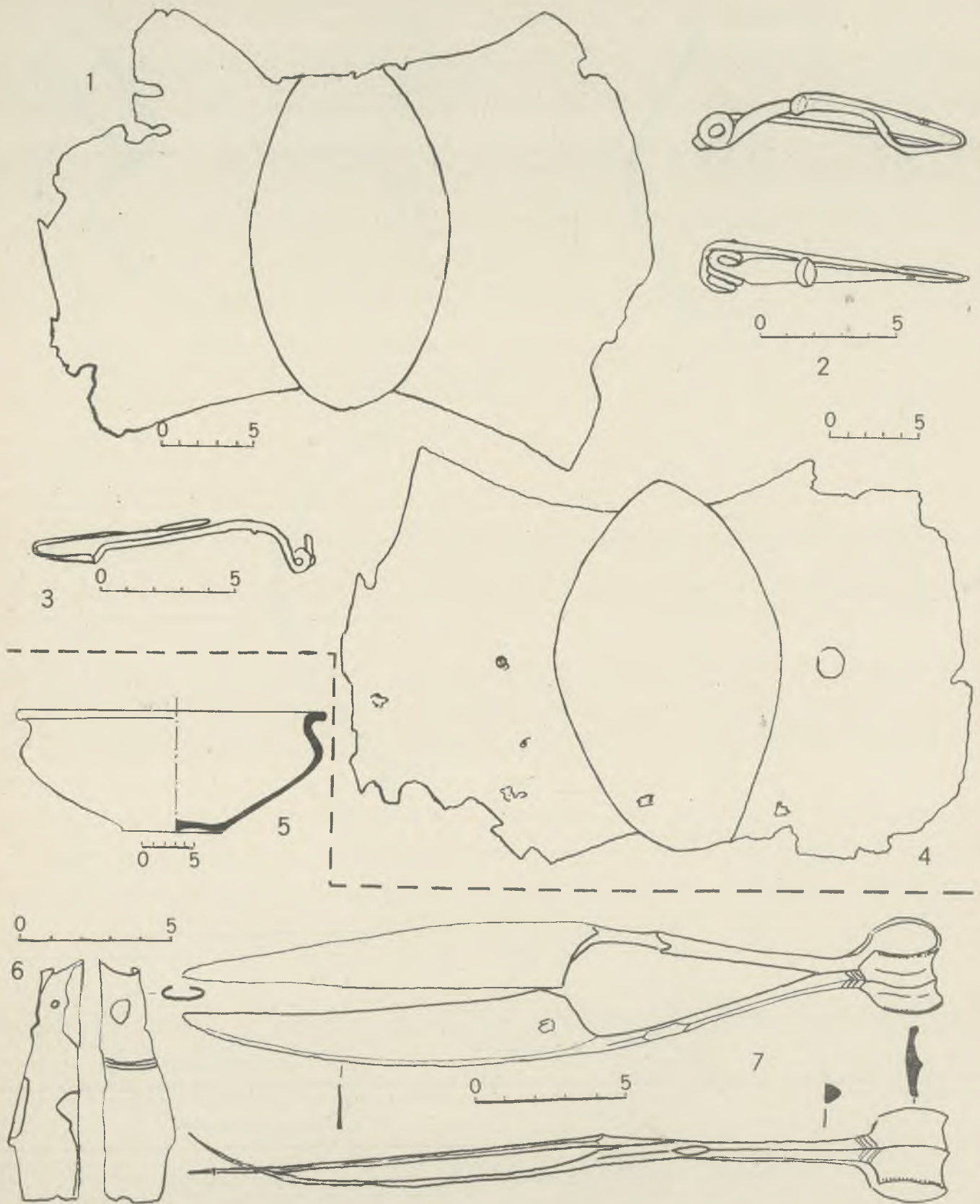
Tabl. I. Zabytki ze Sremski Karlovci (Chorwacja) – Objects from Sremski Karlovci

Accord. to N. Majnarić-Pandžić



Tabl. II. Zabytki z grobu 11 w Karaburmie (Serbia) — Objects from grave 11 at Karaburma

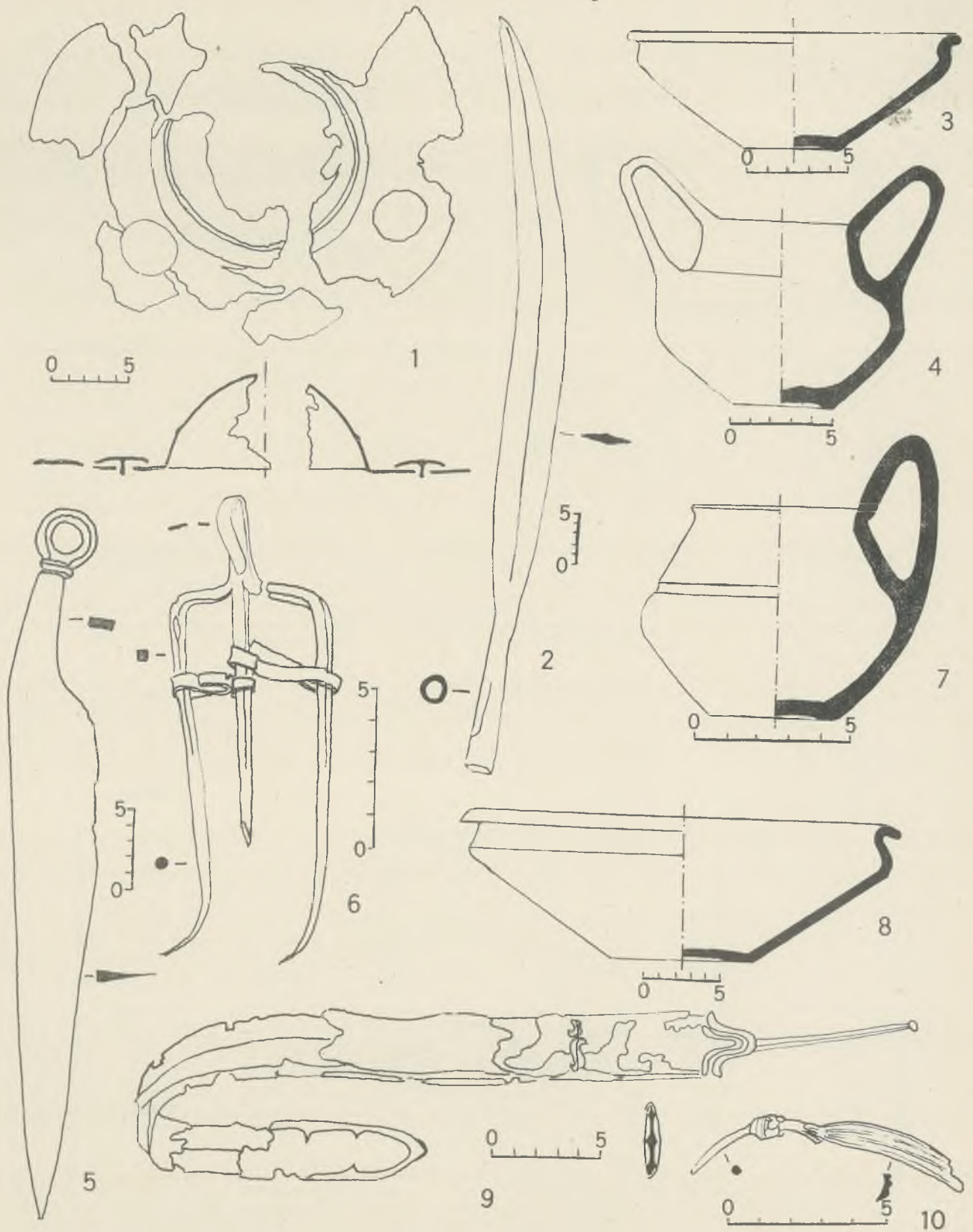
Accord. to J. Todorović



Tabl. III. Zabytki z Malunje (Chorwacja, 1-4) oraz z grobu 222 w Karaburmie (Serbia, 5-7).

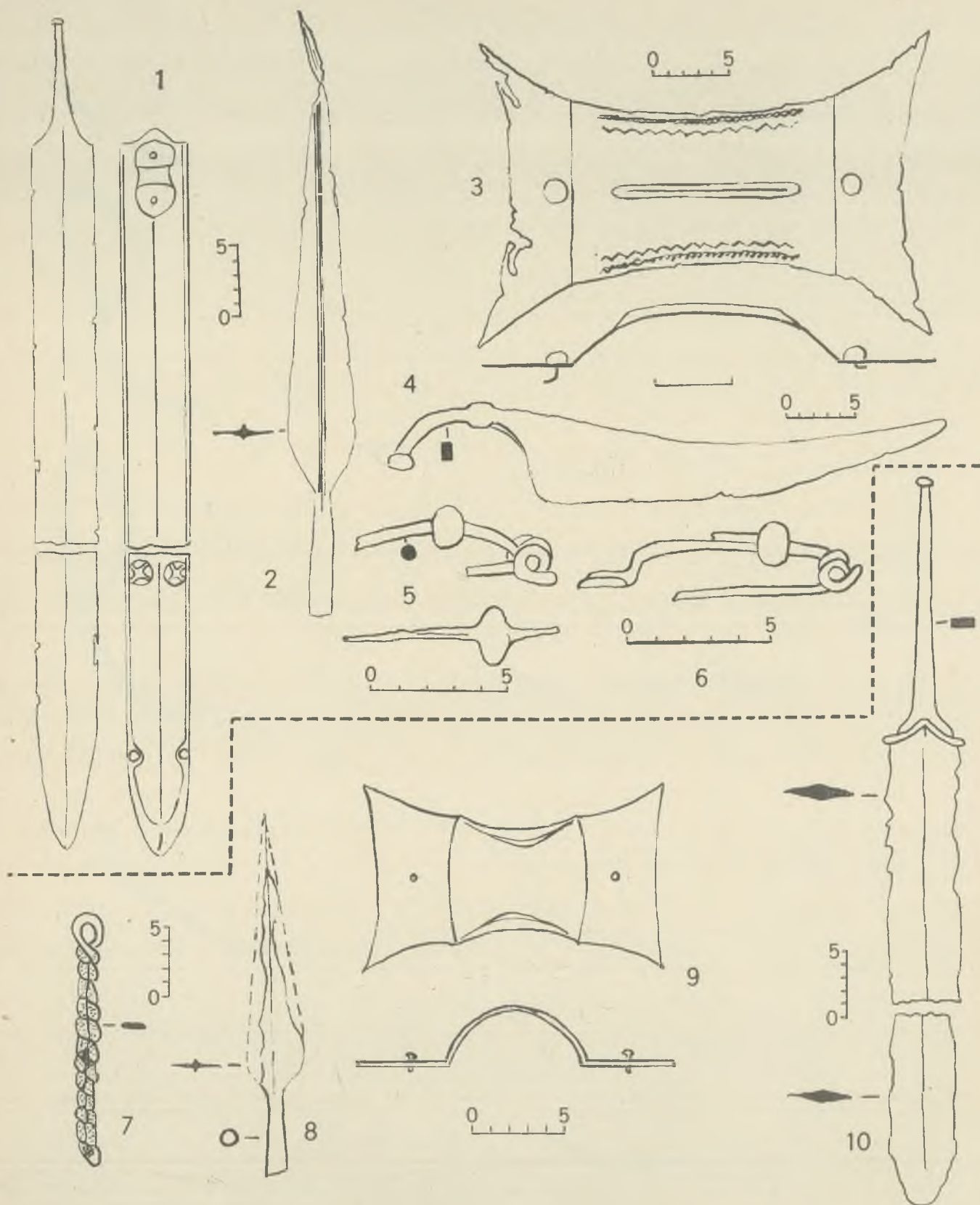
Objects from Malunje (1-4) and from grave 222 at Karaburma (5-7)

Accord. to N. Majnarić-Pandžić (1-4) and J. Todorović (5-7)



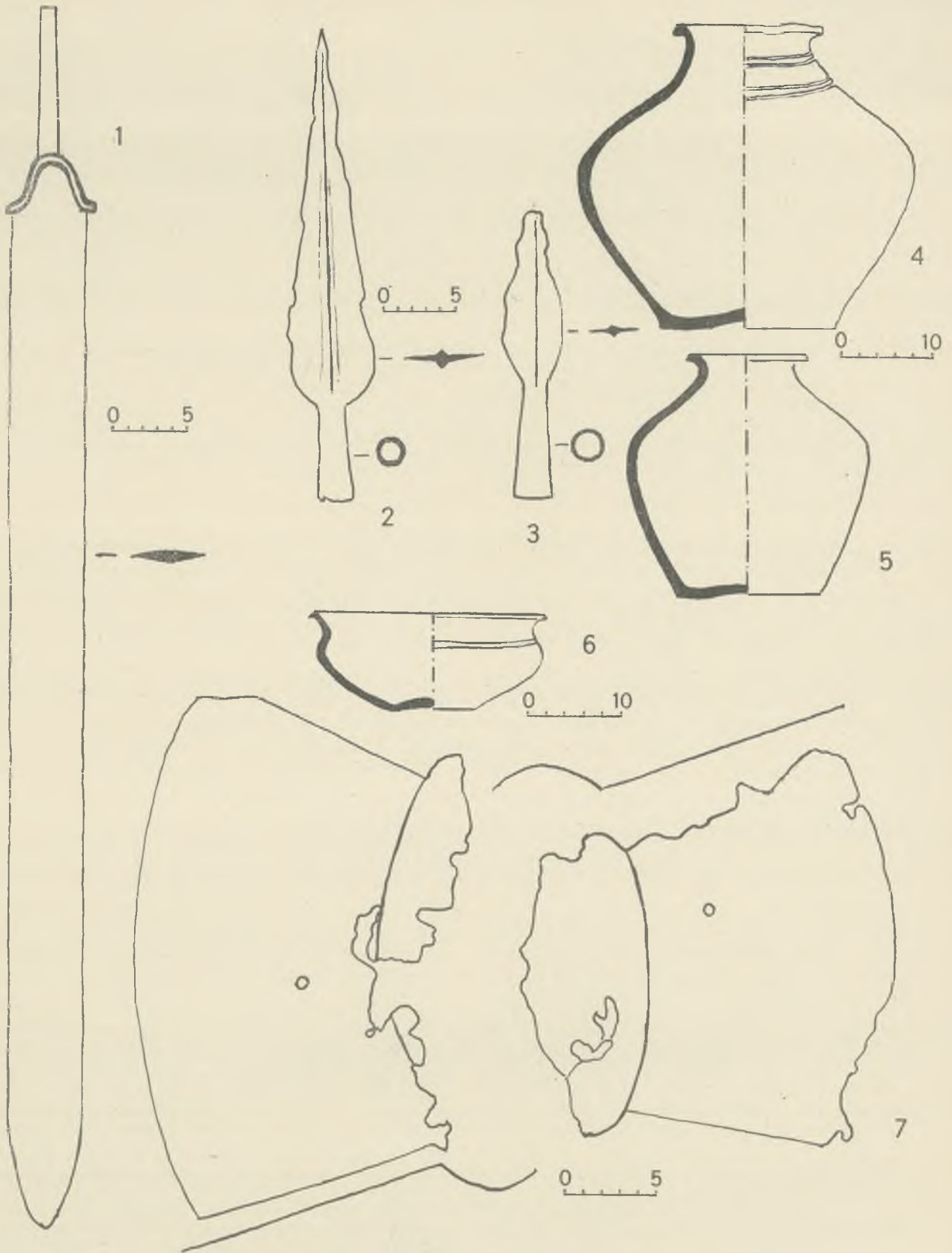
Tabl. IV. Zabytki z grobu 222 w Karaburmie— Objects from grave 222 at Karaburma

Accord. to J. Todorović



Tabl. V. Zabytki z grobu 325 w Karaburmie (1-6) oraz z grobu z Mislodin (7-10; Serbia).
Objects from grave 325 at Karaburma (1-6) and a grave at Mislodin (7-10)

Accord, to J. Todorović



Tabl. VI. Zabytki z grobu w Skorba (Słowenia)— Objects from a grave at Skorba

Accord. to S. Pahlt

